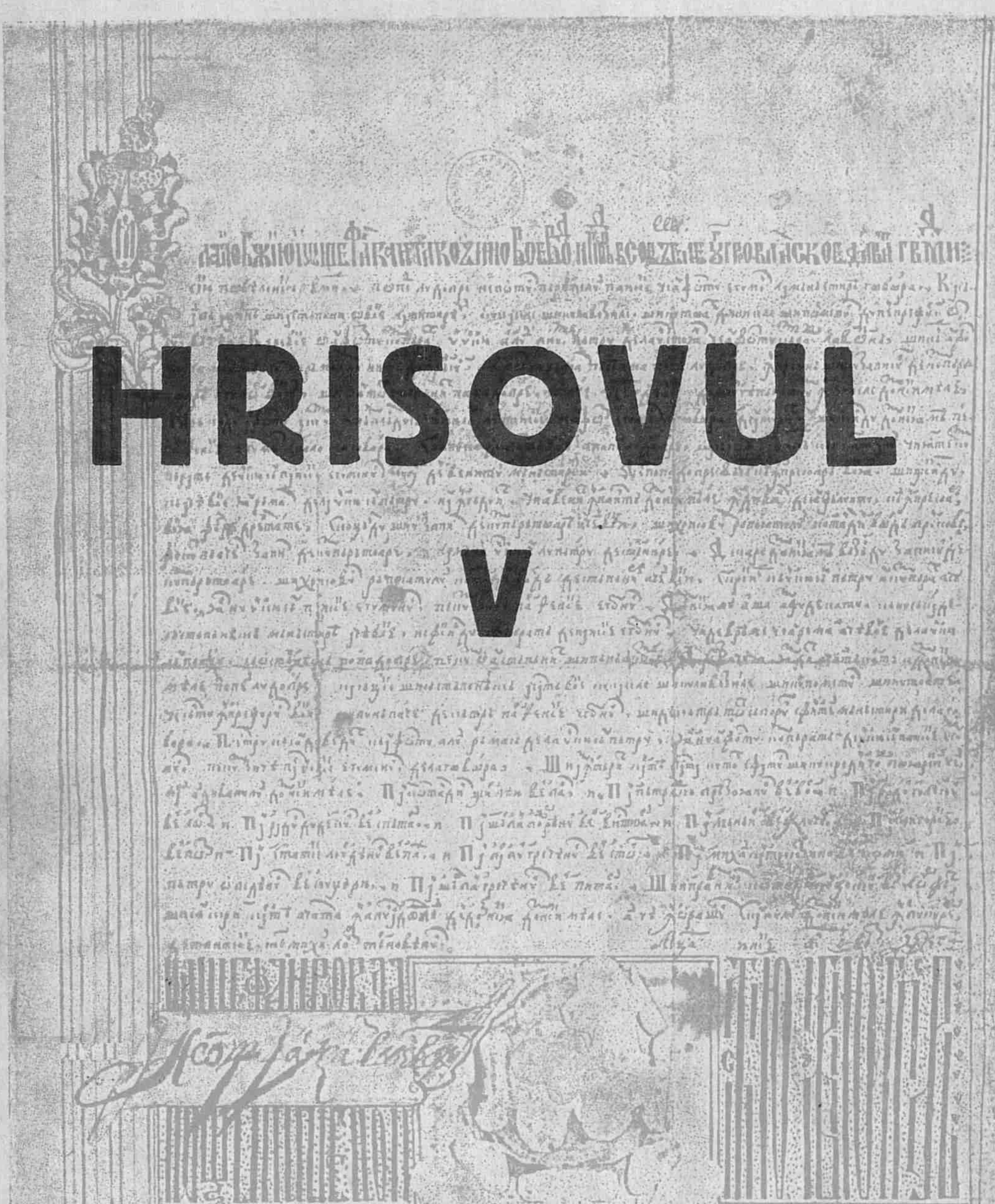
HRISOVUL

V

1945

HRISOVUL

V

1945

„HRISOVUL" BULETINUL ŞCOALEI DE ARHIVISTICĂ

APARE ANUAL

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA: Strada Arhivelor Nr. 4, Bucureşti I.

Buletinul este proprietatea Şcoalei de Arhivistică în baza ordonanţei prezidenţiale a Tribunalului Ilfov, secţia I Comercială, sub Nr. 5955 din 24 Martie 1941, dosar Nr. 667/1941. A fost înscris în registrul publicaţiilor periodice sub Nr. 51/1941. Aprobat de Serviciul central al cenzurii presei cu Nr. 272/1941.

EDIŢIE IN CINCI SUTE EXEMPLARE

⊙

Tipografia «Carpaţi», Petre Bărbulescu. Strada Academiei Nr. 2, Bucureşti I

HRISOVUL

BULETINUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ

PUBLICAT DE

PROF. AURELIAN SACERDOȚEANU

DIRECTORUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ

ȘI

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI

V

BUCUREȘTI

— 1945 —

Pregătirea arhiviştilor

Introducere

De când avem cele dintâi date privitoare la arhive constatăm şi o îndoită grijă pentru păstrarea lor: să fie puse în siguranţă şi să fie încredinţate unui îngrijitor devotat şi bine pregătit în misiunea lui. Totuşi nu trebue să ne închipuim, de pildă, că în faţa nenumăratelor primejdii care, rând pe rând, au ameninţat toate imperiile lumii, grija de acte a putut domina spiritele. Când se dărâmau templele ca din coloanele şi blocurile lor să se facă în grabă ziduri de apărare, e greu de presupus că se vor fi „evacuat" arhivele. Numai o întâmplare fericită a făcut să dăinuiască ici şi colo câte un manuscris, câte un act, câte o scrisoare din vremile îndepărtate. Dar tocmai această supravieţuire arată că *cineva* s'a putut îngriji şi de soarta lor, peste toate vicisitudinile timpurilor.

Veacuri de-a rândul întâmplarea a făcut să se găsească astfel de înşi. Aceştia, prin sârguinţa şi pregătirea lor, nu numai au păstrat arhivele dar le-au şi pus în folosinţa comună prin publicaţii de cea mai mare valoare. Acum putem spune fără exagerare că numai datorită arhivelor cultura omenească a luat azi o nouă înfăţişare.

Pregătirea îngrijitorilor arhivelor, mai târziu şi a bibliotecilor, se făcea deobiceiu în mănăstiri. Acolo se învăţa paleografia şi se studiau limbile vechilor texte. Revoluţia franceză din 1789 a înlăturat în Franţa pe călugări din rosturile lor şi îndată s'a simţit lipsa oamenilor pregătiţi să le ia locul. Cu toate că aceeaşi revoluţie dăduse în folosinţa publică toate tezaurele arhivistice totuşi ea n'a fost în măsură să fructifice rodul acestei hotărîri toc-

mai din pricina acestei lipse. Atunci s'a căutat remediul prin crearea școalei laice care să înlocuiască practica monastică.

Școala laică era chemată însă să nu se mulțumească numai să și însușească elementele practice, ci să pună și să rezolve probleme în legătură cu chestiunea conservării arhivelor și darea la lumină a textelor necesare științei. Intregul sec. XIX a fost dominat de aceste chestiuni nu numai în Franța ci și în toate țările europene, care au căutat să imite îndată exemplul ei. Azi aproape pretutindeni există o preocupare constantă bine susținută în acestă privință. Insăși propășirea studiilor istorice, juridice și sociale este în strânsă legătură cu această mișcare arhivistică.

Din aceste motive problema pregătirii arhiviștilor este necesar să se pună oriunde există arhive, căci dacă nu este azi interes pentru ele el trebue creat.

I. Arhive și arhiviști

1. *Arhive vechi și noui.* Este necesar să determinăm mai întâi domeniul în care trebue să lucreze arhivistul. Am arătat cu alt prilej că termenul de „arhive istorice" este impropriu și că orice arhivă capătă acest caracter după oarecare trecere de vreme [1]. Adaug acum și părerea altui arhivist, în această chestiune. E vorba de Cuvelier, care zice: „Am vrut deasemeni să protestez împotriva obiceiului de a împărți arhivele în două compartimente complet izolate, arhive vechi sau istorice de o parte, arhive moderne sau administrative de alta. De fapt nu sunt decât arhive, arhive și atât, arhive în neîncetat lucru de transformare: arhivele istorice de azi erau ieri administrative; arhivele administrative de azi vor fi istorice mâine. Din acest motiv trebue, împotriva a ceea ce s'a făcut până acum, să avem față de arhivele administrative aceleași griji de care se bucură cu bună dreptate cele vechi" [2].

1. A. Sacerdoțeanu, *Introducere în arhivistică*, extras din *Hrisovul*, IV (1944), p. 8 9.
2. J. Cuvelier, *Le rôle des archives*, in *Le Musée du livre*, fasc. 19-20, Bruxelles 1911, p. 250.

Cuvelier are dreptate: nu timpul trebue să fie norma de selecţionare pentru arhive ci utilitatea lor. Spre a înţelege însă cum s'a ajuns la această clasificare sumară, trebue să facem un excurs în trecutul lor apropiat.

Forma pe care au căpătat-o arhivele după 1789 a obligat oficialitatea să dea atenţiune deosebită oricărei chestiuni aferente. Incă dela cea dintâi constituire de arhive publice s'a putut observa că atât seriile vechi cât şi cele noui erau necesare întrebuinţării comune. Numai că frecvenţa acestei întrebuinţări era diferită: cu cât arhivele sunt mai vechi cu atât sunt mai puţin consultate. De aici nevoia de a determina o dată de despărţire între cele două categorii. Cea dintâi despărţire s'a făcut în *istorice*, cele vechi, pe care le frecventau cei ce se interesau de studii istorice, şi în *administrative*, cele noui, cerute mai de toată lumea. Data de despărţire între ele a fost fixată atunci în mod arbitrar după loc şi interese. Astfel Francezii au socotit că intră în rândul celor dintâi toate câte sunt anterioare anului 1789 *(l'oncien régime)*; dar Belgienii au fixat data de 1830. Alţii au pus alte termene.

Criteriul acesta fiind cu totul subiectiv nu se putea menţinea. Dar numai teoretic s'a putut fixa un altul clasându-se arhivele în *arhive vii*, cele care mai sunt necesare administraţiilor pentru lucrările curente, şi în *arhive moarte*, cele care nu mai îndeplinesc acest oficiu. Pe temeiul acestui principiu s'a ivit o întreagă legislaţie, ca în Italia, Germania, România, privind strângerea lor periodică. Prin aceasta s'a făcut dovada că orice arhivă administrativă devine repede istorică şi că după cum toată grija se îndreaptă spre una trebue tot astfel să se îndrepte şi spre cealaltă. In fond, între una şi alta nu există nicio deosebire în afară de aceea pe care o impune timpul. Dar ajung arhive vechi, istorice, acelea care scapă tuturor primejdiilor de care sunt veşnic ameninţate şi care întâmplător au fost bine îngrijite chiar dela început. Pregătirea pentru această îngrijire este scopul actual al oricărei iniţieri arhivistice.

Nevoia pregătirii se impune şi la una şi la alta. Totul trebue să fie socotit şi perfect organizat. Are dreptate deci Angarano, când zice: „Intr'un anumit sens arhiva

poate să fie asemănată cu biblioteca și arhivistul cu bibliotecarul. De aceea, puțin sau deloc nu se bucură cercetătorul unei biblioteci în care n'a putut afla autorul, materia și seria cărților dorite, sau cărțile aflate să aibă lipsă tocmai paginile cele mai importante. In acelaș fel rău va răspunde la exigențele administrației o arhivă neorganizată bine în care nu va fi posibilă cercetarea „actelor precedente" care înlesnesc tratarea chestiunilor în curs". Pentru aceasta, spune tot el, „îngrijitorii moderni ai materiei cunosc marile beneficii ce se pot trage dintr'o arhivă bine organizată și bine condusă încât putem să afirmăm fără codire că aceasta a devenit de-a-dreptul o necesitate înăscută în viața însăși a oficiului, atât încât în instituirea de asociații sau de servicii publice sau particulare, cel dintâi lucru care trebue organizat e numai arhiva în care începe viața administrației și îi urmărește viitorul" [1]. In sfârșit „arhiva să nu fie un simplu depozit de acte ci un oficiu de cea mai mare importanță încredințat arhivistului, meșterul tăcut care contribue eficace la viața activă a administrației, aducând cea mai bună funcționare întregului serviciu căruia aparține arhiva [2]".

Este dela sine înțeles că preocuparea noastră, cum am spus, trebue să se îndrepte deopotrivă spre unele ca și spre altele. Cred că Alfred Maury a arătat, și din alt punct de vedere, de ce trebue să fie așa: „Arhivele Naționale, zice el, nu sunt numai azilul documentelor pe care Statul ține să le păstreze în vederea intereselor publice și particulare; ele formează și o adevărată galerie retrospectivă care furnizează erudiției și istoriei materialele cele mai autentice și elementele cele mai variate de informație. Intrând în depozitul nostru, hârtiile care serviseră mai nainte la expediția zilnică a afacerilor trec în starea de monumente respectabile ale trecutului, căci ies din domeniul puțin turburat al prezentului pentru a lua loc în domeniul mai calm al istoriei, câștigând astfel o valoare pe

1. Giovannino Angarano, *Tecnica archivistica (con illustrazione pratica). Manuale al uso dell'Archivista della Publica Amministrazione,* Roma 1942, p. 14, 15.
2. Id., *ib.*, p. 7.

care timpul nu face decât să o mărească. Arhivele Naţionale pun, ca să spunem aşa, o pecete ştiinţifică pe toate documentele pe care le primesc; ele devin în modul acesta unul din izvoarele cele mai curate care alimentează studiul a tot ce priveşte trecutul ţării noastre. De aceea Guvernul a ţinut să încredinţeze oamenilor de ştiinţă direcţia unui astfel de institut[1]".

In adevăr, arhivele nefiind o grămadă de hârtii vechi, care nu mai prezintă nici cea mai mică utilitate, ci, după definiţia lui Cuvelier, „titluri juridice ale statului, provinciilor, comunelor şi particularilor[2]", trebue să fie păstrată cu toată atenţia cuvenită.

Pentru punerea de acord a celor două feluri de arhive este necesară o conducere centrală unică. Azi rudimentar ea există în cele mai multe părţi datorită faptului că sunt legi similare de orânduire a arhivelor administrative, dar nu e stabilit încă raportul care trebue să fie între acestea şi aşazisele arhive de Stat. Numai Italia are un serviciu central de dirijare a conducerii arhivelor administraţiilor publice. In Rusia există cam acelaşi lucru. Dar e drept că în alte părţi nu există nici legiuiri speciale, nici legături între instituţii, cum este cazul şi la noi. Din această cauză totdeauna materialul arhivistic a venit în arhivele de Stat într'o stare haotică. Şi suntem siguri că multă vreme va continua să vină tot aşa. Numai arhivistul va putea face utilă grămada informă de hârtii ce i se aduce cu camionul din când în când.

„Această grămadă, zice Casanova, e totuşi materia cu care trebue să lucreze arhivistul căruia îi revine obligaţia să-i dea o formă încât să o facă folositoare acelora care au interese în ea sau pentru cultura lor. E aceasta oboseală mare şi neînţeleasă, cu atât mai mare cu cât hârtiile pe care trebue să le lucreze sunt mai vechi; dar tocmai de aceea, e cu atât mai aţâţătoare pentru cel care are con-

1. Alfred Maury, *Rapport adressé à M. le Ministre de l'Instruction Publique, des Cultes et des Arts sur les Archives Nationales, pour les années 1876 et 1877,* Paris 1878, p. 2.

2. J. Cuvelier, *Les Archives de l'Etat,* în *1905. Exposition universelle et internationale de Liège. Section belge. Archives de l'Etat,* Bruxelles 1905, p. 1 - 2. Id., *Le rôle des archives,* p. 248.

ştiinţa datoriei împlinite şi a utilităţii pe care poate să o aducă, fără nădejdea unei compensaţii adecvate" [1]).

De aici imperioasa nevoie a pregătirii personalului necesar instituţiilor arhivistice.

2. *Şcoale de arhivişti.* Pentru a orândui arhivele strânse şi mai ales pentru a împiedeca distrugerea actelor înseşi în toate părţile s'a simţit nevoia să le încredinţeze unor persoane în măsură să le facă necesare uzului comun şi să le păstreze pentru cercetările ulterioare. Aceşti oameni bine pregătiţi sunt *arhiviştii*, termen mai potrivit decât *arhivarii*. Datoria lor este să *arhiveze* toate actele ce li se încredinţează. Ei trebue să primească, să claseze, să păstreze, să pună lesne la îndemână şi să repună la locul lor orice piesă arhivistică.

Aceste operaţiuni nu sunt uşoare şi nu se fac lesne. Este necesară o bună pregătire şi o îndelungată practică. Dar această pregătire şi practică arhivistică este în strânsă legătură cu studiile istorice. După timp şi loc actele s'au scris în diferite limbi şi în diferite caractere. Foarte multe nu mai erau cunoscute de multă vreme şi nu mai circulau decât în şcoale, unde pe lângă practică, se făcea şi ucenicia istorică. Aceste şcoale tehnice a' luat un mare avânt în secolul trecut.

Din această cauză critica istorică şi publicarea izvoarelor istorice au făcut prog se extraordinare tot în sec. XIX. Aceasta se datorează ş faptu'ui că Universită ţile au dublat partea teoretică cu una pr ctică în seminariile catedrelor, în care dominau elementele paleografice şi diplomatice [2]). Dar nu trebue să uităm că aceste străduinţe au fost ajutate foarte mult tocmai de organizarea arhivelor şi bibliotecilor, dotate acum cu un personal erudit şi perfecţionat în tehnica specială. Contribuţia cea mai preţioasă au adus-o aici şcoalele arhivistice. Nu e lipsit de interes să facem o enumerare a lor.

In sec. XVIII a existat o şcoală de paleografie la

1. Eugenio Casanova, *Archivistica*, 2-a edizione, Siena 1928, p. 152.
2. Asupra acestei pregătiri v. Ernst Bernheim. *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, ed. V-VI, Leipzig 1908, p. 239—250.

Milano, datorită sârguinţelor lui Maffei [1]). Dar durata ei n'a fost lungă.

La 7 Martie 1807, după pregătiri mai vechi cu un an de Gérando, secretarul general al Ministerului din interior al Franţei a supus împăratului Napoleon, pe când se afla în campanie la Osterode, proiectul pentru înfiinţarea aceleia care avea să fie celebra Ecole des Chartes [2]). Proiectul a fost primit cu destulă simpatie de împărat dar abia mai târziu, în 1821, a putut fi pus în practică. De atunci în coace ce a fost şi ce este Ecole des Chartes nu mai este nevoie să arătăm [3]).

Cea dintâi legislaţie privitoare la o astfel de şcoală este aceea din 1818, prin care se organizează arhivele din Neapole. Prin art. 23 se prevede un profesor de paleografie şi un număr de 10 elevi bursieri, iar prin art. 30 se precizează că „profesorul de paleografie, în afară de sarcina să lucreze la compilarea codicelui diplomatic şi să înveţe pe elevi în cunoaşterea diplomelor şi pergamentelor şi în descifrarea caracterelor, va ţinea lecţiile sale publice; şi catedra sa va face parte din cele dela Universitatea Regală de studii, dar va funcţiona în localul Arhivei [4])".

In 1819 a luat fiinţă *Societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi*, care a lucrat 30 de ani şi a făcut şcoală pentru publicarea cunoscutelor „Monumenta Germaniae Historica" iniţiate de Pertz. Prin decretul ministerului Educaţiei Naţionale din 3 Martie 1935 aceasta a fost transformată în *Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichts-*

---

1. Cesare Cantù, *Scorsa di un Lombardo negli archivj di Venezia*, Milano-Verona 1852, p. 200.

2. Jules Périn, *Les archives départementales, leur avenir*, Paris 1866, p. 13.

3. École nationale des Chartes, *Livre du centenaire*, I-II, Paris 1921, *Notice sur l'Ecole des Chartes*, Paris 1925. Maurice Prou, *L'Ecole des Chartes*, Paris 1927 (extras din *Revue des Deux Mondes*, 15 Janvier 1927); v. şi apologia lui Joseph Cuvelier, *La réorganisation des Archives en France*. extras din *Revue des bibliothèques et archives de Belgique*, II, 3 [1904], Bruxelles.

4. Angelo Granito, *Legislazione positiva degli Archivi del Regno*., Napoli 1855, p. 238 şi 243.

kunde, grupând catedre de paleografie, diplomatică, numismatică, studiul izvoarelor, cronologia și a. [1]).

In 1842 administrația austriacă întemeiază o *Scuola di Paleografia* la Milano [2]).

In 1854 s'a adăugat la Viena *Institut für oesterreichische Geschichtsforschung*. Acesta și publicațiile lui sunt cunoscute.

In Veneția, prin decretul austriac din Iulie 1854, s'a instituit o școală de paleografie similară cu cea din Milano. Regulamentul ei din 8 Martie 1855 arată că pregătește personalul pentru arhive, arhive notariale, biblioteci publice și comunale, muzee și institutele care conservă monumente istorice. Sunt două feluri de cursuri: 1. elemente de paleografie, și 2. paleografia critică. Mai târziu a căpătat numele de *R. Scuola di Paleografia* annessa all' archivio generale di Venezia [3]).

In 1857 ia ființă la Madrid *Escuola di diplomatica, de archiveros, bibliotecarios y antiquarios*, care formează personalul de concepție, de directive și subaltern pentru instituțiile care figurează în titlul ei [4]).

La 1858 s'a deschis o *Scuola di paleografia e diplomatica* pe lângă Arhiva Centrală de Stat din Florența [5]). Se reorganizează în 1870, ca *Scuola di paleografia* pe lângă Facultatea de litere a Institutului regal superior de studii practice și de perfecționare. Prin decretul din 29 Oct. 1919 e transformată în *Scuola per bibliotecari e archivisti paleografi* și încadrată în Universitatea din Florența iar pentru problemele practice pe lângă Arhivele de Stat de acolo [6]). Aceasta contopește în sine pe toate celelalte școale ale regatului italian, în afară de cursul de arhivistică dela Universitatea din Roma. Când nu sunt însă diplomați ai acestei școale se fac cursuri speciale de pregătire în interiorul arhivelor.

In 1867 se întemeiază *Societatea istorică Maghiară* cu

1. *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, XCVI (1935), p. 449.
2. *Il R. Archivio Generale di Venezia*, Veneția 1873, p. 415. C. Cantù, o. c., p. 200.
3. *Il R. Archivio Generale di Venezia*, p. 415. Cantù, o. c., p. 201.
4. Casanova, *Arhivistica*, p. 400.
5. *Il regio Archivio Centrale di Stato in Firenze*, ed. 4, Sept. 1861, p. 2.
6. Casanova, o. c., l. c.

scopuri similare. Pentru Transilvania Franz Zimmermann a iniţiat cursuri de paleografie la Sibiu în 1876.

Şcoala de arhivistică dela Petrograd ia fiinţă în 1877; se reorganizează în 1930.

In 1884 ia fiinţă *Scuola Pontificia di paleografia e diplomatica in Vaticano*, cu un program mai restrâns decât cel dela Ecole des Chartes dar completat în 1924 [1]). Mai apoi se adaugă şi secţia pentru bibliotecari în 1934, cu doi profesori [2]).

La Marburg a fost deasemenea un seminar de arhivistică; acesta a încetat în 1919.

O şcoală similară se fundează în 1909 la Liverpool: *School of local history and records*.

In 1919 s'a înmulţit numărul şcoalelor de pregătire a arhiviştilor, adăugându-se câte una la Bruxelles, Haga şi Praga [3]).

Nici noi n'am rămas mai în urmă cu ideea creerii unei astfel de şcoale. Incă din 1862 Bengescu se gândea la un *Institut de paleografie* pe lângă direcţiunea generală a Arhivelor Statului, spre a forma arhivişti şi paleografi pe de o parte şi eruditi în studiul istoriei naţionale pe de alta [4]). Dar totul a fost numai în proiect şi ideea a fost reluată de Gr. Manu la 9 Oct. 1870, când propune ministerului Instrucţiunii Publice înfiinţarea unei *şcoale de arhivari*. Dar nici de data aceasta nu s'a realizat. Ea avea

1. *Revista Arhivelor*, II, 5 (1928—1929), p. 445. Ch. Samaran, *L'école de paléographie et de diplomatique de la Cité du Vatican*, în *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, XCVII (1936), p. 463 — 464.

2 Eugene Tisserant, *Le cours de bibliothéconomie de la Bibliothèque Vatican*, în *Archives et Bibliothèques*, I (1935), p. 42 — 46, unde se dă şi o programă analitică a cursului. Un curs de bibliologie se face şi la Universitatea din Gand; o programă analitică a lui Paul Bergmans, care profesa aci, v. în *Archives et bibliothèques de Belgique*, I (1923), p. 55-56.

3. Const. Moisil, *Progresele Arhivisticei*, în *Revista Arhivelor*, II (1927), p. 5.

4. D. Onciul, *Din istoria Arhivelor Statului*, extras din *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti 1903, p. 20. A. Sacerdoţeanu, *Proecte pentru Palatul Arhivelor Statului*, Bucureşti 1940, planşa I. V. Antoniu, *Reguli vechi pentru organizarea Arhivelor Statului*, în *Revista Arhivelor*, VI, 1 (1944), p. 79.

să ia fiinţă abea în 1924, dată de când funcţionează cu un program mereu în îmbunătăţire [1]).

Şi numai din această înşirare se poate vedea interesul pe care l-au câştigat studiile istorice şi arhivistice. In afară de cei care au întemeiat şi susţinut astfel de şcoale sunt mulţi din afară şi mai ales din lumea universitară, care au dat concurs acestor instituţii. Ca să ne referim tot numai la nume ilustre amintim părerea lui Böhmer, exprimată la 1850, când se pusese chestiunea înfiinţării şcoalei toscane dela Florenţa. El scria atunci lui Bonaini: „dacă este posibil să se adauge arhivelor o şcoală în care să se predea principiile paleografiei, dreptului public şi istoriei ţării, aş găsi aceea excelent şi nu mă îndoiesc câtuşi de puţin că în această ţară o astfel de şcoală va aduce mai mult folos decât Ecole des Chartes la Paris. Această şcoală ar putea face deasemenea educarea bibliotecarilor, după cum se practică aceasta la Paris" [2]).

In modul acesta constatăm pretutindeni ce interes s'a pus pentru crearea personalului necesar arhivelor şi bibliotecilor. Ne mai rămâne să vedem cum trebue să-şi împlinească programul de lucru, deci *cum formează* ele pe elevi.

II. Problema arhiviştilor.

1. *Pregătirea arhiviştilor.* Prin simpla enumerare a instituţiilor care fac pregătirea ne putem da seama de ce obligaţii e legată formarea arhiviştilor. Aceste obligaţii sunt mai multe şi mai grele decât acelea ale istoricului, şi anume: *a)* de ordin ştiinţific, pentru a pregăti inventare, cataloage, ghiduri de arhive şi chiar ediţii de documente, şi *b)* de ordin tehnic, pentru a alege, clasa, păstra şi comunica materialul arhivistic.

Temeiurile acestei pregătiri s'au impus în vreme îndelungată.

Incă dela cele dintâi manuale ştiinţifice de arhivistică s'a văzut importanţa acestei pregătiri. Astfel Bachmann face distincţia între lucrările pe care trebue să le execute

---

1. Const. Moisil, *Din istoria Arhivelor româneşti*, în *Revista Arhivelor*, II (1927), p. 222; Id., *Din istoria Şcoalei de Arhivistică*, în *Hrisovul*, I (1941) p. 14 — 19.

arhivistul şi pregătirea lui. In rândul celor dintâi intră; *a)* ordonarea materialului şi alcătuirea repertoriilor, şi *b)* întocmirea colecţiilor de documente, studierea evoluţiei unei arhive (istoricul ei), facerea condicilor de documente, întocmirea istoriei genealogice şi diplomatice a casei domnitoare şi a. In ceea ce priveşte pregătirea arhivistului pentru a ajunge aici, el presupunea că trebue să cunoască dreptul, istoria, diplomatica, ştiintele auxiliare, limba actelor, dreptul cetăţenesc şi foarte bine istoria statului respectiv [1]). Oegg se alătură acestor cerinţe şi dă amănunte cum trebue să se facă descrierea sistematică a materialului în repertorii, cum trebue să se întocmească lucrările de arhivistică şi ce adnotări pe marginea actelor cad în sarcina arhiviştilor [2]).

De atunci înainte arhivistica, ajutată foarte mult de şcoalele speciale, a progresat mult şi s'a putut preciza în întregime domeniul pregătirii şi activităţii arhivistului.

Pentru a corespunde primei obligaţii arhivistul trebue să aibă aceiaşi formaţie ca istoricul. Totuşi se deosebeşte de acesta deoarece el trebue să meargă mult mai în adâncime în diverse cunoştinţe, care lui i se cer în amănunt. Aceste cunoştinţe le capătă arhivistul printr'o serie de discipline, cunoscute în general sub numele de ştiinţe ajutătoare ale istoriei dar care sunt tot aşa de ajutătoare şi arhivisticei înseşi [3]). Pentru cauză le amintim pe scurt [4]).

Paleografia este instrumentul esenţial al arhivistului Dacă nu poate ceti textele păstrate în arhive îi este imposibil să se gândească măcar la o lucrare arhivistică fie ea cât de simplă. Din potrivă se cere ca el să fie un bun

1. G. A. Bachmann, *Ueber Archive, deren Natur und Eigenschaften*, Amberg u. Sulzbach, 1800, p. 12 — 53.

2. J. A. Oegg, *Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft*. Gotha. 1802, p. 74 — 110.

3. J. Cuvelier, *Le rôle des archives*, p. 257 - 261. E. Casanova, *Archivistica*, p. 466 - 469. M. Prou, *Ecole des Chartes*, p 5, se opune termenului „sciences dites communément auxiliaires de l'histoire, mais qui mériteraient plutot d'être qualifiées fondamentales puisqu'elles procurent la connaissance et l'intelligence des documents".

4. A. Sacerdoţeanu, *Ştiinţele auxiliare ale istoriei*, Bucureşti 1940, extras din *Raze de lumină*, X (1938), p. 302 — 318. Reproducere la Id. *Indrumări în cercetările istorice*, Bucureşti 1945. p. 7 - 26.

paleograf spre a descifra orice text şi să rezolve orice dificultate grafică. Dacă pentru cuvintele comune el este ajutat de context sau de elementele pe care i le pune la dispoziţie istoria limbii, pentru numele proprii, onomastice şi toponime, ori pentru instituţiile vechi numai paleografia poate să-i vină în ajutor. Şi într'o arhivă, provenind din cancelarii care au întrebuinţat limbi multe şi cu totul deosebite, lucrul acesta nu e deloc uşor. In ceea ce priveşte textele nedatate paleografia aduce cel dintâi sprijin pentru fixarea timpului. Problema capitală a paleografiei rămâne însă descifrarea abreviaţiunilor, suspensiilor şi literilor aruncate.

Aici, mai mult ca oriunde, sunt necesare pentru aprofundarea cetitului scrisului vechiu, manualele, lexicoanele şi colecţiile de facsimile.

Cronologia este însăşi osatura arhivei. Dacă pentru istorie un act nedatat are o valoare probatorie redusă, un arhivist nu poate face nicio lucrare de specialitate dacă nu poate determina succesiunea actelor sau a seriilor de acte. Evident, este vorba de cronologia istorică sau tehnică. Prin aceasta se înţelege cunoaşterea tuturor formelor de datare întrebuinţate în orice vreme şi în orice loc, verificarea lor şi raportarea la modul nostru de datare [1].

Geografia istorică nu trebue să fie lăsată la o parte Nu numai pentru alcătuirea inventarelor de arhivă dar şi pentru orice studiu istoric ea formează temeiul oricărei preciziuni topografice. Pe lângă deosebirile fizice faţa pământului a suferit modificări politice şi onomastice. Ori exacta atribuire a actelor nu se poate face decât ţinând seama de această succesiune a configuraţiei geografice fizico-politice pe de o parte, iar pe de alta de întreaga nomenclatură topică şi toponimie socială.

Dreptul. După cum cronologia şi geografia ajută la fixarea în timp şi spaţiu a seriilor documentare tot astfel şi dreptul ajută la înţelegerea cuprinsului lor prin raporturile existente între membrii societăţii. Dreptul obişnuelnic,

1. A. Sacerdoţeanu, *Introducere în cronologie,* Bucureşti 1943, retipărire din Şcoala de Arhivistică, *Lecţii de deschidere,* 2, Bucureşti 1943, Cf. *Indrumări,* p. 355 — 373.

dreptul canonic şi dreptul administrativ formează cele trei ramuri principale ale acestei ştiinţe necesare arhivistului. Dacă un arhivist nu cunoaşte legile administrative ale unui ţinut, nu ştie structura legală a aşezămintelor din acel loc, nu va putea niciodată să lămurească succesiunea actelor şi îi va fi imposibil să înfăptuiască contopirea lor.

Genealogia trebue să ocupe un loc important între cunoştinţele necesare arhivistului. Ea nu reprezintă pentru el numai ştiinţa generaţiilor sau familiilor în interes istoric ci şi a unor mari interese sociale. Ea are menirea să fixeze şi raporturile între bunurile strămoşilor care sunt rezervate urmaşilor. Deci ea devine şi un auxiliar de preţ al dreptului [1]).

Heraldica sau ştiinţa blazoanelor trebue să intre între preocupările arhivistului. Strâns legată de sigilografie prin embleme, ea ne dă posibilitatea să cunoaştem exact istoria familiilor şi stemele formaţiunilor administrative aşa fel încât înseşi actele cu provenienţa pierdută pot fi reintegrate seriilor chiar şi numai prin acest element distinctiv. Pe deasupra herburile heraldice sunt de obiceiu piese preţioase pentru arta miniaturistică.

Sigilografia sau *sfragistica* ocupându-se cu studiul metodic al peceţilor, elementul caracteristic al autenticităţii actelor, este iarăşi o necesitate pentru arhivist. Multă vreme legată strâns de diplomatică a ajuns cu vremea o disciplină de sine stătătoare. Afară de elementele pe care le aduce pentru cunoaşterea cancelariilor emitente şi a succesiunii rebusurilor heraldice, ea oferă un preţios material şi pentru istoria artei. Grija pentru păstrarea lor cade în întregime în sarcina arhivistului [2]).

Filologia este necesară mai mult din punct de vedere al criticei diplomatice. Multe cuvinte şi au schimbat, mai mult sau mai puţin, forma şi sensul în decursul vremii, sau sensul variază dela ţinut la ţinut. Deci o bună arhi-

1. A. Sacerdoţeanu, *Câteva note cu privire la cercetările genealogice româneşti*, în *Hrisovul*, II (1942), p. 119—138, şi extras. Cf. *Indrumări*, p. 291—314. M. Berza, *Genealogia — disciplină auxiliară a istoriei*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 81—99.

2. Const. Moisil, *Două ştiinţe surori: numismatica şi sigilografia*, în *Bulet. Soc. Num. Rom.*, XVII (1922), p. 75—86, şi xtras.

vare a actelor nu se poate face decât de acela care stăpâneşte bine limba lor. In cazul când actele sunt nedatate ajutorul filologiei este neapărat trebuitor.

Diplomatica este deosebit de preţioasă pentru arhivist deoarece ea trebue să-i dea toate elementele necesare spre a distinge actele false de cele autentice, copiile de originale şi forma în care se prezintă fiecare în parte. Este rolul diplomaticei să evidenţieze caracterul practic juridic al actelor, mai ales particulare. Fără acest discernământ erorile juridice şi istorice nu pot fi nici înlăturate nici reduse la număr [1]).

Este locul să atragem atenţia aici şi legiuitorului, ca în legile care determină modalitatea liberării copiilor de pe acte, să prevadă dreptul arhiviştilor de a nu libera copii de pe acte false fie din arhiva însăşi, fie prezentate de particulari. Din practica mea de arhivist am putut constata astfel de cazuri dar nu am putut refuza copia cerută. Dacă refuzul nu se poate admite fiind susceptibil de bănuială, legea poate da dreptul ca arhivistul să facă menţiune pe copie că e vorba de un fals, pentru ca instanţa judecătorească să fie în măsură a cunoaşte şi a aprecia.

Bibliografia preocupă pe arhivist întru atât cât îi dă posibilitatea să se informeze asupra materialului ce îngrijeşte şi să redacteze cataloagele de manuscrise. Deasemeni el va face apel la biblioteconomie în măsura în care aceasta are aceleaşi preocupări pentru îngrijirea sănătăţii materialului arhivistic.

Unele din aceste discipline ajută pe arhivist *să cunoască cuprinsul* actelor păstrate în arhive, altele să le pună în ordine şi *să le claseze*, altele *să le studieze* şi în sfârşit altele spre *a le arăta valoarea lor probatorie* sau informativă. Dar numai cu aceste îndatoriri, comune în general şi istoricului, arhivistul nu e deplin format. Mai are nevoe şi de altceva. El trebue să-şi bată capul să cunoască tot felul de guvernări, de regimuri, de administraţii dispărute, la care se referă actele aflate. Cu cât distanţa între timpul nostru şi data actelor e mai mare cu atât se cer

1. A. Sacerdoţeanu, *Introducere în diplomatică*, în *Hrisovul*, I (1941), p. 60—76, şi extras. Cf. *Indrumări*, p. 27—46.

personalului cunoştiinţe ştiinţifice mai temeinice cu care să poată reconstrui viaţa acelor instituţii şi să poată da răspunsuri documentate la orice întrebare. Deaceea, acest personal trebue să îmbrăţişeze tot scibilul uman şi să răspundă la orice. Ori aceasta nu se poate căpăta numai printr'o lungă practică, cum nici numai diplomele nu pot să o aducă [1]).

Toate acestea trebue completate cu studiul instituţiilor şi magistraturilor care şi au lăsat actele în arhive, pentru ca funcţionarul să poată în viitor să strângă împreună fără mare dificultate la orice întâmplare şi să ştie unde să pună mâna fără să bâjbăe în întunerecul necunoaşterii atribuţiilor şi procedurii proprii acelei instituţii [2]). I se cer deci cunoştinţe care îl deosibesc de orice alt funcţionar din administraţie.

Arhivistul pregătit coordonează toate acestea spre a putea să-şi împlinească menirea sa, menire pe care arhivistica i-o pune neîncetat în faţă. Personalul arhivistic se distinge prin importanţa şi calitatea actelor la al căror serviciu este atribuit. Actele de Stat care vin din secolele trecute, prin vechimea pe care o au, prin vastitatea cunoştinţelor ce presupun, prin dificultatea şi responsabilitatea pe care le prezintă, cer un personal special, care este pe o treaptă înaltă prin cunoştinţele ştiinţifice şi practice pe care trebue să le aibă [3]).

La cele de mai sus adăugăm şi cuvintele lui Cuvelier: „Toate disciplinele pe care le am enumerat nu sunt în realitate decât preliminariile adevăratei sarcini a arhivistului, care este să compună inventare destinate a face cunoscut publicului aceea ce conţin arhivele" [4]).

*

Cea de a doua categorie de cunoştinţe se capătă numai prin *arhivistică*, disciplina specială care dă posibilitatea arhivistului să cunoască istoricul şi legislaţia arhivistică generală şi specială, cum şi elementele necesare

1. Casanova, *Archivistica*, p. 467.
2. Id., *ib.*, p. 469.
3. Id., *ib.*, p. 456.
4. J. Cuvelier, *Le rôle des archives*, p. 258.

activităţii sale profesionale [1]. Vom indica aici numai câteva elemente esenţiale.

Arhivele sunt depuse cu *liste de vărsare*. Acestea e bine să fie alcătuite de arhivarul instituţiei care depune actele. Este drept însă că acesta face deseori apel la arhivistul Statului pentru alcătuirea lor.

Cea dintâi operaţie ce revine arhivistului este *alegerea* sau *triajul* arhivei. Arhivistul experimentat nu face alegerea pe grupe sau serii ci cercetându-o act cu act. Când triajul s'a făcut la instituţia depunătoare de însuşi arhivistul specialist nu se mai face şi în arhivă.

Odată cu alegerea se face şi *fişarea actelor*, adecă rezumarea lor sub *data istorică*. Când aceasta lipseşte se determină *data arhivistică*. Fişarea nu se face căutându se anumite acte ci pentru toate la rând şi la fel.

Fişele se adună şi se contopesc apoi spre a apropia sau regrupa fondurile. *Regruparea fondurilor* este de cel mai mare interes pentru cercetător căci prin *alcătuirea unităţilor* sau *formarea seriilor* el poate găsi la un loc tot materialul privitor la o chestiune. Aceasta este bine să se facă respectând integritatea fondurilor.

Indată ce aceste operaţii preliminare sunt terminate arhivistul trebue să facă lucrarea, ştiinţifică prin excelenţă, numită *clasare*. S'au încercat mai multe feluri de clasări: cronologică, alfabetică, zecimală şi pe materii. In arhivistică e de preferat clasarea cronologică.

După aceste lucrări, cu ajutorul fişelor deja făcute, se trece la *arhivare*, în special la alcătuirea *inventarului* după anumite norme. El trebue să fie oglinda fidelă a materialului arhivistic depozitat.

In afară de acestea arhivistul insuşi trebue să facă şi lucrările interne arhivistice cunoscut cu numele de *împachetare*, adecă paginarea, numerotarea sau cotarea, stampilarea, ordonarea şi aşezarea actelor.

Misiunea arhivistului nu se termină odată cu depunerea sau aşezarea actelor în depozit. El trebue să se îngrijească de *paza* lor, de *scoatere* pentru a fi puse la îndemâna cer-

1. A. Sacerdoţeanu, *Introducere în arhivistică*. In această privinţă există o întreagă literatură, pentru care trimit la *Carnetul Studentului*, ed. II, Bucureşti 1945, p. 9—12, publicat de Şcoala de Arhivistică.

cetătorilor şi de *reaşezarea* lor după consultare. Acest capitol este atât de important încât nerespectarea lui atrage după sine rătăcirea sau dispariţia actelor iar pentru arhivist calificativul meritat de incapabil.

Orice arhivă care merită acest nume trebue să posede un *indice al inventarelor* şi un *ghid al arhivei* (metodic sau topografic). Şi acestea cad în sarcina arhiviştilor.

In sfârşit, arhivistul nu trebue să fie întru nimic străin de necesitatea întreţinerii sănătoase a materialului şi a localului arhivei. Elementele necesare pentru aceasta le găseşte în *arhiveconomie*. Trebue să reamintim că aici va căpăta cunoştinţele necesare de fizică, chimie, botanică şi zoologie, pentru a lucra cu folos.

Când operaţiile arhivistice sunt terminate şi întreaga arhivă este în ordine, arhivistul poate avea răgaz să se ocupe şi de lucrări lăturalnice: studii de sinteză sau colecţii de documente. Dar şi aici se pune în rândul întâi *alcătuirea inventarelor publicabile*. Pentru astfel de lucrări este ajutat de toată pregătirea lui tehnică şi ştiinţifică. Pentru ca pregătirea arhivistului să fie completă el trebue să fie stăpân pe o bună metodă de lucru [1]). Aceasta o cunoaşte prin teoria şi practica pe care i-o dă *metodologia*. Deasemenea trebue să aibă suficiente cunoştinţe de *istoriografie generală* şi cunoaştere aprofundată a *izvoarelor interne şi externe* ale istoriei ţării sau poporului care posedă arhiva respectivă.

Personalul atribuit serviciului de registratură sau de arhivare a hârtiilor curente dela autorităţi, are nevoie de o pregătire mai uşoară şi de o practică mai puţin îndelungată.

Mai întâi trebue să cunoască *organizaţia legislativă* curentă a ţării din punct de vedere arhivistic şi să ştie structura instituţiilor centrale şi exterioare. Pe urmă, care este structura arhivelor în care lucrează: curente şi de

1. Pe lângă Bernheim, *Lehrbuch* şi Gabriele Pepe, *Introduzione allo studio del medio evo latino*, (Milano, 1942), v. şi excelentele *Introduction aux études historiques* de Ch.-V. Langlois şi Ch. Seignobos, ed. 3. Paris 1905; *Initiation aux études d'histoire du moyen âge* de L. Halphen. Paris 1940, şi Const. Andreescu, *Ştiinţă şi tehnică în istorie*, extras din *Hrisovul*, IV (1944).

depozit şi cum se formează ele. Deasemenea trebue să ştie *tehnica funcţionării* fiecărui serviciu. Se înţelege prin aceasta modul de intrare şi eşire a actelor, clasificarea lor în titluri, clase şi subclase, cum se ţine evidenţa lor, cum se alcătuiesc repertoriile, inventarele, indicii lor, cum se ţine condica de expediţie, evidenţele, mişcarea hârtiilor, cum se alcătuieşte fişierul şi cum se face controlul.

Toate acestea formează aşa zisa practică a unei bune registraturi sau cancelarii. Arhivarul acesta e bine să fie dotat de o bună cultură generală şi de o memorie fără greş. In mâna lui stă bunul mers al instituţiei şi siguranţa conservării pentru istorie a celui mai de seamă material informativ.

2. *Obligaţiile arhivistului.* Pregătirea pe care o are şi materialul arhivistic pe care îl manevrează impun arhivistului şi obligaţiile la care trebue să răspundă. Ele sunt de ordin administrativ şi de natură tehnică specială. Cuvelier a precizat foarte bine că obligaţiile lui nu sunt numai „să împiedice umiditatea, focul, şoarecii şi şobolanii să distrugă hărtălăritul care nu mai serveşte la nimic şi nimănui [1])", ci ceva mult mai mult. Rocquain le a concretizat foarte bine în câteva cuvinte: „*să claseze, să păstreze, să comunice*, acesta este programul oricărei instituţii de arhive [2])". Şi nu poate fi altul. „Este greu, zice şi Böhmer, să pui ordine în arhive, dar este uşor să păstrezi o bună ordine odată stabilită [3]".

Casanova o spune mai pe larg: „Ceea ce publicul îşi închipuie, arhivistul nu rămâne numai în arhivă: ci se ocupă cu ordonarea ori mai buna aşezare a seriilor, pentru cercetare, pentru controlarea inventarelor; dar multă altă parte din timpul său trebue să o petreacă într'un birou în care să poată examina actele pe care le cer alţii, să studieze unde pot fi aflate mai uşor, să supună la cercetări critice cererile care se pot ivi prin nesiguranţe sau erori, să transcrie documente pe care cercetătorii sau cei interesaţi cer să li se comunice, să compileze inventare şi

1. J. Cuvelier, *Les archives de l'Etat*, p. 1.

2. Felix Rocquain, *Les archives de l'Empire*, extras din *Revue Moderne*, t. XLV, 25 Febr. 1868, Paris, p. 117.

3. Bonaini, *Opuscoli*, p. 20.

să facă orice alt serviciu al administraţiei[1])". Tot el: „Arhivistul trebue să pornească la lucru cu mintea liberă de orice părere preconcepută şi să lucreze el însuşi cu cea mai mare răbdare, fără ajutorul nimănui decât pentru a înlătura superficial praful care face lucrul mai puţin plăcut. Nu se poate socoti de bun arhivist cel care nu înţelege să-şi împlinească toată datoria lui de teamă că-şi murdăreşte mâinile, faţa şi hainele. Incredinţând altuia, fie chiar şi în prezenţa sa, prăfuirea materialelor, care conţin fără îndoială hârtii ruinate de vitriol, sigilii fragile, miniaturi delicate şi altele asemenea, care toate atrag responsabilitatea, nu poate fi scutit de învinuirea de incapacitate, neprevedere şi incurie, care pot să ducă la pagube ireparabile provocate de o vină stângace[2])".

In sfârşit „ce trebue să facă un bun arhivist spre a răspunde misiunii sale?" se întreabă un alt arhivist şi răspunde: „1°. Să lucreze. 2°. Să facă folositor publicului lucrul său". Şi arată cum. „Nu este nevoie, gândim noi, zice Cuvelier, să demonstrăm necesitatea pentru arhivişti, de a se conforma legii neînduplecate a muncii care conduce lumea". Această muncă se rezumă în rândul întâi la clasare, conservare şi comunicare, cum am spus mai sus. „Dar nu este deajuns să înlesneşti istoricilor accesul în arhive. Trebue însă să-i pui în stare să recurgă util la numeroase colecţii, Arhivistul are deci ca datorie să prepare calea clasând, inventariind arhivele şi publicând inventarele. Nu e momentul să cercetăm care este cea mai bună metodă de clasare, cu toate că pare acum admis că trebue respectate fondurile, sau, cum zic Germanii, principiul provenienţei (Provenienzprinzip), şi să dai în inventar imaginea exactă a organismului sau a instituţiei ale cărei arhive vrem să le cunoaştem.

„Pentru moment nu este vorba decât de necesitatea de a inventaria arhivele şi, asupra acestui principiu, credem că toţi arhiviştii sunt de acord. Când toate colecţiile vor fi făcut obiectul unei lucrări de inventar analitic şi raţional, când va fi în sfârşit posibil să informezi în câteva

1. Casanova, *Archivistica*, p. 57.
2. Id., *ib.*, p. 180—181.

momente pe isto ici asupra tuturor documentelor pe care le conţine un dep zit de arhive, asupra cutărui personagiu de seamă, cutare fapt mare al istoriei, cutare instituţie, cutare mecanism dorinţa acestei categorii de lucrători va fi împlinită şi vom putea să ne ocupăm să dăm satisfacţie clienţilor, mai p ţ'n interesanţi desigur, dar vai! nu mai puţin numeroşi: genealogiştii de profesie [1])".

Şi mai prec's adaugă Cuvelier în alt loc. „Dacă ar fi vorba numai de *conservarea* hârtiilor vechi şi a pergamentelor, cel dintâi venit ar fi de ajuns pentru treaba asta. Dar mai fiind vorba să se facă cunoscut ceea ce conţin aceste documente, să se claseze şi inventarieze după o metodă ştiinţifică, situaţia se schimbă puţin şi înţelegem că nu mai poate fi chestiunea să încredinţezi posturile de arhivişti celui *dintâi venit*. Pentru a face un bun arhivist trebue mai întâi ca solicitantul să aibă dispoziţii pentru studiile istorice. Dacă n'are iubire pentru istorie, dacă numerotează pachetele şi registrele întocmai cum un impiegat de poştă împarte timbre sau un funcţionar de cale ferată cupoane, fără să se intereseze cât de puţin de tot ceea ce îi trece prin mâini, el nu va ajunge niciodată un bun arhivist.

„Arhivistul nu trebue deasemeni nici să se înspăimânte de puţin praf... nu trebue să se teamă să mişte un dosar prăfuit, nici că are să aspire puţin din acest praf multisecular... Şi totuşi nu ajunge nici faptul că nu se teme de praf pentru a face un arhivist perfect. Mai trebue să capete unele cunoştinţe spre a fi în stare să-şi îndeplinească serviciile în mod convenabil[2]".

Mai pe scurt, „în timpul orelor de birou el va fi enciclopedistul istoriei furnizând rând pe rând, informaţiuni asupra documentelor sec. XII şi asupra celor din XVIII, despre arhive civile ca şi despre arhive ecclesiastice, pentru chestiuni administrative ca şi pentru chestiuni judiciare. In afară de timpul pe care îl consacră serviciului său, va putea să se dedice în întregime studiilor sale preferate, care să privească istoria politică sau economică,

1. J. Cuvelier, *Les archives*, extras din *Revue des bibliothèques et archives de Belgique*, t. I, Renaix 1903, p. 2—3.

2. J. Cuvelier, *Le rôle des archives*, p. 253—254.

istoria instituţiilor sau aceea a obiceiurilor, sigilografia sau diplomatica... Dar, acolo unde utilitatea lui apare cu o claritate luminoasă, unde răspunde la o adevărată nevoie, este în larga publicitate pe care va acorda o lucrărilor profesionale [1])".

Dacă arhivistul îşi împlineşte datoria sa specifică, şi prin aceasta îşi arată rostul, opinia publică despre el se poate schimba. El nu va mai fi un Astier Réhu din *l'Immortel* de Daudet sau George Tesman din *Hedda Gabler* de Ibsen; nici măcar maniacul imposibil din concepţia generală. Pe acest arhivist închis îl descrie bine Cuvelier: „Maniac de o speţă particulară, arhivistul va rămâne pentru ei, cum a zis eminentul nostru coleg dela Utrecht, d. Muller, un individ prostuţ, de treabă pe cât de inofensiv, zelos şi conştiincios, dar de o micime de spirit şi de o vanitate de nemăsurat, lipsit cu totul de spirit practic, limitat, sec, peste măsură de plictisitor, neinteresându se de nimic în afară de tichiuţa sa, fără inimă şi fără inteligenţă şi mai ales dispreţuit în ochii sexului frumos" [2]).

3. *Onestitatea arhivistului.* In imensitatea unei arhive controlul imediat este o imposibilitate. Cercetătorii fură piese importante şi adeseori se observă lipsa destu de târziu, mai ales când funcţionarul însărcinat cu supravegherea nu este conştiincios. Dacă fură arhivistul însuşi descoperirea furtului e mult mai greu de făcut. In orice arhivă sunt piese care nu se cer zeci de ani, iar verificările anuale, atunci când se fac, se fac numeric iar piesele sustrase nu pot fi observate decât cu greu, în cazul când sunt inventariate. In cazul contrar, din materialul încă neinventariat orice arhivist îşi poate face o sursă de venituri. Nu am copilăria să cred că nu sunt şi astfel de ticăloşi. Au fost totdeauna şi sunt şi acum. Pretutindeni. Din aceastã cauză legiuirile au căutat să fie foarte aspre cu mânuitorii arhivelor. Câteva exemple pot ilustra cazul.

Un exemplu este arhivistul din Zürich care, în sec. XVIII, a fost condamnat la moarte fiindcă a dat istoricului

1. Id., *Les archives de l'Etat*, p. 7.
2. Id, *Les archives*, p. 5.

Schloezer documente importante să fie publicate [1]). Dacă ţinem seama de numele lui Schloezer şi de opera pe care a făcut-o el, recunoaştem că a fost un exces, fără îndoială, dar el nu trebuia să calce regulamentul ci să aştepte aprobarea superiorilor. Unde am ajunge dacă toţi arhiviştii ar spune că au de a face cu schloezeri?

O pedeapsă tot aşa de aspră îl aştepta şi pe un alt arhivist din Strasbourg care, la începutul secolului trecut, smulgea peceţiile vechilor titluri pentru ca să vândă ceara pe un preţ de nimica. Dacă n'ar fi murit în timpul procesului sfârşitul său n'ar fi altul nici aici. „Este o mutilare impie, zice un alt arhivist tot de acolo, să despoi de cea mai frumoasă podoabă o mare parte din vechile noastre documente şi o micşorare a valorii lor pentru un profit mizerabil" [2]).

Exemplele, din nefericire, se pot înmulţi dacă le vom urmări de-a lungul vremii, când mulţi arhivişti, şi unii de seamă, au trecut din arhive la galere. Citâm un caz strălucit: eruditul Michele Lonigo da Este, dela biblioteca şi arhiva Vaticană, condamnat în 1617 la 10 ani galere „pentru înstrăinare de cărţi din arhivă şi pentru comunicare de acte la State şi indivizi fără autorizaţie superioară [3]". Astfel de cazuri pot fi amintite şi la noi.

Când arhivistul se abate „dela îndatoririle elementare ale poziţiei sale bazată pe încredere, respectul vechilor titluri şi supunere oarbă regulamentului", trebue să suporte fără îndoială cele mai aspre măsuri de represiune [4]). Suntem de acord cu arhivistul care spune aceasta. Suntem bucuroşi să vedem că în Spania, încă înainte de 1830, se hotărîse ca însărcinarea de arhivist să nu se dea decât acelora „care au calitate, capacitate şi fidelitate extraordinare [5])". Acestea sunt cele trei mari calităţi ale arhivistului.

---

1. Louis Spach, *Lettres sur les archives départementales du Bas-Rhin*, Strasbourg, 1862, p. 15.

2. Id., *ibid.*

3. Casanova, *Archivistica*, p. 365.

4. L. Spach, l. c.

5. F. de Porras Huidobro, *Disertacion sobre archivos, y reglas de su coordination...* Madrid 1830, p. 73—74.

Este locul să repetăm aici că, spre deosebire de alte funcţiuni, controlul lucrului în arhivă este foarte greu de făcut. S'au preconizat şi aici diferite sisteme: condica de prezenţă cu înscrierea zilnică a lucrului efectuat, note informative zilnice, săptămânale sau lunare date de amploiaţi, vizarea zilnică a foilor de inventare lucrate, etc., dar practic nu se poate obţine mult. De aceea unii arhivişti cred că e mult mai bine să se introducă registrul personal: un caiet în care fiecare trece zilnic orice lucrare executată şi care va servi la darea notelor calificative şi înaintări. Acesta va fi verificat şi vizat săptămânal sau bilunar de şeful arhivei. Credem şi noi că acesta poate constitui sistemul cel mai bun. Cu timpul el poate constitui şi un izvor preţios pentru cunoaşterea exactă a întregei activităţi a oricărui funcţionar.

Părerea noastră este însă, că orice mijloc de control s'ar întrebuinţa rămâne inoperant dacă funcţionarul este lipsit de conştiinţiozitate profesională şi onestitate personală. In această privinţă, un mare răscolitor de arhive, Böhmer, avea această părere: „Fără îndoială alegerea impiegaţilor merită cu atât mai multă grijă cu cât acţiunea arhivistului e în oareşcare fel o acţiune ocultă, care nu poate fi uşor controlată ca acţiunea altor impiegaţi. Tocmai sub acest raport aştept mult zel dela un director şi dela lucrări istorice care vor trebui făcute în arhive, care, atrăgând capete bune, le pun în acelaşi timp sub controlul public şi le fac să participe la mişcarea ştiinţifică generală" [1]).

4. *Interzicerea lucrărilor personale.* Publicitatea actelor este o chestiune mult discutată. Nu e locul să o arătăm aici. Dar în legătură cu aceasta se află şi problema ce se pune activităţii publicistice a arhiviştilor. Este în interesul ştiinţei şi al instituţiei înseşi ca ea să fie limitată sau precizată numai la lucrări pur arhivistice. Am avut ocazia să arăt motivele care vin în sprijinul acestei opinii [2]). Intâi lucrările de punere în valoare a materialului apoi publicarea lui. Căci, să nu ne facem iluzii, orice, funcţionar este

1. Bonaini, *Opuscoli*, p. 20.

2. *Lecţii de deschidere*, Bucureşti 1943, p. 13—14 (Lucrările Şcoalei de Arhivistică, 2).

înclinat să creadă că lucrările lui de specialist format sunt de reală valoare și că e mai bine să alerge o viață întreagă după materialul esențial decât să alcătuiască un catalog sau inventar general. Dar cât de subiectivă este această idee își poate da seama oricine: socoteala unui om nu poate fi aceiași pentru toți. Nimeni nu poate ști ce interesează milioanele de inși care nu sunt funcționari de arhive și care nu au nici măcar posibilitatea să bănuiască ce există în aceste arhive, ca să vină și să cerceteze.

Din aceste motive legislația a căutat totdeauna să dirijeze lucrările arhivistice și adesea să împiedice orice folosire a materialului de către arhiviștii înșiși. In Anglia și azi obținerea copiei unui document este un act de guvernământ [1]. Este fără îndoială un exces. Mă mărginesc totuși să cred că cea mai modernă legislație inteligentă în acest sens rămâne cea belgiană. In această privință art. 11 din legea din 1921, interzice „funcționarilor și amploiaților să publice fie documente păstrate în arhive, fie vreo lucrare oarecare asupra acestor documente, fără autorizația arhivistului general, care referă, dacă este cazul, ministrului competent [2]". Deci numai în cazuri excepționale se pot admite astfel de lucrări, însă dirijate în interesul comunității. Și această legiuire vine după ce aproape toate arhivele belgiene și au publicat cataloagele și inventarele fondurilor importante!

In această privință Cuvelier, arhivistul general al Belgiei, se pronunță astfel: „Ținem să declarăm tare că nu vrem cu nimic să criticăm la arhiviști lucrările de istorie, care fac cel puțin dovada unei activități incontestabile. Dar, din excesul de bine rezultă uneori răul și credem că studiile speciale și personale constitue, în anume cazuri, un lucru primejdios pe care arhivistul trebue să-l evite. Spunând să se păzească, ne adresăm în deosebi —

1. F. de Vaux de Foletier, *L'organisation des Archives locales en Angleterre*, Besançon 1923 (extras din *Bibliographe Moderne*, Nr. 126, Nov.—Dec. 1922—1923). Cf. și *Reprint of statutes, rules and schedules governing the disposal of Public Records by destruction or otherwise, 1877—1913*, Londra 1914.

2. Ministère des sciences et des arts, *Archives générales du Royaume*, Bruxelles 1922.

şi nădăjduim să nu fim suspect — generaţiilor tinere de arhivişti care, mulţumită formaţiei lor ştiinţifice la Universitate, pot să aibă pretenţia legitimă să devină istorici. Cu toată părerea istoricului Lupi socotim că va fi primejdios să recunoaştem arhivistului dreptul să se ocupe cu lucrări de sinteză în timpul pe care trebue să-l consacre serviciului public. Sarcina arhivistului, după noi, trebue să consiste exclusiv în a face lucrări de analiză pe care le va pune la dispoziţia istoricului. Dacă el nu cunoaşte spiritul de sacrificiu, dacă nu îndrăzneşte să întrevadă fără a se îngrozi acel *Sic vos non vobis* al poetului, el va ajunge poate un eminent istoric dar va fi toată viaţa sa un rău arhivist. Debutând în carieră e bine să-se înarmeze de o bună doză de altruism. Iată, dacă doriţi să ştiţi adevăratul secret al fericirii în meseria noastră: socotiţi fericirea ca devotarea unui vis sau unei datorii, faceţi serviciu tuturor şi fiecăruia, dăruiţi-vă fără să socotiţi, faceţi în mod constant binele pentru bine fără nicio speranţă de recompensă, şi veţi gusta, în liniştea conştiinţei voastre, inexprimabila bucurie a datoriei împlinite, mai mult decât atât, suprema satisfacţie că v'aţi făcut folositor aproapelui procurându-i fericirea, gloria, poate bogăţia. Iar dacă, în fericirea sa, îndatoratul vostru îşi aduce aminte de voi, dacă vă atribue o parte din succesul său, bucuraţi-vă ca de o nesperată soartă bună, căci aveţi dovada întăritoare că omul nu e totdeauna lup pentru om" [1]).

In orele libere arhivistul poate lua note şi se poate consacra studiilor sale preferate. Dar şi acestea, cum am spus mai sus, e bine să privească „istoria instituţiilor sau aceea a obiceiurilor, sigilografia sau diplomatica [2])", adecă acelea care rezultă din însăşi cunoaşterea arhivei.

Această restricţiune este admisă şi de Casanova: „Desigur, arhivistul nu trebue să se dedice exclusiv la adevărate lucrări de istorie spre a nu se lăsa târît dincolo de câmpul rezervat lui de atribuţiile sale; nu trebue să-şi aroge un drept de preemţiune sau de exclusivitate cu privire la unele documente. Dar şi această îngrădire trebue

1. J. Cuvelier, *Archives de l'Etat*, p. 7.
2. Id., *Les archives*, p. 5—6.

să fie înțeleasă *cum grano salis*, pentru că, cu cât arhivistul este mai doct cu atât sunt mai bune ordonarea și inventarul ce știe să pregătească pentru studiile altuia, când are conștiința propriei sale datorii [2])".

Estè dela sine înțeles că îndată ce lucrările speciale sunt satisfăcute, nimeni pe lume nu va interzice arhivistului să facă și lucrări speciale, fie ele și pentru genealogiști, cum zicea ironic Cuvelier. Dar chiar din această ironie rezultă prioritatea absolută a lucrărilor de arhivistică pură ca prima datorie a arhivistului.

5. *Școala specială și Universitatea.* Toate cerințele de mai sus ne obligă să facem o distincție între pregătirea arhivistului în școala specială și în universitate. Este limpede că în nicio facultate, nici chiar la litere secția istorică, nu se pot căpăta toate cunoștințele de care are el nevoie, Pentru noi este o convingere veche, că Universitatea nu poate pregăti arhiviști. De altfel aceasta este o problemă desbătută în multe părți și nu poate face excepție la noi, unde dincolo de licență nu mai este nicio pregătire. Pentru doctoratul nostru în litere nu există cursuri speciale, nu se fac lucrări de seminarii și teza nu se lucrează cu un profesor decât formal. Oricine a făcut „frecvența" de doi ani după licență, dar la cursuri tot pentru licență, și a înjghebat 20 pagini (chiar tipărite!), apelează la un profesor să-i admită „teza". De aici până la titlu nu mai e decât o formalitate, căci nici la „susținere", ultimul examen, nu e îngăduit comisiei să meargă dincolo de textul tezei înseși.

Și doctoratul în străinătate — în Belgia, cu 4 ani de cursuri speciale, lucrări de seminar și lecții serioase de diplomatică și paleografie; în Franța, cu doctoratul de Stat și cel de Universitate, pregătirea cărora este în deobște cunoscută, etc. — a fost mult discutat în privința arhivistică și sorții n'au căzut pe el ci pe diploma școalei speciale, care este echivalentă moralmente cu doctoratul iar practic devine mult mai necesară. In această privință iată ce zice Cuvelier:

„De când o dispoziție regală, cu data de 14 Iunie 1895,

2. Casanova, *Archivistica*, p. 275.

a fixat condiţiile de admitere în Arhivele de Stat doctorii în filosofie şi litere (grupul istoric) nu mai pot ei singuri să nutrească nădejdea de a ajunge arhivişti ai Statului. Chiar această diplomă de doctor, care cere patru ani de studii universitare serioase, nu este destul. Guvernul a chibzuit pe bună dreptate că se poate face un excelent profesor de istorie la Ateneu şi chiar la Universitate, fără ca prin aceea să aibă calităţile şi aptitudinile care suntem în drept să le cerem dela un arhivist. Examenul de candidat arhivist cuprinde, chiar pentru doctorii în ştiinţele istorice, o probă de diplomatică, adecă de ştiinţa hrisoavelor. Arhivistul, care trebue să elibereze acte care fac mărturie în justiţie, trebue natural să ştie a deosebi un document adevărat de unul fals. Pentru aceasta el are la dispoziţie o sumă de mijloace, dar care toate cer cunoştinţe vaste şi care fac tocmai obiectul diplomaticei [1])".

Nu este nicio îndoială că Universitatea nu poate pregăti arhivişti. Ceva mai mult: ea nu poate da nici erudiţiei atât cât îi trebue. In această privinţă e notorie polemica ivită în jurul modificărilor pe care vroiau să le impună unii la Ecole des Chartes în 1904. Pe atunci Simyan spunea în raportul pentru buget: „Din punct de vedere ştiinţific ea ocupă unul din cele dintâi locuri între marile noastre instituţii de învăţământ superior. Foştii săi elevi strălucesc în rândul întâi în deosebitele specialităţi cărora s'a consacrat fiecare, iar metoda atât de riguroasă şi atât de fecundă dela Ecole des Chartes trebue urmată de toţi cei care se dedau cu studiile istorice căci altfel vor ajunge să nu producă decât lucrări mediocre. Nu este o colecţie de publicaţii ştiinţifice care să nu numere foşti elevi dela Ecole des Chartes printre colaboratorii lor principali. Nu este o ramură a istoriei, arheologiei, pe care ei să n'o fi explorat [2])".

Tot aşa declara atunci şi Paul Meyer: „Privitor la schimbarea titlului în Şcoală naţională profesională de ar-

1. J. Cuvelier, *Le rôle des archives*, p. 254. Care sunt probele, şi nu sunt deloc uşoare, o arată Cuvelier în altă parte, *Les archives de l'Etat en Belgique*, 1914, p. 466.

2. Citat de J. Cuvelier, *La réorganisation des archives en France*, p. 10.

hivişti-bibliotecari, e inutil. Dacă titlul de Ecole des Chartes nu defineşte prea bine o şcoală în care există un curs de arheologie şi în care istoria instituţiilor noastre este împinsă până la constituţia anului VIII, noul titlu e mult prea lung şi puţin strâmt pentru un aşezământ care nu este numai profesional ci ştiinţific, care nu formează numai bibliotecari şi arhivişti, ci care a dat Franţei profesori pentru toate gradele de învăţământ şi funcţionari de categorii diferite [1])".

Nu este cazul să mai stăruim asupra acestui lucru. Pentru orice om cu judecată dreaptă el se impune dela sine.

III. Grija pentru arhivişti.

1. *Recrutarea personalului de arhive.* A fost o lungă discuţie asupra faptului dacă o arhivă e servită de funcţionari sau de impiegaţi, după cum era punctul de plecare al discuţiei. Oricum ivirea unei astfel de desbateri denotă mai degrabă ignoranţă decât înţelegere, căci arhiviştii nu pot fi nici una nici alta. Ei nu pot fi nici funcţionari de directive care şi-ar atribui toată ştiinţa şi priceperea, nici contabili care au toată experienţa economică şi nici impiegaţi fără nicio capacitate. Pregătirea lor e cu totul diferită cum şi scopul este deosebit. Ei sunt specialişti de diferite feluri care fac un tot organic prin serviciul lor în diferite grupe [2]).

Adaug tot aici şi aceste rânduri: „Voiu spune în sfârşit că acolo unde un impiegat de administraţie nu şi va da nici cea mai mică silinţă să caute a păstra convenabil documente care nu-i mai servesc sau prea puţin, arhivistul va şti să găsească mijlocul de a face să se aşeze rafturi de bibliotecă, să-şi procure cartoane şi mape, să facă să se lege colecţiile deosebit de importante, să le pună în tot cazul la adăpost de rozătoare şi de umiditate. Acolo unde funcţionarul de ordin administrativ nu va vedea decât o creştere a nevoii, de care, pe deasupra, el nu se interesează câtuşi de puţin, arhivistul află unica sa

1. d., *ibid.*, p. 11.
2. Casanova, *Archivistica*, p. 463—464.

raţiune de a fi şi este natural că, în aceste condiţii, el se va consacra în întregime, cu un adevărat devotament, misiunii sale de încredere". [1]

Dată fiind importanţa pe care o prezintă misiunea de arhivist este evident că recrutarea lui trebue să constitue o problemă. După timp şi împrejurări ea a fost pusă totdeauna dar rezolvarea s'a dat în diferite feluri. Mai adesea s'a recurs, şi se recurge încă, la expediente, spre marele neajuns atât al instituţiei cât şi al materialului însuşi.

Cea mai veche legislaţie ce-mi este cunoscută în această privinţă e legea napolitană din 18.8, al cărei art. 49 prevede: „nimeni nu poate fi admis ca elev (al şcoalei de arhivişti) dacă nu susţine un examen; totuşi elevii pot să concureze: pentru funcţiile vacante în arhiva însăşi şi la egalitate de merite să fie preferaţi celor străini" [2]. De aici rezultă că toţi funcţionarii arhivei sunt obligaţi să urmeze cursurile şcoalei pe de o parte, iar pe de alta elevii şcoalei sunt preferaţi în posturile vacante ale arhivei.

Astăzi recrutarea personalului arhivistic se face în următoarele două moduri: 1. Printr'un examen de admitere între concurenţi diplomaţi universitari, şi 2. Prin examen între diplomaţii şcoalelor speciale de pregătire profesională.

Candidaţii arhivişti din prima categorie pot fi de mai multe feluri: a). Diplomaţi din orice ramură universitară. Legea belgiană cere doctoratul în istorie şi cursul de arhivistică, dar pot fi admişi şi doctorii, farmaciştii şi inginerii. b), Diplomaţi ai facultăţilor apropiate prin studii de probleme arhivistice, ca Literele şi Dreptul. Astfel se recrutează arhiviştii în România şi Ungaria şi parţial în Austria, Germania şi Italia. în lipsă de posesori ai certificatelor de specializare. Legea maghiară prevede că după licenţa în drept sau filosofie „postulantul susţine prealabil şi în mod satisfăcător un examen special înaintea direcţiei Arhivelor... din istoria Ungariei, paleografia maghiară şi

1 J. Cuvelier, *Des nécessités présentes dans le domaine de la conservation des Archives*, în *Archives et Bibliothéques de Belgique*, I, Nr. 43, 1923, p. 54.

2, Granito, *Legislazione positiva*, p. 274.

latină, dreptul public al Ungariei, dreptul civil şi dreptul canonic, cu specială privire la starea anterioară anului 1848 [1])". *c).* Diplomaţi în litere şi drept cu practică în arhive şi certificate doveditoare. Aşa în Austria, Germania şi parţial în Italia câţi n'au făcut şcoala specială dela Florenţa.

In categoria a doua se numără toate ţările care au şcoale speciale de pregătire profesională, ca Franţa, Italia şi acum noi, etc. Dar numărul candidaţilor este totdeauna prea mic şi din această pricină se recurge adesea şi la concurs între diplomaţi universitari. In cazul acesta se fac cursuri speciale de iniţiere pe lângă fiecare arhivă importantă, sau sunt obligaţi postulanţii să urmeze cursurile şcoalelor speciale, ca în România şi Italia. In Franţa situaţia este cea mai bună căci ocuparea posturilor se face cu elevi dela Ecole des Chartes. Ministerul Educaţiei Naţionale fixează în fiecare an numărul elevilor acestei şcoale în anul I, în raport cu numărul posturilor libere de care dispune.

In multe părţi nu se pot ocupa toate posturile în nici unul din modurile indicate mai sus. Pentru ca lucrul să nu sufere prea mult legiuitorul a admis ca în anumite posturi să poată fi numiţi şi candidaţi care au numai liceul. Astfel legea ungurească precizează că „în ramura secţiei administrative postulantul trebue să fi sfârşit opt clase de liceu şi să se supună prealabil la un examen special... de ungară, germană şi latină în afară de ortografie şi scriere bună [2])". Acelaşi lucru se întâmplă şi la noi. Legea din 1925 (art. 11) admitea le concurs absolvenţii cursurilor secundare pentru gradele inferioare şi licenţa sau doctoratul pentru cele superioare, dar adăuga că după „ce va ieşi prima promoţie a şcolii practice de arhivari paleografi" posturile care nu se ocupă prin înaintare să fie ocupate numai „de absolvenţii acestei şcoli sau ai uneia similare". Dar aceşti absolvenţi, totdeauna puţini, prin pregătirea lor erudită au trecut mai

1. *Lois et règlements en vigueur jusqu'à ce jour concernant les archives du royaume de Hongrie,* Budapesta 1884, p. 7-8.
2. *Lois et règlements en vigueur,* p. 8.

adesea în învăţământul superior şi numai puţini au rămas în arhivă [1]).

Oricare este modul de recrutare şi indiferent pregătirea personalului, o adaptare cu lucrările arhivei înseşi este necesară. Aceasta este uşoară pentru cineva pregătit şi anevoioasă, adesea imposibilă, pentru cel nepregătit. Condiţia esenţială a noului venit este însă să se lege sufleteşte de acea arhivă şi să nu o mai părăsească. De aceea unii arhivişti cred că pentru a remedia în parte prin cultură lipsa de experienţă, arhiviştii e bine să rămână tot timpul în arhiva în care şi-au început cariera şi să nu fie transferanţi în alt loc din motive de serviciu sau de disciplină. Experienţa şi practica îi transforma în indici vii folositori serviciului, Statului şi studiilor

Noi nu mergem atât de departe ci, privind practica din arhivele franceze, unde totuşi există o deosebire fundamentală între centrali şi departamentali, admitem transferarea şi înaintarea dela o arhivă la alta, dar numai pentru elementele distinse, legate de probleme arhivistice şi care, prin profesiune şi pregătire, se pot adapta repede arhivei celei noui.

In cazul când recrutarea personalului lasă mult de dorit şi nici nu sunt şcoale speciale de formare a arhiviştilor, atunci e bine să se instituie pe lângă fiecare arhivă cursuri speciale de îndrumare. Modul de funcţionare al acestora a fost expus de cunoscutul arhivist Casanova: „Unele arhive au una sau mai multe săli pentru şcoala de paleografie, diplomatică şi doctina arhivistică, cu cabinetul respectiv de facsimile paleografice. Fiind vorba de un învăţământ în care mai mult decât la catedră profesorul trebue să se afle în mijlocul elevilor pentru a face să înţeleagă exact toate elementele care compun scrisul, sau să prezinte exemple pentru diplomatică, credem că în locul sistemului cu bănci e mai bine să se adopte, pentru aceste şcoale, sistemul de învăţământ de cameră, adecă strângerea

1. Lipsa candidaţilor titraţi a făcut pe D. Onciul, directorul general al Arhivelor Statului, să ceară admiterea candidaţilor cu studii neterminate. Cf Decretul publicat în *Monitorul Oficial* Nr. 260 din 5 Martie 1906. Pe urmă a considerat posturile din arhive ca un fel de burse pentru studenţii merituoşi spre a-şi sfârşi studiile unversitare.

elevilor în jurul unei mese mari unde fiecare să vadă și să atingă cu mâna, cum se spune, elementele învățământului împărtășit [1])".

Pentru coordonarea lucrărilor arhivistice și pentru sistematizarea lor, mai ales când arhivele sunt nevoite să primească personal cu pregătire deosebită, se poate crea un periodic informativ. In el pot avea loc și studii precise de critică și restabilire, cum și ediţiuni de texte importante. Nu e locul să se publice aici orice. „Dar, zice Böhmer și în această privință cu privire la buletinul toscan, trebue să fie cu mare băgare de seamă în așa fel încât să nu lase să treacă decât disertații puțin întinse; în afară de rapoarte oficiale asupra arhivelor Toscanei, se vor putea tipări din când în când și note asupra a ceea ce s'a făcut în alte țări [2])".

2. *Răsplătirea arhiviștilor.* Este evident că în general salarizarea prea redusă de care se bucură arhiviștii aproape pretutindeni nu atrage pe nimeni la un serviciu atât de greu și cu atâtea obligații. Sunt puțini aceia care, pe lângă vocație, au și pregătire suficientă și rămân în arhivă, când alte câmpuri mai mănoase le sunt deschise tocmai prin această pregătire. Este drept că în multe părți s'a căutat un remediu oarecare, dar unul serios nu s'a găsit nicăeri. Din toată legislația ce-mi este cunoscută cred că numai legea belgiană are o atenție deosebită pentru arhiviști.

In afară de faptul că arhiviștii sunt încadrați aici într'o salarizare omenească, printr'un minim și maxim, mai adăugă și diverse sporuri bienale. Pentru cunoaștere dăm tabelul acestei salarizări după alocațiile anuale fixate în 1921:

Arhivistul general . .	fr.	16.000	—	17.000	cu	spor	2×500.
Șefii de secții	„	14.000	—	15.500	„	„	2×500.
Subșefii de secții . .	„	12.500	—	13.500	„	„	2×500.
Arhiviștii de cl. I. .	„	11.000	—	12.000	„	„	2×500.
Arhiviștii de cl. II. .	„	9.500	—	10.500	„	„	2×500.
Arhiviștii-ajutor . .	„	7.500	—	9.000	„	„	3×500.
Inpiegații-contabili .	„	4 200	—	9.000	„	„	12×400

1. Casanova, *Archivistica*, p. 66.
2. Bonaini, *Opuscoli*, p. 22.

Inpiegaţii	„	4.000 — 7 700	„	„	9×400.
Restauratorii de arhive	„	5 800 — 7.300	„	„	5×300.
Restauratorii ajutor de arhive	„	3.700 — 5.500	„	„	6×300.
Uşierii	„	3.600 — 6.200	„	„	13×200.
Curierii	„	3.200 — 4.800	„	„	8×200.
Oamenii de serviciu . .	„	3.200 — 4.400	„	„	8×150.

Măsura salarizării minime şi maxime este foarte bună, fiindcă dă posibilitatea administraţiei arhivei să facă o distincţie între persoanele care lucrează, după capacitatea de lucru efectuat sau după criteriile pe care le impune arhiva însăşi. Dar pentru ca zelul să fie mai evidenţiat legea merge mai departe şi prevede pentru subşefii de secţii, care au o răspundere egală cu a şefilor de secţie, ca în circumstanţe excepţionale, să li se mărească salariul din doi în doi ani la 14 000, 14,500 şi 15.000 fr. Deasemeni pentru toţi funcţionarii merituoşi, care au împlinit 25 ani de serviciu şi au 2 ani în treapta organică cea mai înaltă, să mai obţină patru sporuri bienale în raport cu gradul:

Arhivistul general	fr. 800.
Şefii de secţie	„ 600.
Subşefii de secţie	„ 600.
Impiegaţii contabili	„ 500.
Impiegaţii	„ 400.
Restauratorii de arhive	„ 350.
Uşierii	„ 300.
Curierii	„ 250.
Oamenii de serviciu	„ 200.

Găsesc că principiul este foarte sănătos şi deaceea în Belgia sunt arhivişti cu renume mondial. Cred că la noi va fi foarte greu să se adopte acest principiu, mai ales azi când domină „echivalările". Dar, după cum am izbutit să anulăm, pe cale bugetară, cea mai imorală lege pe care a putut-o concepe un minister împotriva instituţiilor sale de cultură, şi să repunem personalul arhivelor noastre în cadrul legii de organizare din 1925, avem convingerea că *azi* putem aştepta o soartă egală cu pregătirea şi obligaţiile noastre. Inceputul a fost obţinut prin determinarea unei grupe distincte în Codul funcţionarilor publici, în care cel mai mic

grad (paleograful) e echivalent cu impiegatul licenţiat, ia cel mai mare (arhivarul şef) cu subdirectorul.

Recunosc că aceasta nu este suficient. Gradele superioare rareori rămân vacante; deci nu pot avea loc înaintări şi mai toţi tinerii pleacă din arhive tocmai când se orientează mai bine în materialul arhivei. Pentru remedierea acestui neajuns este nevoie de o altă încadrare. Cred că grupa arhiviştilor din Cod trebue să aibă următorul personal cu retribuţia lunară respectivă:

Director general .	lei	30.200	(tip. 17).
Subdirector general	„	25.600	(„ 19).
Arhivist şef (director)	„	23.200	(„ 20).
Arhivist principal	„	21.200	(„ 21).
Arhivist	„	17.600	(„ 23).
Arhivist ajutor .	„	16.000	(„ 24).
Paleograf	„	11.100	(„ 28).
Intendent	„	7.800	(„ 6).
Laborant	„	7.200	(„ 7).
Paznic	„	6.000	(„ 4).
Uşier	„	6.000	(„ 4).
Curier	„	5.400	(„ 5).
Cusător de dosare	„	4.800	(„ 6).
Om de serviciu . .	„	4.400	(„ 7).

Dar rămânerea pe o viaţă întreagă cu acest salariu iniţial, fie el şi cu trei gradaţii administrative, nu e posibilă. De aceea remediul îl dă însăşi pregătirea lor: acordarea câte unei gradaţii de 20%₀ din 5 în 5 ani, în total cinci plus una de merit. Este o asimilare întru totul cu drepturile carierei didactice, dar fără dreptul de a trece în învăţământ.

Ţin să precizez însă că nicio gradaţie nu trebue dată „la vechime". S'ar nenoroci arhivele pentru secole. Gradaţiile fără soţ se vor acorda prin concurs iar cele cu soţ pe baza lucrărilor arhivistice personale publicabile (inventare, cataloage, etc.) bazate pe materialul din arhiva în care lucrează. Este limpede că pentru cine nu poate susţine concursul special sau n'are plăcerea să facă lucrările ce-i revin, nu e nicio pagubă pentru arhive dacă se duce. Astfel drumurile se netezesc dela început ca şi avantajele. Aceasta nu înlătură înaintările, dar e dela sine înţeles că

gradaţiile astfel obţinute într'un grad sunt automat recunoscute la avansarea în gradul următor. Gradaţiile personalului auxiliar se vor da pe baza rapoartelor anuale de lucru şi a foilor calificative. Este necesar ca şi acest personal să fie strâns legat de instituţie şi devotat ei întocmai ca arhiviştii.

3. *Arhivele şi istoria.* Am căutat să înfăţişem aici necesitatea pregătirii temeinice a arhiviştilor şi raportul care trebue să existe între ei şi arhivă. Trebue să accentuăm însă că, în esenţial, arhivele servesc şi istoriei cum nu serveşte nici un alt izvor istoric. Şi asupra acestui lucru trebue să mai insistăm.

Este un fapt deplin stabilit că arhivele formează monumentele cele mai de preţ pentru cercetările erudite. De aceea conservarea lor râmâne o datorie esenţială a oricărui popor civilizat. Dacă este nevoie de mărturii în acest sens, cred suficient să amintesc mai întâi pe aceea a unui arhivist rus: „Grija pe care o pune o naţiune ca să păstreze toate monumentele trecutului său poate servi ca măsură dreaptă a treptei de civilizaţie la care a ajuns; e un semn distinctiv al oricărei naţiuni cultivate. Numai pe calea desvoltării lungi şi grele a conştiinţei sale istorice, un popor ajunge să înţeleagă şi să aprecieze cât de important este să scoată aceste monumente de sub influenţa distrugătoare a timpului. Oamenii şi naţiunile întregi, care nu s'au ridicat încă peste nivelul vieţii primitive, se mulţumesc să trăiască cu interesele prezentului. Urmează că ei nu simt nevoia să-şi întoarcă privirile spre trecut şi să-i păstreze urmele... Apariţia documentelor scrise, singurele păzitoare fidele a amintirii lucrurilor trecutului, după expresia lui Tit Liviu, mărturiseşte despre un întâi progres al conştiinţei istorice a unui popor. Dar nu-i destul să se scrie istoria; mai trebue să se înveţe a păstra ceea ce este scris, să se aprecieze la justa lor valoare toate resturile trecutului. Respectul documentului istoric — iată un nou pas în desvoltarea culturii intelectuale a unui popor [1])"

Pe scurt un alt arhivist a arătat utilitatea arhivelor

---

1. *Les Archives Principales de Moscou du Ministère des Affaires Erestganèr,*o Mscova 1898, p. 3 (Prinţ = I N. Golitzyne).

astfel. „Este aproape de prisos să se spună că, de când există, arhivele au constituit un izvor preţios pentru savanţii care doresc să scrie istoria unei ţări, unei comune, unei instituţii, unui personagiu celebru. Dar din ziua în care s'a observat că istoria nu consta numai într'o serie de biografii ale oamenilor iluştri şi de descrieri de bătălii celebre, că viaţa tuturor elementelor societăţii merită să fie cunoscută cu titlu egal dacă nu superior, din acea zi înainte frecventarea arhivelor devine indispensabilă istoricilor [1])".

Această prezentare a importanţei culturale a arhivelor e recunoscută unanim. Dar orice cercetare va fi aproape imposibilă dacă arhiviştii nu vor da întregul lor concurs. „Cu toate că, zic arhiviştii olandezi, credem de datoria istoricului să nu deosibească ştiinţa de artă, nici erudiţia de formă şi stil, avem totuşi convingerea că istoria nu se poate scrie cu talent decât după ce materialele vor fi fost pregătite suficient şi despuiate documentele originale. Despuierea documentelor şi pregătirea materialelor necunoscute până acum e sarcina, adesea ingrată şi aridă, pe care ne-am impus-o [2])".

Desigur, nu am arătat aici tot ce s'a spus şi se mai poate spune despre arhive şi istorie. Cu uşurinţă oricine poate adăuga însă oricât de multe dovezi, care toate nu fac decât să accentueze importanţa arhivelor.

Incheere.

După această poate prea lungă expunere în jurul chestiunii privitoare la pregătirea arhiviştilor se impune o ncheere. Ea rezultă din cele expuse:

1. Grija pentru arhive trebue să preocupe fiecare naţiune care se consideră cât de puţin civilizată.

2. Arhivele trebue să fie încredinţate îngrijirii unui personal pregătit anume pentru aceasta.

3, Personalul arhivelor are îndatorirea esenţială de a păstra, clasa şi comunica materialul din arhive.

1. J. Cuvelier, *Les archives de l'Etat*, p. 2 — 3.

2. R. C. Van den Brinck, C. Van den Bergh et J. K. J. De Jonge *Recueil de documents inédits pour sérvir à l'histoire des Pays Bas*. I., Haga 1857, p. 1 (Les archives du Royaume des Pays-Bas).

4. Lucrările pe care trebue să le facă acest personal sunt de ordin strict arhivistic şi i cer onestitate şi altruism.

5. Pentru a ajunge aici e necesară o bună răsp'ătire materială spre a se putea obţine şi o recrutare potrivită.

6. Ca un corolar al tuturor acestora stă însă scopul dintâi şi cel din urmă al arhivistului: comunicarea grabnică şi totală faţă de toţi şi de fiecare în parte. Şi aceasta găsesc că o exprimă bine inscripţia dela Bologna pusă la 1761 pentru arhiva criminală, şi aruncată apoi într'un ungher al localului:

Lector si facile vis me tibi quarere causas
Dic mihi causae annum nomen et adde rei
Si tamen et scribae poteris mihi dicere nomen
Certior inveniam tempore crede brevi
Secli si decimi sexti quem dixeris annum
Et me delicti dilige scire locum
Quilibet ut possit librorum hanc cernere molem
Cancellos istos littera quaeque notat
Et placuit distinctis hos retinere columnis
Quas placuit nobis intus et esse foris [1]).

A. SACERDOŢEANU

1. Luciano Scarabelli, *Relazione dell'importanza e dello stato degli archivi Bolognesi...* Bologna 1874, p. 181.

Romanul grecesc „Etiopicà" al lui Heliodor în traducere românească

Romanul grecesc *„Etiopicà"* al lui Heliodor scris în secolul III d. H., a avut o influenţă considerabilă asupra posterităţii, graţie caracterului său particular, care-l distinge de celelalte romane: un suflu moral, eminamente creştin. Atmosfera creştină, am putea zice, în care trăesc protagoniştii romanului, a ispitit pe scriitorul francez Jacques Amyot, episcop de Auxerre, preceptor al fiilor lui Henric al II-lea, care l-a tradus în limba franceză, făcându-l astfel accesibil lumii occidentale [1]). Titlul traducerii lui Amyot este următorul: *L'histoire aethiopique de Heliodorus, contenant dix livres, traictant des loyales et pudiques amours de Théagènes Thessalien et Chariclea Aethiopienne: nouvellement traduite du grec en françois, à Paris,*

---

1) Prin această traducere în care limba franceză atingea perfecţia (v. G. Dalmeyda, in prefaţa ediţiei lui *Longus*, p. V) ca şi prin traducerea Pastoralelor lui Longus şi a lui Plutarh, Amyot a adus limbii franceze servicii incalculabile, căci, pentru a exprima şi învestmânta autorii clasici în haină franceză, Amyot a făcut apel la toate resursele limbii. Vechile formule de expresie au fost radical schimbate prin numeroase analogii şi împrumuturi, ca italienisme, elenisme şi latinisme. Numeroase idei şi lucruri erau pentru prima oară exprimate în franţuzeşte şi pentru aceasta era necesar să fie găsite expresiile corespunzătoare, să fie aduse la viaţă. Afară de aceasta, Amyot a urmărit pretutindeni intenţia de a ne da o frază amplă, armonioasă. V. Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française*, vingt-troisième édition, Paris-Hachette, p. 273—4. V. şi Ch. M. Des Granges, *Histoire illustrée de la littérature française des origines à 1920*, Neuvième édition, Paris-Hatier, p. 232. V. şi C. Abry-Audic şi P. Crouzet, *Histoire illustrée de la litterature française*, 1942, Paris-Tououse, Didier, p. 64.

pour. Jean Longis, libraire, tenant sa boutique au Palais, en la gallerie par où l'on va à la Chancellerie, 1547 [1]).

Traducerea lui Jacques Amyot a făcut atâta vâlvă în timpul său, încât Torquato Tasso, adus la Paris de cardinalul d'Este, relatează impresionat, că la reuniunile mondene, ce aveau loc seara, la palat, cavaleri şi doamne ascultau vrăjiţi lectura romanului în limba franceză [2]).

In timpurile mai târzii compunerii lui, Heliodor a servit de model lui Ahile Tatios (sec. 4) în romanul „Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ κλειτοφῶντα, care i-a împrumutat intriga şi stilul. Deasemeni lui Eustatius Maerembolitul (sec. 12) în „Τὰ καθ'ὑσμίνην καὶ ὑσμινίαν, lui Teodor Prodromos (sec. 12) în „Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα" şi lui Niketas Eugenian (sec. 12) în „Τὰκατὰ Δρόσιλλαν καί Χαρικλέα [3]).

In evul mediu, în majoritatea romanelor de dragoste, planează fatalitatea eroilor lui Heliodor. Renaşterea trăeşte un adevărat reviriment pentru Heliodor. Boccaccio şi Rabelais îl cunosc; acesta din urmă îl consideră vrednic de a adormi pe Pantagruel. Literatura italiană şi spaniolă găsesc izvor de inspiraţie în Heliodor. Tasso în „Ierusalimul eliberat" imaginează naşterea eroinei Corinda după naşterea eroinei lui Heliodor, Hariclea [4]). Cervantes în *„Los Trabaios de Persiles y Sigismunda, Historia setentrional,*

---

1) O a doua ediţie a apărut în 1549, în 8⁰, iar o a treia în 1559, în folio. Traducerea lui Amyot a fost retipărită de Trognon, după ce a fost revăzută şi îndreptată, împreună cu notele lui Coray şi ale altora, la Paris, in 1822—1825, în „Collection des romans grecs et latins" şi de P. L. Couvier, în 4 vol., tot la Paris, în „Collection des romans grecs traduits en français". In afară de această traducere cunoaştem traducerile lui Jehan de Montlyard, Paris, 1623; abbé Fontenu, 1727; Queneville, 1803. O frumoasă traducere în limba greacă nouă a publicat Fotos Ghiofilis în colecţia „Πάπυρος" din Atena, în 1937. Pentru traduceri ca şi pentru ediţii, v. Real-Encyclopedie, vol. 7, la cuv. Heliodoros, p. 272. V. şi N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească,* vol. 2, Epoca influenţei greceşti, Bucureşti, 1938, p. 281.

2) N. Cartojan, *op. cit.*, p. 272.

3) W. Christ, *Geschichte der griechischen Litteratur.* Umgearbeitet von W. Schmidt und O. Stählin. Sechste Auflage, VII, II, p. 822 şi Croiset, *Histoire de la lit. grecque,* vol. 5, Paris, 1928, p. 987—8.

4) Heliodore, *Les Ethiopiques,* ed. Belles lettres, 1935, p. XCVI prefaţă.

alcătuită la 1617, are pretenția de a rivaliza cu Heliodor [1]). Desnodământul din *„Pastor Fido"* al lui Guarini este asemănător celui din Etiopice [2]). Gomberville (1600—1674), La Calprenède, Sendéry (1607—1701) prezintă totdeauna o pereche de îndrăgostiți, care cu toate piedicile ivite în cale, rămâne statornică credinței jurate [3]).

Alex. Hardy, creatorul tragicomediei, a scris pe baza aceluiași roman al lui Heliodor, în 1623, o piesă cu titlul *„Les chastes et loyales amours de Théagène et de Chariclée, reduites du grec de l'histoire d'Heliodore en huit poèmes dramatiques, ou théâtres consécutifs, par Alexandre Hardy Parisien.* După Hardy, Caldéron a scris o nouă tragicomedie, *Los Hijos de la fortuna Théagene y Cariclea* [4]). Insuși Shakespeare a făcut aluzie la Etiopice, în *„Twelft Night, or What you will* [5]). In 1622 s'a reprezentat o tragedie a lui Gilbert cu numele de *Théagène.* In 1695, o tragedie lirică a lui Duché, *Théagène et Chariclée.* Racine, a cărui admirație și pasiune pentru Heliodor a descris o fiul său, Louis [6]), proecta o tragedie inspirată de Etiopice. Personagiile lui feminine, în redarea cărora a excelat, totdeauna

1) V. James Fitzmaurice-Kelly, *Littérature espagnole,* 2-e édition, Paris, Colin, 1913, p. 295.

2) Guarini al cărui nume veritabil era Guarino, s'a născut la Verona în 1570 și este unul din restauratorii limbilor clasice în Italia și primul italian care a predat limba greacă. „Pastor fido" este opera lui cea mai importantă care i a asigurat celebritatea. A fost dedicată ducelui de Savoia, care a reprezentat-o la Turin în 1585, într'un cadru majestuos. In timpul vieții autorului a avut 40 de ediții.

3) Heliodore, *Les Ethiopiques,* ed. Belles lettres, 1935, p. XCVII, prefață.

4) V. Héliodore, *Les Ethiopiques,* Théagène et Chariclée, Tome I. Texte établi par R. M Rattenbury și Rev. T. W. Lamb. Traduit par J. Maillon, Paris, Belles lettres, 1935; préface du traducteur, p. XCVIII.

5) V. Oefterding Michael, *Heliodor und seine Bedeutung für die Literatur,* Berlin, 1901, p. 58. Apud Cartojan, *op. cit.,* p. 272, nota 1.

6) (Jean Racine) trouva par hasard le roman grec des amours de Théagène et Chariclée. Il le dévorait lorsque le sacristain Claude Lancelot qui le surprit dans cette lecture lui arracha le livre et le jeta au feu. Il trouva le moyen d'en avoir un autre exemplaire qui eut le même. sort, ce qui l'engagea a en acheter un troisième et pour n'en plus craindre la prescription, il l'apprit par coeur et le porta au sacristain en lui disant: Vous pouvez brûler encore celui-ci comme les autres. V. Louis Racine, *Oeuvres de Jean Racine,* précédées des memoires sur sa vie, Paris 1838, p. 4.

dotate cu energie şi violenţă, în contrast cu cele masculine, totdeauna timide, poartă reminiscenţe din Heliodor. O comparaţie între personagiile unuia şi celuilalt, ne duce la concluzia că nu putem refuza lui Heliodor, onoarea şi meritul de a fi contribuit la formarea unui mare poet şi a unei mari opere [1]). In 1617, Théophile de Viau (1590—1626) împrumuta numele de Hericlea, curioasei lui tragedii, *Pyrame et Thisbé*, în care abundă reminiscenţe din Heliodor. In fine, în 1672, avem şi o dramatizare a lui Heliodor, datorită lui Durat [2]).

Dar cine este autorul acestui atât de răspândit roman? Autorul celui mai popular şi mai întins dintre romanele greceşti păstrate, al cărui titlu întreg este „Σύνταγμα τῶν περί Θεαγένην καί χαρίκλειαν Αἰθιοπικῶν εἰς 10 βιβλία" este Heliodor Emeseanul care îşi dezvăluie numele, abia la sfârşitul cărţii, în următoarele cuvinte: Συνεκαξεν ἀνὴρ φοῖνιξ 'Εμισηνὸς, τῶν α'φ "Ηλίου γένος, Θεοδοσίου παῖς, 'Ηλιόδωρος. Deci, autorul romanului este fenician din Emesa, cobóritor din Helios, şi ca atare, romanul glorifică pe Helios-Apollon. Prin această încheere, autorul nu ne spune nimic despre epoca în care a trăit. Nicefor Calist, în „*Istoria bisericească*" (XII, 34), a identificat pe Heliodor cu episcopul din Tricca (Thesalia) şi ne spune că acesta ar fi renunţat chiar la episcopat, pentru a scrie romanul. In zilele noastre, E Rohde în lucrarea sa, *Der griechische Roman...* (p. 432 şi urm.) a arătat că sirianul Heliodor nu are nimic comun cu episcopul creştin. După cum observă Rohde, romanul are o coloratură neopitagoriciană, proprie secolului III. Apoi, deşi autorul transpune acţiunea în timpul în care Egiptul era o provincie romană, descrierea pe care o face Etiopiei, ca şi menţiunea Axiomiţilor, aliaţii lor, ne face să ne gândim la a 2 a jumătate a sec. III. In sfrâşit, cultul soarelui, din acest roman, ne duce tot către vremea lui Aurelian (270—275) [3]).

---

1) Heliodore, *Les Ethiopiques*, Tome I, Belles lettres, 1935, p. XCVIII—CI, prefaţă.

2) Ibidem, p. XCIX.

3) V. Croiset, *Histoire de la littérature grecque*. Tome cinquième, Paris, Boccard, 1928, p. 796. O trecere în revistă a părerilor emise în privinţa lui Heliodor, găsim în capitolul introductiv din ediţia „Belles lettres", 1935, p. VII—XXIII.

Schema romanului este schema tipică a romanelor grecești: doi eroi, înzestrați cu o rară frumusețe și cu o virtute invincibilă, care se iubesc și alături de ei, câteva personagii, menite să stea piedică fericirii lor. Schema romanelor grecești, fiind și aci, aceiași, arta și superioritatea romancierului va sta în tratarea și dispoziția materialului. Dintr'acest punct de vedere Heliodor se situiază dela început pe un plan superior. El tratează subiectul dramatic. Romanul începe printr'un tablou menit să trezească curiozitatea și simpatia lectorului. Iată acest tablou. Într'o dimineață, o ceată de pirați cercetând gurile Nilului, zărește o corabie ancorată, iar pe țărm, cadavre însângerate; în mijlocul lor, urmele unui ospăț sardanapalic.

Coborîndu-se de pe munți, pirații zăresc printre cadavre un tânăr greu rănit și alături de el, o tânără care-i venea în ajutor. In clipa când se pregăteau să puie mâna pe corabie, pirații sunt atacați de alți pirați care le zmulg prada și răpesc pe cei doi captivi, Theagen și Hariclia, pe care-i duc într'un ostrov singuratec. Ca și în poemele homerice și în tragediile euripidiene, ca și în Herodot, discipolul poeților epici, Heliodor nu respectă ordinea cronologică ci ne pune în fața unor fapte împlinite „in medias res". In deosebire de celelalte romane grecești, care prezintă o descriere obositoare asupra persoanei, situației și familiei eroului și eroinei, Heliodor intră direct în subiect, ne pune în fața unei drame, ferindu-se totuși de a ne dezvălui intențiile. Pe măsură ce povestirea se deapănă, se ridică încetul cu încetul cortina și întregul mister se dezvăluie. Cuprinsul romanului este următorul: Pentru a înlătura orice bănuială a soțului asupra nașterii fiicei sale, Haricleia, născută albă ca și Andromeda, strămoașa și protectoarea Etiopiei, regina Persina a Etiopiei îndepărtează din palat pe fiica ei, încredințându-o unui servitor spre a o părăsi undeva, împreună cu un colier prețios, un inel și o bandeletă pe care sta scris motivul care silise pe regină să-și părăsească odrasla. După multe peripeții, Hariclea ajunge la templul din Delfi, unde crește sub îngrijirea grecului Charicles, care-i și dă numele și unde mai târziu ajunge preoteasă. Aci, cu prilejul vestitelor jocuri Pythice cunoaște pe frumosul Theagen, venit în

fruntea Eneenilor spre a aduce sacrificii strămoşului lor Neoptolem, fiul lui Ahile. In timp ce Hariclea întinde lui Theagen torţa cu care să aprindă rugul, se privesc de aproape. Astfel se naşte dragostea în sufletele lor. Supunându-se unei preziceri, tinerii părăsesc Delfi, călăuziţi de egipteanul Calasir. Furtuna îi aruncă tocmai la gurile Nilului, de unde apoi ajung în mâinile tâlharilor din deltă. In cele din urmă, sosesc în Etiopia unde domnesc părinţii Haricleii, regele Hydaspes şi regina Persina. Sunt recunoscuţi în clipa când erau să fie jertfiţi şi Hariclea îşi uneşte viaţa cu a lui Theagen. Alcătuit în epoca în care romanul grecesc începe să se degajeze de epopee şi să se constituie ca gen literar, de sine stătător, nu poate crea nici personagii, nici situaţii. Autorul manifestă o dorinţă constantă de a izbi imaginaţia cetitorilor prin conflicte neaşteptate şi evenimente stranii. Cu toate că influenţa modelelor homerice şi euripidiene este evidentă la fiecare pas, Heliodor a ştiut totuşi să urmeze un plan, să-şi formeze un stil suplu şi graţios, să varieze episoadele şi să le unească în mod organic cu acţiunea principală. Ca şi, Efesiácele, Etiopicele fac impresia unui film cinematografic, în care frumuseţea imaginilor ţine loc cu succes analizei psihologice. Prin aceste calităţi şi prin atmosfera specific morală, romanul a exercitat influenţa de care am vorbit.

Etiopicà a fost tipărită[1]) prima dată la Basel, de către Vincentius Obsopaeus (Heidnecker) după un ms. furat din biblioteca lui Matei Corvin din Buda, de către un soldat din armata markgrafului Casimir de Brandenburg în timpul războiului din 1526. După douăzeci de ani dela apariţia ediţiei greceşti, umanistul polon Stanislas Warsewicki, în vârstă de 25 ani, care făcuse studii temeinice la Wittenberg, Padova şi Roma a tradus romanul în limba latină şi l-a tipărit la Basel, în 1552.

La noi, romanul este cunoscut sub numele de „Iliodor" (nu sub acela de Etiopicà sau Povestiri etiopice), încă dela sfârşitul veacului al 17-lea, căci este pomenit de D. Can-

1) V. Heliodor, Ed. Belles lettres, 1935, cap. IV, les éditions, p. XLVII. V. şi N. Cartojan, *op. cit.*, vol. 2, p. 270.

temir în prefaţa „*Istoriei ieroglifice*". Iată ce spune Cantemir despre Heliodor: „Aşijderea în minte să-ţi fie, te rog, că <întocmai> ca maimuţa omului, aşa eu urmele lui Iliodor, scriitorul istoriei ethiopiceşti, călcând, mijlocul istoriei la început şi începutul la mijloc, iar sfârşitul scaunul său păzindu şi precât slăbiciunea me'au putut pre picioare, mijlocul şi capul au făcut". Cantemir spune deci, că şi-a alcătuit planul, dar numai planul operei sale, după planul romanului grecesc.

Precum Heliodor ne introduce deadreptul în mijlocul acţiunii principale, pentruca apoi, în confesiunea unuia dintre eroii principali, să ne dezvăluie peripeţiile anterioare, tot aşa şi D. Cantemir, în opera lui, nu respectă firul cronologic al faptelor, ci ne introduce în mijlocul desfăşurării lor, pentruca mai târziu, cu prilejul unui incident, să ne dea capătul intrigii [1]). Dar şi înaintea lui D. Cantemir, romanul lui Heliodor ajunsese să fie cunoscut de ai noştri. Romanul a fost reazem puternic sufletesc pentru fiica lui Ieremia Movilă, măritată cu nobilul polon Horetki, răscumpărată împreună cu fiul ei, din Constantinopol de către un agent polon, în timp ce soţul ei se zbătea în fioroasa temniţă dela Ghedi-Cule [2]).

Iniţiativa traducerii acestui roman aparţine lui Leon Gheuca, fost mai întâiu episcop al Romanului şi locţiitor de episcop al Huşilor şi mai apoi mitropolit al Moldovei care a însărcinat cu traducerea românească pe Toma al 2-lea logofăt al Mitropoliei din Iaşi, aşa cum glăsuesc manuscrisele cuprinzând traducerea. Dar să insistăm puţin asupra acestui prelat, care s'a manifestat nu numai pe tărâm religios ci şi pe cel cultural şi politic. Leon Gheuca este ales episcop de Roman la 2 Februarie 1769, după moartea episcopului de Roman Ioanichie, iar ca mitropolit, în 1786, împotriva rivalului său arhimandritul grec, cu

1) V. N. Cartojan, *op. cit.*, p. 273.

2) M. J. B[aret], *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie*.. composée par M. J. B[aret] sur les mémoires de Charles de Joppecourt, Paris, Du Bray Toussain, p. 328—9, reprodus şi de Papiu Ilarian, în *Tesaur de monumente istorice*, Bucureşti, 1863, tom. II, p. 125. V. şi N. Cartojan, *op. cit.*, p. 272, nota 3.

numele Iacov, din mănăstirea Barnovschi și păstorește până la sfintele sărbători ale anului 1788, când pare a fi decedat [1]). Contemporanii lui îl socoteau ca pe un „bărbatu cugetătoru, cultu, cunoscătoru între altele de limbă franceză, înzestrat cu spirit filosofic, el însuși tălmăcitor din franțuzește a unei cărți moralo-filosofice" [2]). In timpul păstoriei sale a avut loc vizita delegațiunii moldovene la Petersburg, pentru a arăta în numele țărilor române mulțumiri Ecaterinii a II a, fiindcă prin ajutorul oștilor sale se izbăvise țara de urgia turcească. Delegația era compusă din Inochentie, episcopul Hușilor, Vartolomeiu Măzăreanul, stareţul mănăstirii Solca și Benedict al mănăstirii Moldovița [3]). Ca episcop de Roman și mitropolit al Moldovei a avut o atitudine favorabilă legăturilor noastre cu Rusia [4]). In această ordine de idei, amintim scrisoarea pe care o primește Leon, la 12 Nov. 1787 din Porofievcaea, dela generalul Rumianțov, scrisoare în care acesta își manifesta dorința vie de a se găsi în termeni amicali cu Leon și de a intra în corespondență cu el, spre mântuirea celor două țări creștine [5]). Corespondența între Moldova și Rusia era dusă de protoereul Mihail Strilbițky, care afară de rolul diplomatic pe care-l joacă în aceste împrejurări, va dezvolta o întinsă și rodnică activitate de gravor și tipograf, la Iași, Moghilev și Dubăsari [6]).

In privința rolului cultural jucat de Leon Gheuca, avem mai multe știri. A fost un pasionat bibliofil și înjghebase o foarte prețioasă bibliotecă la Mitropolie. A

1) V. Melhisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, Buc., 1874, p. 94. V. și I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I, Buc., 1907, p. 135 și însemnarea din ms 57. V. și vol. 2, p. 233, ms nr. 492.

2) V. Melhisedec, *op. cit.*, p. 112—115.

3) V. N. Iorga, *Istoria Românilor, vol. 7, Reformatorii*, Buc., 1938, p. 265—6. V. și Ciurea Alexandru Diaconul, *Leon Gheuca (Episcop de Roman, 1769—1786. Mitropolit al Moldovei 1786—88—9?)*, Chișinău, 1942, p. 13.

4) Ciurea Alexandru Diaconul, *op cit.*, p. 26—27.

5) *Op. cit.*, p. 26—7.

6) Despre această activitate, V. E. Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strelbitky, graveur et imprimeur, à Iassi, à Moghilev de Podolie et à Dubassar*, Paris, 1905. V. și N. Iorga, *Istoria bisericii . . .* Buc. 1932, vol. 2, p. 191.

lucrat pentru introducerea limbii româneşti în învăţământ, reducând rolul preponderent al limbii greceşti [1]). Iubitor al literaturii franceze, pe care o cultiva el însuşi, cetitor al lui Mercure de France şi al Enciclopediei, a dat la lumină, în tipografia Mitropoliei din Iaşi, următoarele lucrări: *Oxenstiern*, cartea II a, în tălmăcirea lui Gh. Vîrnav [2]); *Zăbava fantasiei*, în tălmăcirea lui Toader Jora, biv vel pitar, în 1786 [3]); *Taina Fracmasonilor (Les mystères des Fracmaçons)* din limba franceză în limba moldovenească, de Chir Gherasim, archidiacon la Sf. mitropolie [4]). Dar

---

1) Ureche. *Istoria Şcoalelor dela 1800—1868,* tom. *4,* 1901, p. 33, V. şi N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, vol. 3. ed. II, Buc. 1933, p. 28.

2) Gabriel Thureson Oxenstiern este strănepotul lui Axel d'Oxenstiern, bărbatul politic din timpul lui Gustav Adolf. Cunoscător al mai multor limbi, călător neostenit în tinereţe, se dedică, mai târziu, cu totul, studiilor, lucru care avea să-i atragă epitetul de „Montaigne al Nordului" şi care avea să-l facă cunoscut şi la noi. Spre sfârşitul vieţii a scris în franţuzeşte *„Pensées sur divers sujets avec des réflexions morales"*. La noi primul care a atras atenţia asupra lui a fost Lambrior, în articolul *„Limba română veche şi nouă". (Tălmăcirea românească a scrierilor lui Oxenstiern)* publicat în *Conv. lit*, 1873, 1 Dec. Lambrior menţionează 4 copii după un ms. care nu-i este cunoscut. C. Negruzzi in *„Cum am învăţat româneşte"*, ne spune că în biblioteca tatălui său se aflau şi *„Cugetările diplomatului suedez"*. Eminescu în „Curierul de Iaşi", Nr. 16 din 13 Iunie 1876, reproduce capitolul *„Comedia cea de obşte"* din Oxenstiern. D. Murăraşu în *„Eminescu şi Oxenstiern"*, (Extras din *„Făt Frumos"*, Nr. 5 din Oct. 1936) cercetează influenţa lui Oxenstiern asupra lui Eminescu, în poezie şi articolele politice. V. şi Gaster M., *Grundriss der Romanischen Philologie,* Strassburg, 1896, II Band, 3 Abteilung, p. 336. V. descrierea ms. lui Gh Vîrnav, în I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* tom. I, Buc. 1907, p. 219—221.

3) V. descrierea manuscrisului în I. Bianu, *op. cit.*, p. 120—2.

4) Originalul acestei lucrări se datoreşte abatelui Prau şi a fost tipărit la Amsterdam, în 1778. Gherasim este diaconul trimis de Leon Gheuca, împreună cu nepotul lui, Alexandru Gheuca, la Lipsca, sub conducerea cărturarului sârb Obradovici. El este viitorul episcop de Huşi (2 Iunie 1796—6 Mart, 1803) şi mai târziu de Roman (20 Mart 1803—1826) care ajuta lui Gobdelas să alcătuiască în greceşte „o economie practică şi generală". V. N. Iorga, *Fracmasoni şi conspiratori în Moldova veacului al XVIII-lea.* An. Ac. Rom., Mem. sect. ist., ser. 3, tom. 8, mem. 12 Gherasim a tradus şi lucrarea lui Voltaire, *„Istoria Craiului Sfeziei, Carol al XII-lea.* V. Olga Cosco, *Primele cărţi franceze traduse în româneşte.* Istoria lui Carol al XII-lea de Voltaire. In *„Cercetări literare"*, I Buc., 1934, p 102—113, V. şi Xenopol—Erbiceanu, *Serbarea şcolară,* Iaşi

mitropolitul, inițiator al mișcării culturale și al împământenirii limbii franceze, era sprijinit de înșiși domnitorii Moldovei, mai întâiu Grigore Ghica și apoi Alexandru Ipsilanti. Grigore Ghica continua astfel tradiția occidentală, în care crescuse la Constantinopol. Urmașul său, Ipsilanti, dornic de a imita Curtea dela Versailles, se înconjurase de numeroși francezi și adusese în țară, în afară de secretarul lui, La Roche, pe savantul italian Panzini, pe finul ragusan Raicewitsch, pe marsiliezul Linchou, câteși trei cetitori asidui ai Enciclopediei. Bătrânii moldoveni învățară limba franceză, făcând abstracție de gramatică și ortografie și întemeiară biblioteci franțuzești pentru fii lor, cărora le aduseseră și profesori francezi, nu numai din Franța ci și din Rusia și Polonia. Boierii moldoveni urmăreau zeloși edițiile lui Racine și Bossuet, aflătoare în Iași [1]). O lectură a lor favorită era Rollin. Un Rollin cuprinzând „Istoria veche", tradus din grecește de Alexandru Canghellarios, poartă iscălitura în franțuzește a boierului C-tin Palladi [2]). O altă lectură a lor către acest sfârșit de veac era Télémaque al lui Fénelon mult gustat, grație subiectului său homeric. Tot în acest timp se răspândea în Moldova în traducere, romanul francez „Istoria lui Alțidalis și a Zelidiei" [3]).

1885, p. 270. Date biografice asupra lui Gherasim în C. Bobulescu, *Neamul Clipa Barbovschi,* Chișinău, C. Rom., 1929, V. și Melchisedec, *Cronica Hușilor și a episcopiei,* 1869, I, p 389. Despre activitatea lui ulterioără, ca asociat al lui Strelbitky, la tipografie, V. E. Picot, *op. cit.,* p. 350 și nota 2 dela aceiași pagină.

1) N. Iorga, *Ceva mai mult despre viața noastră culturală și literară în sec. al XVIII-lea.* An. Ac. Rom. secț. ist. 1915—16, p. 795.

2) N. Iorga, *ibidem,* nota 1 dela p 796. Alexandru Canghelarios medic și filosof, originar din Atena, era corector al tipografiei Bortoli din Veneția. Pe lângă traducerea din limba franceză în cea greacă a *„Istoriei vechi",* a lui Rollin, a scris cărți liturgice, a tradus din limba italiană *„Viața lui Petru cel Mare"* și a îngrijit tipărirea *Gramaticei* lui Mavrocordat Exaporitul. V. despre el, Sathas, Νεοελληνική φιλολογία, p. 601. V. și D. Russo, *Studii și critice,* Buc 1910, p. 113 și nota 1 dela aceiași pagină.

3) N. Condeescu, *Istoria lui Alțidalis și a Zelidiei. Unul din primele romane franceze în limba română.* An. Ac. Rom. secț. lit. ser. III, tom 5 mem 5, p. 1—2.

Traducerea lui Heliodor s'a făcut aşa dar, într'o epocă de lumină şi după însăşi dedicaţia tălmăcitorului, „după oserduitoarea dorinţă" a lui Leon Gheuca, „din limba cea aleasă ellinească", de către al 2-lea logofăt al Mitropoliei Moldovei, „loghiotatul Kyr Toma". Ceeace a determinat pe episcopul Romanului să puie la cale tălmăcirea este tocmai aspectul moral al romanului, aspect asupra căruia am insistat mai sus. Tălmăcitorul mărturiseşte această intenţie în următoarele versuri pe care le adaugă la sfârşitul tălmăcirii sale:

„Iliodor darul soarelui să tălmăceşte,
Cele ce o au alcătuitu cu strălucire le vădeşte,
Pofta, dulceaţa şi libovul ţi se pare că porneşte,
Insă pe Theagen şi Hariclie ca soarele curaţi îi păzăşte,
Bucurie şi întristare grabnice prifaceri prin alcătuire le numeşte
Cele adevărate pentru nestatornicie stării omului grăieşte,
Cunună răbdătorilor şi înţelepţilor mai înainte proroceşte,
Care după multă pătimire şi adevărate răbdări o şi dărueşte".

Toma logofătul traducătorul lui Heliodor este Toma Dimitriu, originar din Castoria, traducătorul din greceşte al „Invăţăturei" Ecaterinii a II-a, apărută în 1773 şi adresată epitropiei instituite în timpul ocupaţiunii ruseşti pentru redactarea unei noui condici de legi pentru Moldova. Titlul lucrării este următorul: „Invăţătură a însuşi stăpânitoarei Măriri Ecaterinii a II-a către orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao legiuitoare condică". Cartea a fost publicată din îndemnul generalului Petru Alexandrovici Rumianţov, cu cheltuiala mitropolitului Moldovei, Gavriil [1]).

---

1) V. descrierea cărţii în *Bibliografia românească veche*, vol. 2, No. 380, p. 201-202. V. şi St. Berechet, *Schiţă de istorie a legilor vechi româneşti*, 1632-1866, Chişinău, 1928, p. 38. M. Gaster în *Grundriss der Romanischen Philologie*, Strassburg, 1901, vol. II, arată greşit că *„Invăţătura"* s'a tradus din ruseşte în româneşte. Reproducere şi extrase din *„Invăţătură"*, în *„Crestomaţie"*, la p. 86-88. V. şi N. Iorga, *Istoria*

Datele privind pe Toma logofătul, traducătorul lui Heliodor sunt reduse. Ni s'au păstrat doar câteva cărţi care au fost în posesia lui, din care aflăm că pe lângă postul de logofăt la Mitropolia din Iaşi avea şi pe acela de profesor la Şcoala domnească; că pe soţia lui o chema Arghira şi că aceasta, la moartea lui, a dăruit cărţile Şcoalei domneşti din Iaşi [1]).

Orientându-se după însemnările cuprinse în aceste cărţi l-a amintit în ale sale *„Studii greco-române"*, N. Dossios, fixându-i activitatea la Şcoala domnească din Iaşi, în anii 1750—1755 [2]).

Originalul tălmăcirii logofătului Toma n'a fost descoperit până acum. Copia cea mai veche, ms. No. 355, a fost făcută în 1772-3, de Grigore Ilievici, pisarul Mitropoliei Moldovei şi poartă următoarea însemnare: „Tălmăcitu-s'au această istorie ce se deosebeşte în zece capete şi în doao tomuri, din limba cea aleasă ellinească, de dum(nélui) loghiotatul Kyr Thoma 2(le) logofăt, prin oserduitoarea dorire a pre sf[i]nţitului episcop al Romanului Kyrio Kyr Leon, spre ce după putinţă a limbii moldoveneşti deschidere şi adăogire. (f.87v.). Un număr de 12 còpii manuscrise ale acestui roman, aflate în biblioteca Academiei Române, arată că romanul a circulat intens în Moldova, căci nu era un lucru peste măsură de costisitor pentru boierii moldoveni, iubitori de lectură plăcută, să însărcineze un

---

lit. rom., ed. I, vol. 2, p. 446-7 şi *Istoria bisericii române şi a vieţii religioase a Românilor,* Buc. 1932, p. 169, care-l confundă cu Toma Cara.

1) Iată aceste cărţi: 1) Tratatul lui Hrisant Notara publicat la Paris, în 1716 şi intitulat Εἰς τὰ Γεωγραφικὰ καὶ Σφαιρικά. V. Xenopol-Erbiceanu, *Serbarea şcolară dela Iaşi,* 1885, p. 369. 2) Cartea lui Teofil Coridaleu „Εἰς τὰ περὶ ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα". V. Xenopol-Erbiceanu, *op. cit.,* p. 359-360. 3) Προδιοίκησις εἰς φιλοσοφίαν τοῦ σοφωτάτου Κυρίου Θεοδώρου τοῦ Κορυδαλέως. V. Xenopol—Erbiceanu, *op. cit*, p. 362. 4) Cartea lui Teofil Coridaleu „Ὑπομνήματα συνοπτικὰ καὶ ζητήματα εἰς τὴ περὶ οὐρανοῦ πραγματείαν. V. Xenopol—Erbiceanu, *op. cit.,* p. 363. V. şi C. Erbiceanu, *Manuscrise vechi aflate în biblioteca Mitropolii a Moldovei,* în *„Revista teologică",* III, p. 68-101 şi 127.

2) N. Dossios, *Studii greco-române,* partea I-a, Iaşi, 1901, p. 38. Cf. şi G. Ionescu, *Influenţa culturei greceşti în Muntenia şi Moldova cu privire la biserică, şcoală şi societate,* Buc. 1900 p. 180,

copist, care să le transcrie romanul cu care aveau să se desfete ei şi jupânitele lor, în ceasuri de răgaz [1]).

---

1) Iată descrierea manuscriselor lui Heliodor: 1). Ms. No. 355 din April 1773, cuprinde partea II-a a romanului. Este în folio, legat în piele şi a intrat în posesia Academiei la 4/16 Maiu, 1899. Scrierea este de aceiaşi mână. Are ca titlu: „A lui Iliodor. Tălmăcitu - s'au această istorie ce să deosebeşte în zéce capete şi în doao tomuri, din limba cea alésă ellinească„ de dum(nèlui) loghiotatul Kyr Thoma v(el) legofet, prin oserduitoarea dorire a pre sf[i]nţitului episcop al Romanului Kyrio Kyr Leon, spre ce după putinţă a limbii moldoveneşti deschidere şi adăugire. Şi s'au scris cu condeiul şi prin osteneala mânii de mine Grigorii Ilievici, pisariul Mitropoliei a Moldovei, isprăvindu-să de scris la anul dela Hs. 1773, Mart. 11. V. descrierea în Bianu I. şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* vol. 2, 1913, p. 70. 2). Ms. No. 60 din 1781 este în folio şi are 103 foi A aparţinut Bibliotecii Scheiane. Scrierea este de aceiaşi mână; are titlurile şi iniţialele cu roşu. Cuprinde partea II-a a romanului. Are la f. 103 v., versurile amintite, „Iliodor, darul soarelui". Ms. are la sfârşit notiţa: Această carte ieste scoasă de pre limba elinéască de dum lui Thoma Grămătic a sfintei Mitropolii din Eşi. Iar acum s'au scris cu toată cheltuiala dum-sale Ilie Carp, fiul dum sale Vasile Carpu Sulger. Şi s'au scris de Costandin Burghele, fiind în Episcopie Romanului, la velet 1781, Mart. 20. „Cost. Burghele". V. descrierea ms. în I. Bianu, *Cat. man. rom.* vol. I, 1907 Buc. 143-4. 3). Ms. No. 3531 din 1782 este un miscellaneu de 214 foi. In foile 1-72r cuprinde „Istoria risipirii Ierusalimului". Etiopica (partea I-a) este cuprinsă în f. 72 v.-214r. Dela f. 210r.—214r manuscrisul este defectuos. Scrierea este puţin caligrafică, energică. Etiopica are următorul titlu: „Istorie ethiopicească a lui Constandin Paladie, spătar mare, scrisă în târgul Neamţului de Andriotasztul cucernicul dascăl ot Neamţu, 1782, Iunie 24". 4). Ms. No. 4873 din 1784 este un ms. complet cu 237 foi. A aparţinut bibliotecii lui Ştefan Sihleanu. Pe f, 1 nenum. se află un chenar cu data 1784; apoi menţiunea „această istorie ci să numeşte Iliodor scrisu s'au cu toată cheltuiala dumnealui Neculai Canta biv vel paharnic în zilele prea înălţatului şi luminatului domn Alexandru Constantin Necolai Voevod întru întâia domnie a măriei sale în Iaşi, de Alexandru Ciohodariu". Pe f. 2 nenum. se află desenat cu peniţa în culori un sfânt, deasupra căruia este scris: „Istornic Iliodor". La sfârşit se află cunoscutele versuri „Iliodor, darul soarelui" până la „ca soarele îi păzeşte". Lipseşte o pagină. 5). Ms No. 2777 din 1784 are 78 foi şi conţine cărţile 6-10 ale romanului. Este o scriere caligrafică, cu numeroase sublinieri cu roşu. A fost dăruit Academiei Române, de Titu Maiorescu, la 1904. Pe foaia I-a se află menţiunea: această carte ce se numeşte Iliodor este a mea şi am împrumutat pe dumnealui logofătul Ianacache dela dumnealui spătarul Dumitrache Beldiman, 1821, Fevruarie 1'. Costache Caracaş. La sfârşit, f. 98 v. are notiţa: „această carte ce să numeaşte Iliodor s'au scris după cum să veade, de mine Grigore jude-pisar ot Episcopie Romanului, la zile 1784". Are următoarea încheere: sfârşit ca acesta au luat întâmplările cele

Còpia cea mai veche este ms. No. 355 din 1773. Apoi urmează o copie din anii 1781 şi 1782, 2 còpii din 1784 este o copie din 1786, 1792 şi 1804 şi 2 còpii din sec. 18, fără dată fixă. Manuscrise complecte sunt: No. 57, 347 şi 4837.

---

ethiopiceşti a lui Theagen şi Hariclia care o au alcătuit bărbat fenician Emisinean la neam, din cei despre răsărit, fiul lui Theodos, Iliodor. Urmează apoi versurile cunoscute „Iliodor darul soarelui". 6). Ms. No. 57 din 1786 cuprinde 211 foi şi este un manuscris complet A aparţinut bibliotecii Scheiane. Este scris în întregime de aceiaşi mână. Pe f. I. are următorul titlu: „A lui Iliodor istorie ethiopisească, în 10 cărţi". La sfârşit, după text la f. 211, se află următoarea menţiune: „sfârşit ca acesta au luat întâmplările cele ethiopiceşti a lui Theagen şi a Hariclii, care o au alcătuită bărbatu fenician Emisinean la neam din cei despre răsărit fiul lui Theodos, Iliodor". „Au luat sfârşit carte lui Eleodor. Această carte o am scris eu Toder Jora, biv. vel. pitar, la anul 1786, Fevr. 25". Apoi urmează versurile „Iliodor, darul soarelui". După aceste versuri, la f. 213v. se află notiţa: această carte este scoasă de pe limba elenească de Thoma Grămăticul ce au fost la sfânta Mitropolie din Eşi. Iar acum s'au scris cu a me mână şi osteneală de pe carte a d-lui Sulgerului Vasile Carpu, la anul 1786, Fevr. 25. „Toader Jora", biv vel pitar. V. descrierea ms în I Bianu, *Cat. manuscriptelor rom.*, Buc 1907. tom. I, p. 1375. 7) Ms. No. 2868 din 1792, Mart. 23, cuprinde partea II-a a romanului şi are 90 foi. A fost dăruit Academiei Române de Dim. A. Sturdza, la 7 Aprilie 1905 Are la început f. 1 r. următoarea notiţă: Iaste a dumisale Ioniţi Sturza. vel stolnic acum a treia oară, metograpsit de mine nevrednicul, şi mai micul întru dascăli, Alexandru Atanasiu cu toată cheltuiala dumisale mai sus numitului, 1792, Mart. 23. Pe f. I are monograma lui I. Sturza, încadrată într'o compoziţie de flori. La sfârşit, la f. 90 v., are următoarea încheere: sfârşit ca acesta au luat alcătuirea întâmplărilor celor etiopiceşti a lui Theagen şi a Haricliei. Cartea o au alcătuit bărbat fenician. Emisinean la neam din cei despre răsărit, fiul lui Theodos, Iliodor. Apoi pe aceiaşi, pagină, urmează cunoscutele versuri „Iliodor, darul soarelui".

8) Ms. No. 347 din a 2 a jumătate a sec. 18 este un ms. complet. Cuprinde 170 foi, a fost dăruit Academiei Române de D. A. Sturza. Scrierea este de aceiaşi mână. Este legat în piele, în care sunt imprimate, diferite impodobituri. Are următorul titlu: „Iliodor, istorie ethiopicească", copiată in 2 tomuri, având fiecare câte 10 cărţi. Pe f. 169 v. are versurile „Iliodor darul soarelui" ca şi menţiunea că traducerea are la bază traducerea lui Toma Grămăticul. V. descrierea ms. în I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* vol. 2, 1913, p. 62.

9) Ms. No. 506 din sec. 18 cuprinde partea I-a a romanului. Este în folio, numărând 104 foi. Are ca titlu: „A lui Iliodor cuvânt 1 Istorie ethiopicească", Deasupra este scris de altă mână, un alt titlu; „Ethiopica

Mss. 506, 2605, 3531, 5046 cuprind partea I a a romanului, adică cărţile 1—5. Mss. No. 60, 355, 2774, 2868 şi 3581 cuprind partea II-a, adică cărţile 6—10. O colaţionare între textele manuscriselor arată că traducerea este aceiaşi în toate còpiile. Diferenţele sunt foarte mici şi privesc doar cuvinte izolate, nu fraze sau perioade. Astfel din colaţionarea pasagiului cu care începe cartea I-a

sau amorul lui Theagenes şi a Eraclei. V. descrierea în Bianu I. şi R. Caracaş, *op. cit.*, p. 252.

10) Ms. No. 3581 din 1804 cuprinde cărţile 6-10 ale romanului, adică a 2-a parte. Are 131 foi. Litera dela începutul şi sfârşitul fiecărei cărţi este încadrată în flori, arătând îndemânarea la desen a copistului. Pe f. 1 este un nume: Costache şi data 1804. Sfârşeşte cu: sfârşit ca aceasta au luat întâmplările cele ethiopiceşti a lui Theagen şi a Hariclie, care o au alcătuit bărbat fenician, Emisinen la nem din cei despre răsărit, fiul lui Theodos, Iliodor.

11) Ms. No. 2605 dela începutul sec. 19, cuprinde cărţile 1-a ale Etiopicelor. Cuprinde 94 foi. Scrierea este deosebit de caligrafică. Nu se dă nici o lămurire nici cu privire la copistul manuscrisului şi nici la proprietarul lui.

12) Ms. No. 5046, fără dată, cuprinde partea I-a a romanului. A aparţinut bibliotecii Mitropolitului Partenie. Este un ms. cartonat. Are 64 foi + 1 foaie, adăugată la început, pe care cetim următoarea însemnare scrisă cu cerneală roşie. „Les Ethiopiques ou amours de Théagène et de Chariclée par Héliodore, évêque de Tricca en Théssalie". Mai jos găsim notiţa: On soit qu'Héliodore florissait au temps de l'empereur Théodore et de son fils, mais on ignore la date de sa naissance et celle de sa mort. Paginaţia începe cu f. 3 64. Pe f. 3 este titlul: „A lui Iliodoru cuvânt A. Istorie ethiopicească [1], Primul fragment este următorul: Iară Cnimon şi Calas r la oarecare parte a casii cei de bărbaţi odihnindu-să, de vreme ce rămăşiţa nopţii mai târziu de cum voia şi mai de grabă de cum socotia au trecut, fiindcă cea mai multă au trecut la ospăţul cel cu veselie şi la lungirea cea fără de saţiu a povestirilor, neaşteptând curat ziua, viu la Nafsicleu şi-l ruga ca să spue unde socoteaşte că petreace Theagen şi să-i ducă cât de în grabă acolo. (Ms: No. 355, f. 1.). Al 2-lea fragment (cartea VII-a) este următorul: Iar Calasir şi Hericlia viind la atâta primejdie şi îndată scăpând de frica cea de faţă şi împreună grăbindu-să pentru ceale vrăjite s'au apucat de călătoria cea către Memfi mai cu sirguinţă şi mai să apropia şi de cetate când să săvârşia întrânsa ceale vrăjite de către cea moartă. Pentru că Theamul îndată ce au năvălit aducând cu sine tâlhărimea cea dela Visa, cei din Memfi puţin mai înainte au apucat de au închis porţile, un oştean de subt Mitran scapând dela războiul cel dela Visa şi cunoscând mai înainte năvălirea au vestit-o mai întâi celor din cetate. (Ms. No. 355, f. 13 r.) Colaţionând copiile, observăm că doar adverbele „mai de grabă" din primul exemplu şi mai cu „sârguinţă" din al 2-lea exemplu variază în manuscrise.

„Când ziua zâmbia" și până la „țărmurile mării ceale de aproape unde aceasta s'au văzut," [1]) rezultă că textul este același în toate manuscrisele. Singur ms. No. 3531 se depărtează de text: copistul, dascălul Andriotasztul din copist simplu, devine prelucrător și parafrazează izvorul în chipul următor: „Când orizon cu totul s'au arătat la răsăritu roșu și în chipul porfirii și din razele lui ceale dintâi au poliitu vârfurile munților, bărbați cu arme tâlhărești ivindu-să din munte..."

Către același rezultat duce și colaționarea altor 2 fragmente din cărțile 6 și 7.

Care este însă caracterul transcrierii? Traducerea este făcută textual și arată o cunoaștere precisă a celor două limbi. Deseori, traducerea este atât de fidelă originalului încât păstrează cu rigurozitate topica grecească. Textul grecesc este redat în românește cu conciziunea lui toată; găsim însă din când în când amplificări și desvoltări. Pentru o mai dreaptă înțelegere a celor spuse, vom da exemple, alăturând textului grecesc, traducerea românească respectivă.

Ms. 506 f. 1 r.

Când ziua zâmbea și soarele cu totul lumina vârfurile munților, bărbați cu arme tâlhărești, ivindu să din munte (carele să înălța către eșirile Nilului și cătră gura ce să numeaște a lui Iracleu) și puțin apropiindu-să, petrecea cu ochii marea ce era supt munte și întâi slobozând vedeară preste luciu, fiindcă nici o corabie nu să vestea lor spre vânat tâlhăresc, să pogora cu privirea la țărmurile mării, ceale de aproape unde aceasta ș'au văzut.

Ed. Colonna, Romae 1938, p. 3.

Ἡμέρας ἄρτι διαγελώσης καί ἡλίου τάς ἀκρωρείας καταυγάγοντος, ἄνδρες ἐν ὅπλοις ληστρικοῖς ὄρους ὑπερκύψαντες, ὅ δή κατ' ἐκβολὰς τοῦ Νείλου καὶ στόμα τὸ καλούμενον Ἡρακλεωτικὸν ὑπερτείνει, μικρὸν ἐπιστάντες τὴν ὑποκειμένην θάλασσαν ὀφθαλμοῖς ἐπήρχοντο, καί τῷ πελάγει τὰς ὄψεις ἐπαφέντες, ὡς οὐδέν ἄγρας ληστρικῆς ε'πηγγέλετο μή πλεόμενον, ἐπί τόν πλησίον αἰγιαλὸν τῇ θέᾳ κατήγοντο.

1) V. textul întreg mai jos.

Ms. 506 f. 2 r.	Ed. Colonna, Romae 1938, p. 4-5
O fecioară şădea preste o piatră având frumuseaţă neurmată şi silind a o creade cum că iaste dumnezăoae, carea la ceale de faţă să întrista dar încă sufla o cugetare cinstită: capul ei era încununat cu dafin şi preste umere spânzura o tulbă, sub cotul cel stâng sprijinia arcul, iar mâna sta fără de grijă. Deasupra genunchiului drept răzima cotul celeilalte mâini şi faţa au fost lăsat-o în voia degetelor jos plecându să şi căutând cu luarea aminte pre oarecare tânăr ce zăcea, ţinea strâns şi păzia capul lui. Iar acela era cu totul rănit şi puţin uşurându-să ca dintr'un somn adânc din moartea ce puţin lipsisă a i să întâmpla, să arăta.	Κόρη καθῆστο ἐπὶ πέτρας, ἀμήχανόν τι κάλλος καὶ θεὸς εἶ ναι ἀναπείθουσα, τοῖς μὲν παροῦσι περιαλγοῦσα, φρονήματος δὲ εὐγενοῦς ἔτι πνέουσα. Δάφνῃ τὴν κεφαλὴν ἔστεπτο καὶ φαρέτραν τῶν ὤμων ἐξῆπτο, καὶ τῷ λαιῷ βραχίονι τὸ τόξον ὑπεστήρικτο. ἡ λοιπὴ δὲ χεὶρ ἀφροντίστως ἀπῃωρεῖτο μηρῷ δὲ τῷ δεξιῷ τὸν ἀγκῶνα θατέρας χειρὸς ἐφεδράγουσα, καὶ τοῖς δακτύλοις τὴν παρειὰν ἐπιτρεψασα, κάτω νεύουσα καί τινα προκείμενον ἔφηβον περισκοποῦσα τὴν κεφαλὴν ἀνεῖχεν. Ὁ δὲ τραύμασι μὲν κατήκιστο καὶ μικρὸν ἀναφέρειν ὥσπερ ἐκ βαθέος ὕπνου τοῦ παρ' ὀλίγον θανάτου κατεφαίνετο.

In primul fragment în afară de genitivele absolute ἡμέρας διαγελώσης καὶ ἡλίου τὰς ἀκρωρίας καταυγάζοντος, redate prin două secundare temporale, celelalte verbe sunt şi în traducerea românească la timpul aflat în textul grecesc: *ivindu-să* redă pe ὑπερκύψαντες, puţin *apropiindu-să* pe μικρὸν ἐπιστάντες, *petrecea marea* pe ἐπήρχοντο τὴν θάλατταν, *slobozând vedeară preste luciu* pe τῷ πελάγει τὸ πρῶτον τὰς ὄψεις ἐπαφέντες; *să pogora cu privirea* pe τῇ θέᾳ κατήγοντο Notăm că complementul circumstanţial de timp τὸ πρῶτον este omis în traducere. O singură încercare de dezvoltare a textului avem către sfârşitul fragmentului în „unde aceasta s'au văzut". Este adăogirea traducătorului, adăogire de care pomeneşte şi în prefaţă, când spune că tălmăcirea s'a făcut „spre ce după putinţa a limbii moldoveneşti deschidere şi adăogire". (v. ms. no. 355).

Cel de al 2-lea fragment este şi mai caracteristic pentru

fidelitatea traducerii. Astfel, fraza *„iar acela era cu totul rănit și puțin ușurându-să ca dintr'un somn adânc din moartea ce puțin lipsisă a să întâmpla, să arăta"*, devine greoaie, aproape neînțeleasă din cauza perseverenții cu care este urmărită fraza grecească. Locul verbului *„să arăta"* fixat la urmă ca în grecește, contrazice regulile de construcție ale frazei românești. Verbul „să arăta" își cere locul în imediata vecinătate a participiului „ușurându-să".

Traducerea în totalitatea ei nu este o traducere izbutită. Pentru interesul ei documentar, putem totuși zăbovi și azi cu interes, asupra unor fragmente ca: începutul cărții I-a, ori descrierea jerfei, cartea III-a, pe care le dăm în cele ce urmează, ori împresurarea orașului Syene (cartea IX-a) [1]).
Heliodor, cartea I-a, par. I:

„Când ziua zâmbia și soarele cu totul lumina vârfurile munților, bărbați cu arme tâlhărești ivindu să din munte (carele să înălța către eșirile Nilului și cătră gura ce să numește a lui Iracleu) și puțin apropiindu-să, petrecea cu ochii marea ce era supt munte și întâi slobozând vederea preste luciu, fiindcă nici o corabie nu să vestea lor spre vânat tâlhăresc, să pogora cu privirea la țărmurile mării ceale de aproape unde aceasta s'au văzut. O corabie sta legată de funii care era lipsită de cei ce călătoresc și plină de povară și aceasta putea să o sămăluiască și cei de departe, căci povara fiind până la al treilea brâu a corabiei îngreuia apa, iar țărmurile avea toate părțile lor pline de trupuri junghiate de curând, din carea unile să vedea moarte cu desăvârșită pierzare, iar altele abia vii și altele încă mișcându-să și vădind cum că atuncea de curând contenisă războiul, însă seamnele ce să vedea nu era numai seamne de războiu curat, ce să amesteca și cu cumplite rămășițuri de veselie nu norocită ce să săvârșisă până la atâta. Era mese pline de bucate și altele în mâinile celor ce zăcea la pământ care unora le-au fost în loc de arme la războiu. Pentrucă războiu făr de pregătire să începură, iar altele ascundea pre alții ce s'au supus după cum să

1) Descrierea jertfei se află tipărită în *„Chrestomația română"* de M. Gaster. vol. 2, Leipzig—București, 1891, p. 88—92. Impresurarea orașului Syene, tot în *„Chrestomație"* la p. 92—3.

socotea. Era păhare răsturnate şi unele pica din mâinile celor ce le ţinea, cu care unii bea iar alţii le metaherisea în loc de pietre. Căci răutatea cea de năprazпă prefăcea trebuinţele şi învăţa a metaherisi ca nişte săgeţi păharăle şi zăcea unul rănit de topor şi altul lovit cu piatră de mare de acolo din prund luat, altul prin lemn zdrobit, altul ars cu tăciune şi altul cu alt chip omorît. Iar cei mai mulţi era săgetaţi. Intr'acesta chip norocul a fost lucrat nenumărate chipuri de morţi preste puţin loc, spurcând vinul cu sângele şi puind războiu la veselii, adunând împreună ucidere, ucideri şi băuturi, prieteşuguri şi jungheri şi arătând tâlharilor eghipteneşti o privelişte ca aceasta.

„Pentrucă cei din munte prind pre sine ş văzători acestora nu putea ca să înţăleagă tâmplarea având înaintea ochilor pre cei biruiţi şi nevăzând nicăiri pre biruitori, vedea biruinţa curată iar jafurile nejăfuite; corabia singură şi lipsită de bărbaţi, iar în ceale din lăuntru nepipăită ca cum ar fi fost în pace. Şi neştiind ce să socotească pentru ceale ce să făcuseră, căuta spre dobândă şi spre jaf. Deci, arătând pe sine-ş biruitori s'au pornit". Ms. No. 506, fi 1.r.—f. 2 r.

Cartea III-a. „Iar eu voiu pune pe scurt înaintea ta pomba ce s'au făcut numită între puţine şi pentru mărimea ei şi pentru ceale ce dela dânsa s'au întâmplat mai pe urmă. Mergea înainte ecatomba a bărbaţilor celor jertvuitori, mai cu prostie trăgând viaţa şi îmbrăcămintea. Brâul fieştecăruia înoda veşmântul cel albu preste mijloc iar mâna cea dreaptă împreună cu umărul şi cu ţâţa fiind făr de acoperământ, ţinea aclătind un topor cu doao ascuţituri; boii toţi negri, graşi la grumazi şi cu plecare de măsură râdicându-i, ascuţind cornul cel drept şi făr de strâmbare, o parte fiind poleit şi o parte împletit cu cununi de flori, plecaţi la pulbă şi bărbia spânzurând preste genunchi, iar numărul cu totul a ecatombă (o sută), şi întru adevăr plinind numirea. Urma după acestea şi altă mulţime de alte jungeri, fiind adus osăbi şi cu rânduială fieşte care neam de dobitoc, începând mai înainte fluerul şi trâmbiţa o cântare de praznec şi vestitoare jertvei. După aceastea cirezi şi după bărbaţii ce mână boii venia fecioare tetalineeşti cu brâe prea strălucite şi de mult preţ şi foarte îm-

podobite, cu cosițele despletite. Se despărțea în doao ceate și unile purta pineruri (ceata cea dintâi) pline de flori și de poame, iar altele, tipsii cu condite și mirodenii ce umplea locul de bun miros. Insă nici cum nu-și zăbovia mânile întru aceastea, ci preste cap purtând greutatea să ținea una de alta întru horă cu bună rânduială (adecă spate la spate) și pieziș, ca să poată să și umble și să și joace. Iar începătura jocului prin cântare le arăta ceialaltă, pentrucă aceia s'au volnicit să caute toată cântarea. Cântarea era aceasta: să lăuda Teti și Pileu și după dânșii fiul lor și iarăși fiul lui. (Ms. No. 506, f. 51 r — f. 51 v.).

Etiopică lui Heliodor n'a mai fost tradusă în românește a 2-a oară. Traducerea lui Toma logofătul rămâne așa dar, prima încercare de împământenire în limba noastră a romanului lui Heliodor, al cărui succes în celelalte literaturi a fost imens. La noi, romanul a avut un succes care a dăinuit numai în Moldova și numai în epoca fanariotă. La acest succes limitat a contribuit desigur întinderea mare a operii — zece cărți — mai ales că romanul a circulat numai în manuscris și n'a fost nicicând tipărit.

MARIA MARINESCU-HIMU

București

Câteva observaţiuni asupra Cronicei Anonime a Ţării Româneşti de la 1688 înainte.

Cronica Anonimă a provocat şi provocă încă discuţii în deosebi cu privire la identitatea anonimului ei autor.

Cuprinsul, întinderea cronicei au fost mai puţin luate în considerare, cercetătorii mărginindu-se la textul incomplet publicat în *Mag. istoric pentru Dacia.* Acest text începe cu domnia lui Constantin Brâncoveanu şi sfârşeşte întâmplător cu domnia lui Ştefan Cantacuzino — Aug.—Sept. 1714 —, cu îmbolnăvirea Doamnei Păuna, soţia lui Ştefan Cantacuzino, odată cu omorîrea la Constantinopol a lui Brâncoveanu şi a fiilor săi. Alte mss cu Cronica Anonimă n'au fost puse la contribuţie, iar acel după care s'a tipărit e considerat pierdut.

Identificarea anonimului autor a dat prilej la diferite ipoteze iar discuţiile urmate aproape au pierdut din vedere cronica însăşi, mărginindu-se a scoate în evidenţă că puterea probantă a argumentelor aduse de unii cercetători e mai forte decât a altora, iar stadiul cunoştinţelor a rămas tot cel de acum aproape 40 de ani.

Ce se ştia acum atâtea decenii în urmă? Să reamintim printr'o trecere sumară în revistă rezultatele cercetărilor a trei învăţaţi români.

Primul, în ordine cronologică, e J. G. Sbiera *(Mişc. culturale,* p. 206) care a atribuit Cronica Anonimă lui Radu Popescu bazat pe următoarele argumente: Mai întâi el consideră că această Cronică e numai un fragment dintr'o operă mai întinsă, care, dat fiind spiritul în care e scris fragmentul: ostilitate faţă de Cantacuzini, se poate întruni într'o parte cu opera lui Radu Popescu dela 1699 înainte, cunos-

cută ca atare, așa cum se află în compunerea compilației mavrocordătești, iar în cealaltă parte, la început, se poate întruni cu Istoriile Domnilor Țării Românești, care sunt, după Sbiera, tot opera lui Radu Popescu. Deci I. G. Sbiera, având în vedere că Radu Popescu a scris o cronică de la descălecatul așa zisului Radu Negru până în Martie 1729 în care se află un hiatus, o lipsă, de la Mai 1688 până în Oct. 1699, cărei lipse îi corespunde cronologic și ca tendință în bună parte Cronica Anonimă, a socotit că această cronică e opera lui Radu Popescu.

In sprijinul acestei concluzii aducea și constatarea că, încă din primul an al domniei lui Brâncoveanu, „Radul logofătul, fiul Hrizii Vistiiarul din Popești, fiind învățat și în limba lătinească", era introdus în scenă de această Cronică Anonimă raportând cuvintele rostite în fața generalului Heissler, ca trimis al lui Brâncoveanu.

Altă persoană nu putea ști și raporta cuvintele rostite de Radu Popescu, în această împrejurare, deci autorul Cronicei Anonime e Radu Popescu.

Nicolae Iorga *(Cronici Muntene,* în A. A. R., ser. 2, t. XXI și *Ist. lit. rom.* sec. 18) socotește de asemenea autor al Cronicei Anonime pe Radu Popescu ca și Sbiera, dar aduce în sprijinul susținerilor sale, pe lângă adâncirea argumentelor anterioare, alte dovezi și anume:

Intâi spiritul în care e scrisă această cronică — ostilitate față de Cantacuzini —, felul cum se judecă și apreciază oamenii și evenimentele, prezentarea acțiunilor unui boer de a doua mână, cum era Radu Popescu, impun paternitatea lui

Apoi autorul e un cunoscător al limbilor latină și greacă, al limbii turcești și un introducător de neologisme, constatări identice și pentru Radu Popescu, care știe latinește, grecește, turcește și din opera lui necontestată se vede că e un introducător de neologisme.

O ultimă și hotărîtoare dovadă e că atât Cronica Anonimă cât și Radu Popescu tratează epoca de la 1699 până la Sept. 1714, nu numai cu foarte multe asemănări, dar de cele mai multe ori cu aceleași cuvinte.

Din cauza lipsei de proporție a Cronicei Anonime

a lipsei de orânduială și plan Nicolae Iorga numește Cronica Anonimă Memoriile lui Radu Popescu.

Constantin Giurescu în studiul ce închină Cronicei Anonime ajunge la concluzia că Radu Popescu nu poate fi autorul acestei cronice, cum susțineau Sbiera și Nicolae Iorga. Părerea lui Sbiera că Anonima ar fi un fragment de legătură între Istoriile Domnilor Țării Românești și cronica lui Nicolae Mavrocordat își pierde valoarea deoarece legătura dintre Istorii și cronica lui Nic. Mavrocordat e alta. Asemănarea de idei și expresiuni din perioada 1699—1714 între Auonimă și Radu Popescu nu cere neapărat acelaș autor, ci o simplă utilizare, cum s'a mai întâmplat cu Istoriile și Cronica Cantacuzinească până la domnia lui Gr. Ghica. Prezența neologismelor latine în Cronica Anonimă nu e ceva specific acestei cronice și lui Radu Popescu; neologisme latine se găsesc și în opera contemporanului Radu Greceanu și la cronicarii moldoveni dela sf. sec. 17 și începutul celui de al 18-lea. Explicația prezenței acestei neologisme se datorește mai degrabă mediului cultural al epocii.

Din felul cum se utilizează ziceri sau citate din autorii latini și greci se precizează o diferențiere între Cronica Anonimă și Radu Popescu. Statistic vorbind Anonima are cu mult mai puține neologisme latine și grecești în comparație cu Radu Popescu și Greceanu. Radu Popescu știa turcește și întrebuințează cuvinte turcești a căror relație gramaticală o conservă ca în limba originală, nu în traducere; astfel el zice *Vezir-agasi* și nu *Agă al Vizirului*, cum zice Anonima.

In concluzie pe baza explicărilor și constatărilor de mai sus, adică a *indicării* adevăratului text, — altul decât Anonima — care face legătura între Istorii — de la 1688— și cronica lui Radu Popescu, de la Oct. 1699 înainte, a *explicării* asemănării de idei și expresiuni din perioada 1699—1714 între Anonimă și Radu Popescu prin utilizare, a *prezenței neologismelor* la toți autorii de la sfârșitul sec. 17 și începutul sec. 18, ca un nivel cultural al epocii, *a diferențierii* manifeste între Auonimă și Cronica lui Radu Popescu, în utilizarea zicerilor și citatelor din autorii greci

și latini și a cunoștințelor de turcește, *pe baza* tuturor acestora, *Cronica Anonimă nu are de autor pe Radu Popescu.*

Singurul argument ce rămâne în favoarea paternității lui Radu Popescu asupra Cronicei Anonime este *povestirea pe larg* a unor fapte și acțiuni ale lui R. P., ca solia la Heissler și cuvântarea ținută, isprăvnicia la repararea Cladovei. Vom aminti la sfârșit de acest argument.

Giurescu socotea Cronica Anonimă o continuare a Istoriilor și ceea ce avem e numai un fragment. E o continuare a Istoriilor deoarece e scrisă în ton dușmănos Cantacuzinilor și are unele trimiteri la fapte povestite în Istorii. Continuarea Anonimei, publicată de N. Iorga, fiind ostilă lui Nic. Mavrocordat, exclude de asemenea paternitatea lui R. P., care scrie pentru acest Domn.

Const. Giurescu a căutat să stabilească timpul când a fost redactată Cronica Anonimă după concordanța cronologică ce se poate face între anumite evenimente amintite. Astfel a stabilit că prima parte desvoltată, până la 1699, a fost scrisă între 1709 și 1711, iar a doua parte scurtă, în 1716—1717.

Autorul Cronici Anonime, care a fost martor la evenimente, folosește, spre deosebire de ceilalți cronicari, stilul direct în expunere. Acestea erau cunoștințele acum 40 de ani asupra Cr. A. De atunci nu mai avem de semnalat nimic nou, serios decât dacă se socotește noutate susținerea nedocumentată a d-lui Scarlat Struțeanu (*Doi umaniști...*, în rev. *Ramuri*, Mai,—Iun. 1941 p. 40 55) că autor al Cr. A. ar fi ardeleanul Teodor Corbea.

Nic. Iorga a observat și această observație era dovada cea mai puternică pe care se sprijinea, că atât Cronica Anonimă cât și Radu Popescu tratează epoca de la 1699 până la Sept. 1714 *nu numai cu foarte multe asemănări, dar de cele mai multe ori cu aceleași cuvinte.* Epoca de la 1699 înainte până la 1714 constitue în Cronica Anonimă partea de prezentare sumară a faptelor.

Ne propunem să comparăm și noi Cr. A. de la 1703 înainte cu Cronica lui Radu Popescu *din punct de vedere al înlănțuirii faptelor, al identității povestirii* și al *expresiilor identice.*

După *Radu Popescu* în rezumat: Imbrihorul vine să

ridice pe Brâncoveanu şi să-l ducă la Odriiu. Br. la această veste se îmbolnăveşte, iar imbrihorul îl aşteaptă să se facă mai bine şi împlineşte porunca ce avea.

Radu Popescu, text. „Câţiva ani dar trecând cu această odihnă a lui Costandin Vodă, iată vine un imbrihor al împăratului cu poruncă să l ridice să-l ducă la Odriiu, unde era împăratul. Şi pricina pentru ce nimini nu ş ia. Decii el de multă inimă rea s'au bolnăvit, dar imbrihorul tot aici au şăzut până s'au mai îndreptat de boală, decii l au rădicat şi l-au dus unde i-au fost porunca.

Cronica Anonimă, text: „După aceasta n'au trecut multă vreme, ci au trimis Impăratul, Sultan Mustafa, pre imbrihorul-cel mic, al lui, la Costandin Vodă Brâncoveanul, domnul Ţării Româneşti, să-l ridice, să-l ducă la Odriiu unde era împăratul. Şi pentru ce pricină nu ştia nimeni. Căruia Domnului mare întristăciune i-au venit, atât cât s'au bolnăvit. De abia s'au îndreptat în câtăva vreme şi au purces cu voie, făr de voie de s'au dus acolo".

Ca fond expunerea din Cronica Anonimă e identică cu aceea a lui Radu Popescu. Avem încă identic ca formă în C. A. şi Radu Popescu textul: „să-l ridice, să-l ducă la Odriiu unde era împăratul. Şi pentru ce pricină nu ştia nimeni". Nu este ceva întâmplător.

Mai departe Radu Popescu spune că Brâncoveanu a aşteptat 30 de zile la Odriiu fără să poată lua contact cu cineva. Temându-se de mazilie, a mărit haraciul cu încă 240 de pungi, pesta cele 280 cât era până aci, a redobândit domnia salvându-se pe sine şi împilând ţara.

Textul lui *Radu Popescu* e acesta: „Mergând la Odriiu au şăzut în 30 de zile şi nu i-au dat nimini voe să se înpreune cu cineva, ş'avea mare întristare, temându-să că l vor mazili. Pentru care umblând capuchehaielele şi boiarii pe la unii, pe la alţii, făgăduind bani, nici un răspuns nu putea să ia. In cea după urmă temându-să de vreo primejdie rea, să nu-i vie cumva, au făcut alt adaos haraciului 240 de pungi peste ceale 280 ce era mai nainte, numai să i să dea domnia şi să vie în ţară şi cu aceasta ş'au dobândit domnia şi binele casii lui, iar pă săraca ţară o au îngreuiat cu atâta haraci, care nu putea să-l ridice ci

era totdeauna în cazne și vaete și în lacrămi pentru greul ce le venise".

Nu trebue pierdut din vedere că Radu Popescu scria și împotriva lui Brâncoveanu, nu numai împotriva Cantacuzinilor, pe când Cronica Anonimă, e favorabilă lui Brâncoveanu și împotriva Cantacuzinilor. De aceea reflecțiile lui Radu Popescu cu împilarea țării de către Brâncoveanu nu se vor găsi în Cronica Anonimă.

Textul *Cronicei Anonime* e acesta: „Mergând, o lună de zile au șezut și nici un răspuns de nimica nu lua, nici primiia pre nimeni ca să meargă să se înpreune, ci ședea ca un osândit de nu știa la ce margine va să-i iasă lucrul. Iar cheltuele, cum spunea cei ce au fost acolo, au făcut foarte mari, pre la unii, pre la alții, ca să-și dreagă lucrul să se întoarcă iar la scaunul său și nici într'un chip n'au putut, până s'au făgăduit că va să mai adauge haraciul, care au și făcut, că l-au mai în mărit de cum au fost cu 240 de pungi și cu aceasta s'au împăcat și l-au priimit de s'au împreunat. Decii i s'au înnoit domnia și îmbrăcându-l cu caftan s'au întors la scaunul său cu bucurie".

Ca fond de fapte Anonima e identică cronicei lui Radu Popescu, afară de reflecțiile cu împilarea țării ale lui Radu Popescu, pe care autorul Anonimei, favorabil lui Brâncoveanu, le evită. Mai departe Cronica Anonimă explică pricina chemării lui Brâncoveanu la Adrianopol prin refuzul lui Cornea Banul de a face un dar de 50 de pungi de bani Muftiului. Muftiul, fiind om de încredere al Sultanului Mustafa, l-a îndemnat să cheme pe Brâncoveanu și să mărească haraciul. Sultanul a fost răsturnat printr'o revoltă militară, iar Muftiul omorît în acea vreme.

Brâncoveanu întors în țară de la Adrianopol s'a făcut mai rău, mai cumplit, a pus biruri mari, încât toți se văetau și blestemau. El încă a obținut și alt hatișerif să fie domn pe viață.

Textul lui *Radu Popescu* în continuare e acesta: „Insă după ce l-au slobozit de la Odriiu și au venit în țară, s'au schimbat firea, s'au făcut mai rău, mai cumplit, împrumutări mari au pus pă boiari, pă mânăstiri, biruri mari pă săraca de țară, cât nu mai avea puteare să mai înplinească ci să văeta și blestema.

După aceasta iar linişte au venit Domnii lui, făcându şi şi alt hateşerif împărătesc, ca să fie Domn în viiaţa lui, după cum făcuse şi celalt, care s'au zis mai sus şi câţiva ani au trecut făr de grijă".

Cronica Anonimă, după parantesa cu explicaţia chemării lui Brâncoveanu la Adrianopol din nepriceperea banului Cornea, urmează:

„După ce dar Domnul Costandin Vodă Brâncoveanul au venit în ţară, cum s'au zis mai sus şi fiind pace între aceşti doi monarhi Turcul şi Neamţul, şi el vesel şi în pace, având hatişerif de la Sultan Mustafa şi făcându şi altul de la Sultan Achmet, fratele lui Mustafa, carele scriea să fie Domn până în sfârşitul vieţei lui şi aşa cu acestea se bucura în ospeţe şi în veselii, etc".

Cronica Anonimă apoi face unele consideraţii favorabile asupra fericirii lui Brâncoveanu în această vreme, consideraţii ce sunt întoarse contra Domnului, la Radu Popescu şi plasate tocmai la sfârşitul domniei, ca încheere. Radu Popescu continuă cu legăturile lui Brâncoveanu cu Ruşii, cu care prilej Domnul şi fiii săi devin cnezi de Moscova. Se arată stăruinţele aceluiaş pe lângă Ţarul Petru cel Mare de a veni să ocupe Ţările Române, promiţând zaherea, oaste şi bani într'ajutor.

Iată textul lui *Radu Popescu*: „Dar tot nu să odihniia Costandin Vodă văzând pe Turci că sânt nestatornici, nu stau la vorbele lor, ci unele zic şi altele fac şi văzând şi pă Neamţi că s'au împăcat cu Turcii, de nu are nici un ajutor, nici un razim despre dânşii, au început a să ajunge cu Moscalii în vorbe, totdeauna trimiţând oameni cu scrisori, îndemnându i ca să vie cu oşti asupra Turcilor, ca să ia aceste ţări, Ţara Rumânească şi Ţara Moldovei, ca să fie supt stăpânirea lor şi s'au cerşut şi hrisoave, făcându-se pă dânsul şi pe feciorii lui cneazi de Moscoviia şi i le-au dat şi cu aceaste făgăduiale să lega către Ţariul că viind către părţile acestea îl va ajuta cu toate ceale ce vor trebui oştilor: zahareale, lefi şi oşti ale lui şi striine cât va putea şi aşa prin multe rugăciuni şi îndemnări ce făcea Costandin Vodă, s'au pornit Ţariul cu oşti de au venit asupra Turcilor". ş. a. m. d.

Cronica Anonimă după ce vorbeşte de fericirea lui

Brâncoveanu mai face în continuare unele digresiuni până să ajungă la conflictul ruso turc din 1711. Astfel vorbește de răscoala lui Ferenț Racoți în Ungaria contra Nemților, de menținerea sa timp de 8 ani în acele părți, de războiul de succesiune la tronul Spaniei între Nemți și Francezi, de moartea lui Ludovic al XIV lea, de războiul iscat între Suedezi și Ruși din cauza Poloniei și de înfrângerea suferită de Carol XII și retragerea lui la Tighina, apoi mutarea forțată la Dimotica și în fine trecerea prin Țara Românească a acestui rege la înapoierea în patrie. Numai după aceste digresiuni ajunge Cronica Anonimă la războiul din 1711.

Textul corespunzător din *Anonimă* începe astfel: „Iar mai înainte de ducerea Svezului la Dimotica, au venit Țariul, împăratul Moscului, cu oaste asupra Turcului să se bată fiind chemați cu multe rugăciuni de domnie și de creștini, ce sânt supt mâna Turcilor".

Se observă că Anonima a eliminat absolut totceeace la Radu Popescu era în desavantajul lui Brâncoveanu. Povestirea războiului ruso-turc și a atitudinii lui Brâncoveanu sunt expuse mai departe și de un isvor și de celalt păstrându-și fiecare tendința.

A continua cu prezentarea paralelă a paragrafelor credem că e superfluu.

Din punerea față în față a textelor lui Radu Popescu și Cronicei Anonime se observă că această Cronică Anonimă a folosit ca un îndreptar opera lui Radu Popescu pe care a urmat-o foarte de aproape în înlănțuirea evenimentelor istoriei noastre interne, la care evenimente a adăogat unele explicații care probabil circulau și a mai adăogat și evenimente contemporane de istorie universală chiar dacă acele evenimente n'aveau nici o legătură cu istoria Românilor.

In unele pasagii se vede bine cum autorul Cronicei Anonime a transpus chiar propozițiile lui Radu Popescu. Și dacă continuăm compararea textelor până la sfârșitul Cronicei Anonime acelaș rezultat vom avea.

In concluzie Cronica Anonimă de la 1703 până la sfârșit urmează expunerea cronicei lui Radu Popescu, ca înlănțuire a faptelor, identitate a povestirii, iar ca formă

adeseori transpune chiar propoziţiile lui Radu Popescu. Aceste concluziuni sunt corectate doar de tendinţa specială fiecăruia dintre cronicari: Radu Popescu scrie contra Cantacuzinilor şi contra lui Brâncoveanu, iar Anonimul e favorabil lui Brâncoveanu, dar contra Cantacuzinilor. Aşa se prezintă partea scurtă de la 1703 la 1714 a Cronicei Anonime.

Să vedem cum se prezintă partea primă, desvoltată, a aceleiaşi Cronice Anonime privită tot din punctele de vedere stabilite mai sus, adică al înlănţuirii faptelor, al identităţii povestirii şi al expresiilor identice.

Între partea primă care sfârşeşte în anul 1699 cu pacea dela Carloviţ şi partea a doua care începe cu evenimente din 1703 există un hiatus. Nu ne vom ocupa de el, dar atragem atenţiunea asupra lui căci în studiile ce s'au făcut se vorbeşte de multe ori de partea primă că merge până la 1703, ceeace e inexact.

După cercetările mele partea primă a Cronicei Anonime a avut un îndreptar principal: *Viaţa lui Brâncoveanu* de Logofătul Radu Greceanu şi un altul secundar *Cronica lui Radu Popescu.*

Indreptarul principal, cronica lui Greceanu, a fost utilizată de autorul Anonimei în partea primă aşa cum am constatat că a fost utilizată Cronica lui Radu Popescu în partea a doua. Deoarece Cronica lui Greceanu are foarte multe amănunte consemnate, compilatorul Anonimei n'a eliminat faptele, ci a redus de multe ori expunerea, dar de multe ori a venit şi cu detalii mai multe, mai bogate. Firul conducător al Cronicei Anonime e dat deci de Cronica lui Greceanu, atât cât se cunoştea când s'a compus Anonima. Şi avem cel puţin două indicaţiuni indirecte că măcar până pe la 1730 din cronica lui Greceanu nu circulau decât primele 48 de capitole. Prima indicaţiune este că în compilaţia de cronice mavrocordătească care vrea să lege expunerea domniilor lui N. Mavrocordat de istoriile predecesorilor avem înglobate: De la descălecatul aşa zisului Radu Negru până la sfârşitul domniei lui Şerban Cantacuzino, cronica cantacuzinească, pentru domnia lui Brâncoveanu avem introduse primele 48 de capitole din cronica lui Greceanu, deci până la Oct. 1699, iar dela

această dată înainte continuarea o face cronica lui Radu Popescu printr'o racordare neverosimilă.* Nu putem presupune că a hotărît voința copistului mavrocordătesc scindarea cronicei lui Greceanu în acest moment și nu lipsa manuscriptului, mai ales că această lipsă a manuscriptului în continuare al cronicii lui Radu Greceanu se constată și într'un ms ce se află în Biblioteca Centrală din Blaj, ms care a aparținut Domnului Ștefan Cantacuzino, purtând pe fiecare foaie sigiliul domnesc. Deci pe la 1714—1716 și până la 1730 nu circulau din cronica lui Greceanu decât primele 48 de capitole. Aceste capitole au fost folosite din plin de compilatorul anonim și de aceea Cronica Anonimă e așa desvoltată pentru epoca 1688—1699, care corespunde celor 48 de capitole.

La faptele și evenimentele consemnate de Greceanu autorul Anonimei a mai adăugat și unele fapte noi, unele date și uneori a împrumutat câte ceva și din cronica lui Radu Popescu.

Primul capitol din *Cronica lui Greceanu* începe astfel:

„Multe și vrednice istorii fiind lucrurile și întâmplările ce s'au întâmplat în zilele luminatului și prea creștinului Domn Țării Românești Iω Costandin Brâncoveanu Basarab Voevod", ș. a. m. d.

Cronica Anonimă începe: *„Multe și vrednice* de auzit *istorii* sânt de faptele *ce s'au întâmplat în zilele* domniei lui Costandin Vodă Brâncoveanul" ș. a. m. d. Redacțiile sunt aproape identice.

Mai departe Greceanu spune că faptele lui Șerban Cantacuzino sigur că sunt scrise la istorii, iar el începe viața lui Brâncoveanu cum și în ce chip s'a ridicat și a luat domnia de vreme ce este strănepot bătrânului Matei Basarab Voevod. Această motivare se află și în Cronica Anonimă: „Costandin logofătul Brâncoveanu este neam de al lui Matei Voevod".

După primul paragraf citat mai sus din *Anonimă* urmează sfatul boerilor la curte pentru alegerea de domn a lui Brâncoveanu, uneltirile Doamnei lui Șerban Vodă ca să ridice Domn pe fiul său Iordache, apoi adunarea la Mitropolie a tuturor boerilor și ostașilor, chemarea lui Brâncoveanu, lepădarea acestuia de Domnie, îmbrăcarea

lui cu caftan de către un capegiu şi ungerea ca Domn. Urmează alaiul până la Curtea Domnească, intrarea în biserica Curţii Domneşti şi jurământul de credinţă cerut boerilor de Brâncoveanu, mergerea în divanul cel mare, aşezarea în scaun şi slobozirea tunurilor, muzica.

Cronica lui Greceanu, după primul capitol, se ocupă de moartea lui Şerban Vodă mai pe larg, moarte care a survenit după ce trimisese solia la Viena pentru ocrotirea ţării şi de reuşita misiunii lui Brâncoveanu în Ardeal pentru a se înlesni calea soliei. După aceasta se prezintă adunarea boerilor la Mitropolie, chemarea lui Brâncoveanu acolo, lepădarea lui de domnie, apoi îmbrăcarea cu caftan de un capegiu şi ungerea sa ca Domn; alaiul către Curtea Domnească, jurământul de credinţă cerut boerilor în biserica Curţii Domneşti, mergerea în divanul cel mare, aşezarea în scaun, slobozirea tunurilor şi veselia din tot oraşul. Se aminteşte apoi înmormântarea lui Şerban Vodă şi trimiterea boerilor la Poartă, la Hanul Tătarilor, etc., ca să obţină confirmarea Domniei sau să anunţe noua Domnie.

Cronica Anonimă, după veselia instalării lui Brâncoveanu vorbeşte imediat de trimiterea boerilor la Poartă, la Hanul, omite deci înmormântarea lui Şerban Vodă, vorbeşte de confirmarea domniei de către Poartă, de capegiul împărătesc sosit cu caftan şi de instalarea oficială a lui Brâncoveanu ca Domn. După acestea numai revine la înmormântarea lui Şerban Vodă şi continuă cu înştiinţarea trimisă după solia lui Şerban Vodă ce mergea la Viena.

Greceanu rămăsese la trimiterea soliei la Poartă; mai departe urmăreşte acţiunea acestei solii la Poartă, obţinerea confirmării, sosirea capegiului împărătesc cu caftan şi instalarea oficială a lui Brâncoveanu. Se ocupă apoi de înştiinţarea trimisă după solia lui Şerban Vodă ce mergea la Viena.

Deocamdată conchid că Anonima urmează Cronica lui Greceanu nu numai ca înlănţuire de fapte, dar şi ca mod de prezentare.

Am amintit însă că paralel cu Greceanu Cronica Anonimă foloseşte şi cronica lui Radu Popescu.

Boerii care au mers la Poartă să obţină confirmarea

domniei lui Brâncoveanu, spune Cronica lui Greceanu, că n'au întâmpinat nici un obstacol, nici o opoziție.

Cronica lui *Radu Popescu* scrie în legătură cu acest fapt: „Poarta foarte s'au mâniiat auzind căci *au făcut Rumânii* Domn fără ştirea stăpânilor şi *sta lucrul în cumpănă* ca să nu-l lase pre el domn, ci să pue altul care vor vrea ei" ş. a. m. d.

Cronica Anonimă prezintă în acelaş mod chestiunea: „Era viziriul şi alți meghistani îndoiți pentru această domnie şi cam cu părere rea, căci întâi şi au ridicat Românii Domn, deacii le-au făcut ştire, şi zicea: dacă Românii scot Domnii şi pun Domnii, dar noi ce sântem aici şi ce păzim aici? Aşa lucrul în cumpănă sta ş. a. m. d. Sunt şi alte împrumuturi de la R. P. în epoca comparată, dar nu mai insistăm.

In concluzie autorul Cr. A. a Țării Româneşti de la 1688 înainte a folosit ca îndreptar primele 48 de capitole ce merg până la Oct 1699, care circulau, din Cronica lui Greceanu pentru înlănțuirea evenimentelor, pentru prezentarea lor, iar pentru unele momente şi cronica lui Radu Popescu. Aceasta e partea desvoltată a Cr. A. In partea redusă, de la 1699 la 1714, autorul Anonimei a folosit ca îndreptar Cronica lui Radu Popescu, aşa cum a observat şi Nic. Iorga. Autor nu poate fi însă Radu Popescu şi după cele constatate nici nu trebue intitulată *Memorii*. Că ar fi Teodor Corbea, cum vrea să susție Sc. Struțeanu, nu e dovedit. Autorul trebue căutat în partida ostilă Cantacuzinilor, persoană care s'a bucurat de favorul lui Brâncoveanu, dar în acelaş timp avea legături strânse, probabil rudă, cu Radu Popescu şi totuşi ostil lui Nic. Mavrocordat.

Povestirea soliei lui R. P. la Heissler şi isprăvnicia la repararea Cladovei nu cer neapărat paternitatea lui R. Popescu asupra Cr. A. Sunt normale aceste chestiuni considerând cele stabilite în paragraful precedent.

Ținând seamă de datele când au fost redactate anumite părți din Cronica lui Radu Popescu trebuesc revizuite şi datele de redactare a Cronicei Anonime aşa cum au fost fixate de Const. Giurescu.

Aceste câteva observaţiuni asupra Cronicei Anonime credem că realizează un progres în studiul ei. Ele vor fi urmate de o expunere mai desvoltată şi de o ediţie critică a cronicei pe baza mai multor manuscripte între care şi acel după care avem ediţia din *Mag. istoric* socotit până acum pierdut.

CONSTANT GRECESCU

Organizarea arhivelor armatei

Datorită unor consultări pe care mi le-a cerut Serviciul Istoric al Marelui Stat Major al Armatei şi a unor întrebări limpezi pe care mi le-a făcut fostul comandant al acestui serviciu, d. General Traian Georgescu, a trebuit să mă interesez mai deaproape de stuctura arhivelor armatei noastre. Constatările pe care le-am făcut m'au dus la unele concluzii, pe care le consider de folos pentru o discuţie mai desvoltată, care să ducă la determinarea unei structuri mai bune a acestor arhive. Infăţişindu-le aici le socotim numai ca un punct de plecare pentru discuţia celor interesaţi.

Este necesar să înfăţişăm mai întâi întreaga structură a arhivelor armatei, după regulamentul pe care îl au [1]. Trebue să spunem dela început că acesta este conceput destul de confuz, prea amestecată partea tehnică şi principială cu cea structurală şi în genere greu de urmărit. Din această pricină credem că şi punerea lui în aplicare a întâmpinat destule greutăţi.

Acest regulament dă mai întâi, în cap. I, noţiuni de registratură: Definiţia şi repartizarea *actului*, definiţia şi întocmirea *dosarului* preferindu-se *livretul* pe chestiuni, *titlul, datarea, numerotarea* şi certificarea dosarului. Urmează definiţia *arhivei* şi a *depozitului* de arhivă.

In cap. II se face *clasificarea* arhivelor pe baza vârstei [2]), *vărsarea* lor la Arhivele Statului şi la Marele Stat

1) Aprobat cu decretul regal Nr. 1830 din 20 Iunie 1933 şi publicat în *Monitorul Oficial,* Nr. 156 din 11 Iulie 1933, p. 4580—4587.

2) Sunt de patru vârste: 1. Mai vechi de 30 ani; 2. Anii 1903—1912; 3. Anii 1913—1921; şi 4. După 1921.

Major Serviciul Istoric, sau se păstrează de unităţile militare cărora aparţin, Muzeul Militar Naţional, direcţiunea Domeniilor militare (atât la M. A. N. cât şi la Corpurile de Armată) şi la Inspectoratul general al Geniului direcţiunea fortificaţiilor. Se specifică apoi modalitatea triajului arhivelor mai vechi de 30 de ani de către Arhivele Statului (generale şi regionale), ambalarea şi predarea lor *(art. 1)*.

Arhivele din anii 1903 — 1912 se varsă la depozitele regionale de arhivă ale Comandamentelor teritoriale. Fac excepţie arhivele inspectoratelor, direcţiunilor şi serviciilor M. A. N., dar fără cele aflate Serviciul Istoric al M. St. M. şi actele de proprietate aflate la direcţiea Domeniilor militare, care se varsă la depozitul de arhivă M. A. N. (Obor). Dela depozitele regionale sau dela depozitul Obor, la împlinirea vârstei de 30 de ani, vor fi vărsate Arhivelor Statului sau la locurile exceptate de mai sus *(cap. II, art. 2)*.

Arhivele din perioada 1913—1921 se consideră arhive de războiu şi aparţin exclusiv la Serviciului Istoric al M. St. M. Insă acesta nu le primeşte până nu va avea local corespunzător şi le lasă în grija autorităţilor militare unde se află, care să le păstreze în dulapuri de lemn, ferite de şoareci şi lumină, la dispoziţia acelui serviciu. Grija lor, deosebite de cealaltă arhivă, cade acolo în sarcina şefului biroului mobilizării *(Cap. II, art. 3)*.

Arhivele de pace de după 1921 au o destinaţie mai confuză: 1. Unele sunt păstrate de autorităţile militare creatoare timp de 3 ani; 2. Pe urmă se împart în 5 loturi: a). care rămân la autorităţi până la descărcarea contabililor, până se împlineşte termenul de 10 ani (prevăzut de Regulamentul administraţiei) şi până la ieşirea din miliţii (30 ani) sau trec la direcţia Domeniilor militare a M.A.N. sau a Corpurilor de Armată ori la Inspectoratul general al Geniului; b). care se varsă la depozitele regionale de arhivă după împlinirea termenelor de mai sus; unele se pot arde; c). care se varsă Inaltei Curţi de Conturi; d) care se predau Pirotehniei armatei sau Depozitelor de muniţiuni ale Marinei Regale (maculatura), şi e). care se varsă depozitului de arhivă M. A. N. (Obor). Aici se pot depune şi dosare lichidate mai noui de 3 ani. De aici, la împlinirea vechimei de 30 ani, se vor vărsa Direcţiunii Arhivelor

Statului, la direcţiunea Domeniilor, Fortificaţii, sau altor organizaţii. Unele se vor păstra însă indefinit chiar la Obor.
3. Se arată actele secrete care se distrug prin ardere, din care unele operative *(Cap. II, art. 4)*.

Cap. III priveşte organizarea şi funcţionarea depozitelor regionale de arhivă ale comandamentelor teritoriale: conducere, personal, local, mobilier şi material de cancelarie. Se precizează ce arhivă se varsă aici şi care la depozitul Obor sau alte depozite permanente. Se dau şi instrucţiuni de cum trebue orânduite, ambalate, transportate şi vărsate; alcătuirea inventarelor şi a catalogului de inventare; conservarea, paza, consultarea şi atribuţiile personalului.

Cap. IV. se referă la organizarea şi funcţionarea depozitului de arhivă al M. A. N. (Obor). Prescripţiunile sunt cele dela cap precedent, care se repetă aidoma.

Cap. V, priveşte aceleaşi chestiuni ca mai sus, pentru depozitul de arhivă al Serviciului Istoric al M. St. M. şi îndatoririle personalului său.

In sfârşit, ultimul capitol (VI) prevede controlul şi răspunderea pentru arhive.

Din parcurgerea acestui regulament extragem că arhivele militare, oricare ar fi creatorii lor, se răspândesc în mai multe locuri spre a fi păstrate pentru totdeauna. Astfel o parte merge la *Direcţiunea generală a Arhivelor Statului* sau la *direcţiunile ei regionale* şi anume:

Actele cu vechime de cel puţin 30 ani şi care nu mai sunt necesare administraţiei curente;

Sigiliile şi peceţile scoase din uz;

Publicaţiunile oficiale [1]);

Actele relative la controlul oamenilor aflaţi la vetrele lor (după 30 de ani);

Actele privitoare la contingentele care au făcut campania 1916—1921.

Altele trec la *Serviciul Istoric al M. St. M.:*

Registrele jurnal de operaţii şi registrele istorice la desfiinţarea autorităţilor militare cărora aparţin;

Arhivele aflate la acest serviciu;

---

1) Conform art. 2 din Legea pentru organizarea Arhivelor Statului din 1925.

Actele istorice, privitoare la pregătirea de războiu şi campaniile 1877—1878, 1913, 1914—1921, precum şi toate actele şi broşurile referitoare la acţiunile de războiu săvârşite de fostele unităţi recrutate din teritoriile alipite, în special acele privitoare la Români;

Actele şi corespondenţa cu caracter permanent, sau care ar putea servi în prezent şi viitor la studii istorice sau statistici (art. 7 din Regulamentul mobilizării armatei) şi anume: situaţii periodice de efectiv, situaţii de încadrare, situaţiile contingentului anual, situaţiile anuale de materiale precum şi dările de seamă anuale privind pregătirea mobilizării, instrucţia trupei, starea morală, sanitară, etc.

La *Muzeul Militar Naţional:*

Actele şi tot materialul documentar aflat acolo.

La *Direcţiunea Domeniilor militare:*

Actele de proprietate ale imobilelor militare.

La *Direcţiunea Domenii Militare M. A. N.* şi serviciile de *Domenii Militare ale Corpurilor de Armată:*

Planurile si devizele construcţiilor militare precum şi stările da fixaţie ale căzărmilor.

La *Inspectoratul general al Geniului, Direcţiunea fortificaţiilor.*

Actele referitoare la fortificaţiile permanente precum şi materialul documentar de fortificaţie.

Altele, şi dintre cele mai importante, se ard. Unele fără nici un aviz, ca:

Actele secrete după data de 1 Aprilie 1921 şi care sunt scoase din uz (la Corpurile de Armată);

Actele cu caracter operativ strict secret, emanate dela M. St. M. şi care sunt scoase din uz (art. 4 punct 3), după dispoziţii speciale ale M. St. M.

Actele şi dosarele după data de 1 Aprilie 1921, relative la pregătirea mobilizării (afară de cele prevăzute la art. 7 punctele 1 şi 2, din R. A. M.). Acestea se ard în luna Mai.

Altele, cu avizul Arhivelor Statului, ca:

Registrele şi scriptele de contabilitate;

Registrele de contabilitate ale tuturor autorităţilor militare (comandamente, unităţi şi servicii) precum şi gestiunile în bani, materii, materiale şi cazarmare ale unită-

ţilor care nu sunt justiţiabile în prima instanţă de Inalta Curte de Conturi;

Caietele de sarcini, contractele şi convenţiunile ce au servit la cumpărături când s'au făcut aprovizionări.

Nu încape nicio îndoială că delegatul Arhivelor Statului se va strădui să aleagă tot ce va socoti necesar să se păstreze din acest mic lot ce i se rezervă.

Oricare ar fi provenienţa arhivei şi oricare rămâne depozitul destinat, ea nu trece în acelaşi timp şi deodată acolo, ci se fragmentează la nesfârşit. Pe de o parte vârsta e variabilă: sfârşitul lucrării, 3 ani, 10 ani şi 30 de ani. Pe de alta sunt 7 depozite care o primesc direct după aceste termene într'un rând şi după 30 de ani în al doilea rând, după ce au trecut pe la depozitele teritoriale sau pe la depozitul Obor. Deci fiecare arhivă are un depozit provizoriu la unităţile creatoare, trec apoi în al doilea depozit provizoriu la comandamentele teritoriale, apoi la alt depozit quasi-provizoriu la Obor (unele acte rămân totuşi definitiv aici) şi în sfârşit la depozitele permanente arătate mai sus, sau se distrug.

Pentru a face atari operaţii trebue să presupunem un personal bine pregătit, suficient de numeros şi ordonat în lucrările sale şi cu răspunderi faţă de instituţiile creatoare de arhive şi faţă de posteritate. După regulament constatăm însă ceva cu totul insuficient, după părerea noastră. Iată care este acest personal:

La *Serviciul Istoric al M. St. M.*:

Un ofiţer superior, care este şeful depozitului;

Un şef de birou cl. I;

Un şef de birou cl. II;

Un legător civil;

Un reangajat;

Un soldat pentru dactilografiat:

Un soldat planton.

La *Depozitul Obor*:

Pentru acesta nu am date certe, căci regulamentul prevede efectivul din tabelele pe 1932. Rezultă încă că are:

Un şef, care este şeful depozitului central de imprimate:

Un arhivar general;

Un plutonier.

Cred că trebue să mai fie cineva, dar nu pot să ştiu ce prevăd tabelele amintite.

La *Comandamentele teritoriale*, în număr de 7, se află la fiecare:

Un şef: plutonier de administraţie şi patru ajutoare: 1 caporal furier, 1 soldat planton şi 2 soldaţi corvoadă.

Este drept că la fiecare se prevede că plutonierii să fi făcut un curs redus de arhivistică la Şcoala de Arhivistică în 1934, iar şeful de birou cl. I de la Serviciul Istoric să fie chiar absolvent al acestei şcoale. Ştiu că aceste cursuri reduse s'au făcut dar credem că de atunci şi până acum toţi aceştia au trecut la pensie, cu sau fără *honesta missio*.

***

Nu mult după publicarea acestui regulament s'a simţit nevoia prevederii situaţiei arhivelor armatei în timp de războiu. Pentru a pregăti elementele necesare în acest caz s'a alcătuit în 1934 un alt *Regulament provizoriu* al arhivelor de războiu şi registrului istoric [1]). Spicuim şi din acesta datele care interesează chestiunea.

După câteva generalităţi regulamentul trece la cap. I: *Documente necesare pentru redactarea istoricului războiului* şi enumerarea lor privind: organizarea, informaţiile, operaţiile şi instrucţia, serviciile armatei, adjutantura şi justiţia militară, dări de seamă, situaţii diverse, registre, etc. Se adaugă registrele privind redactarea istoricului, în care sunt puse alături registrele de intrare şi ieşire, condicile, de expediţie, registrul ordinelor de operaţiuni.

Cap. II. Dă instrucţiuni de cum trebue întocmite anumite documente (buletine, rapoarte, dări de seamă operative, situaţii diverse, schiţe, jurnale de operaţii şi registrele istorice) care vor folosi la redactarea istoricului războiului, cu multe amănunte folositoare.

Cap. III, privitor la *clasarea documentelor, controlul şi adunarea arhivelor de războiu*, ne interesează mai mult căci

---

1) Aprobat cu decretul regal Nr. 944 din 2 Aprilie 1934 şi publicat în *Monitorul Oficial* Nr. 140 din 21 Iunie 1934.

arată cum vor fi orânduite diferitele sorturi de acte, cine face această operaţie şi cum se varsă arhivele (la Serviciul Istoric al M. St. M. şi la M. A. N.).

Cap. IV priveşte funcţionarea serviciului (biroului) istoric la Marele Cartier General în timp de campanie. Ultimul capitol arată că toate arhivele acestea aparţin Statului şi orice militar, cu misiune în ţară sau în străinătate, urmează să predea autorităţii care l-a trimis orice document aflat în posesia sa.

Principial vărsarea arhivelor de războiu se face trimestrial. La fronturile stabilizate pot fi reţinute până la scoaterea din uz (art. 21).

In cele de mai sus, dacă am prins bine înţelesul regulamentelor, credem că am înfăţişat toată starea şi structura legală actuală a arhivelor armatei.

*

Ne dăm perfect de bine seama toţi că scopul arhivelor armatei este să adune, să claseze şi să păstreze în cele mai bune condiţii toate actele care au vreo atingere cu organizaţiile militare în timp de pace şi în timp de războiu. Mai clar, aici trebue să se păstreze actele care provin dela ministerul Armatei (cu alte nume: al Apărării Naţionale sau de Războiu), al Aerului şi Marinei, etc., dela consiliul superior al Armatei, Statul Major, Consiliul Sanitar Militar, mari unităţi, unităţi şi subunităţi militare, institute, şcoale militare, garda regală, etc. Actele acestora, în totalitaaea lor sau în parte, trebue să servească, în termen nedefinit, la alcătuirea istoriei militare şi în termen limitat, uneori foarte urgent, la diverse documentări sau statistici ori la istoria războaielor alcătuită imediat. In afară de aceste două ţeluri generale arhiva militară mai are şi altul particular privind situaţia imediată a persoanelor care aparţin instituţiei. Nici cele dintâi lucruri, nici cele de al doilea, nu pot fi neluate în seamă cu toată seriozitatea.

Este evident că actuala organizare a arhivelor militare nu răspunde cerinţelor unei arhive şi anume unei arhive bogate, răspândite şi interesante. Imprumutând cuvintele unui cunoscut arhivist, acestea sunt: „arhiva să nu fie un simplu depozit de acte, ci un oficiu de cea mai

mare importanţă încredinţat arhivistului, meşterul tăcut care contribue eficace la viaţa activă a administraţiei, aducând cea mai bună funcţionare a întregului serviciu căruia aparţine arhiva [1])". Dar activitatea bună presupune ordonarea cea mai potrivită, bine tratată, bine îndrumată.

Pot să spun dela început că neajunsurile de care suferă arhiva noastră militară sunt multiple, dar se pot grupa în:

1. Personal redus şi nepregătit;
2. Local insuficient şi nedeterminat;
3. Prea mare răspândire a unităţilor depozitare;
4. Prea multe categorii de acte şi prea variat timpul lor de selecţionare;
5. Prea diversă îndrumarea care se dă diferitelor fragmente de fonduri arhivistice.

Inainte de a discuta toate aceste chestiuni, mai adăugăm că în multe ţări s'au creat arhive ale războiului. Titlul, în afară de faptul că arată un depozit de arhivă creată din momentul trecerii armatei în stare de războiu până în acela al trecerii pe picior de pace, nu poate cuprinde totul. El arată tot numai arhiva instituţiilor militare, dar nu poate cuprinde şi pe a celorlalţi factori civili care lucrează totuşi tot numai pentru războiu. Deaceea credem că în astfel de arhive speciale ar fi mai bine să figureze numai arhiva acţiunilor operative (de pe front), dar şi aceasta poate să figureze foarte bine tot în arhiva generală, ca un fond de sine stătător. Inventare speciale, făcute de cei interesaţi şi înglobate în cataloagele generale ale arhivei militare respective, pot indica cercetătorului şi toate seriile din alte arhive care au contingenţa cu războiul însuşi. Cercetătorul se va duce şi le va studia acolo.

Cu aceasta credem că părerea noastră se poate desprinde limpede: nu este nevoie de o arhivă specială de războiu, care poate figura foarte bine în arhiva generală a armatei. I se poete da însă o prioritate la clasare, ordonare şi studiere.

Structural arhiva militară, ca orice arhivă dealtfel, trebue să fie compusă din două categorii de acte: *recente*,

---

1) G. Angarano, *Tecnica archivistica*, Roma 1942, p. 7.

acelea care sunt încă uzuale sau n'au eşit de sub imperiul legilor care le administrează, şi care după noi formează *arhiva curentă* sau *de registratură*, şi *arhiva generală*, care este în afară de orice fol sința pract că imediată şi trebue trecută în depozitul pe manent şi pe care cu un cuvânt ades întrebuințat o numim *arhiva istorică*. De cum se face orice lucrare arh vistică în prima perioadă depinde buna administrare şi utilizare în cea de a doua.

Totalitatea acestei arh ve după Taddei, trebue să cuprindă tot ce priveşte recrut r a, instrucția, disciplina şi administrația oastei, trage ea la semn, construirea şi întărirea fortificațiilor, materialul de războiu, cantonamente, posturi militare, subzistența militara, aprovizionarea fortificațiilor, stabilimentul garn zoanelor şi detaşamentelor, mişcările trupei, formar a câmpurilor şi corpurilor de exercițiu, fabricarea şi cumpararea armelor şi munițiilor, construirea şi întreținerea ars na eloi de uscat şi de mare, fabrici militare şi în ge ere de toate lucrările de apărare; să se îngrijească de îndatoririle militare, de serviciul cazărmilor, de încazarmari şi transporturi militare, remonta cailor, operațiuni geode ice pen ru serviciul militar, serviciul sanitar, telegraf c, tel fonic şi feroviar pentru trebuința oastei, de justiția militara. Tot de aceasta se leagă propunerile pentru acordarea medaliilor militare. Pentru armele speciale se mai impun: ech parea echipagiilor, formarea cadrelor navelor de razboiu, lucrările portuare [1]).

De aceste chestiu i şi de orânduirea lor sistematică încă dela început depinde sistematizarea şi păstrarea de mai târziu. Aşa dar în randul întâi trebue organizată ***registratura***. Nu cunosc în amanunt problemele pe care le poate impune administrația m litara dela cea mai mică celulă până la cea mai mare. Principiile însă nu pot fi decât aceleaşi, deosebirea constând numai în întindere. Ca punct de plecare, raportându-ne la instituțiile civile care ne sunt mai cunoscute, presupunem că se pot face şi aici aceleaşi distincțiuni în direcții, servicii şi birouri.

Direcțiile pot avea diferite nume, după atribuțiuni,

---

1. P. Taddei, *L'archivista*, Milano 1906, p. 258—262.

şi pot fi în număr variabil după instituţie. De exemplu:

I. Administraţie;

II. Personal;

III. Edilitate;

IV. Sănătate publică.

Fiecare din acestea poate avea mai multe servicii. Spre ex. la direcţia *administraţie*:

A. Norme relative la cereri de fonduri;

B. Norme relative la emiterea de ordonanţe de credit;

C. Norme relative la efectuarea plăţilor.

La direcţia *personal*:

A. Concursuri;

B. Dispoziţii relative la recrutarea personalului;

C. Dispoziţii relative la înaintarea în grade superioare

La direcţia *edilitate*:

A. Consolidarea locuinţelor;

B. Case urbane şi rurale;

C. Planuri privitoare la însănătoşirea locuinţelor.

La direcţia *sănătatea publică*:

A. Exercitarea profesiunilor sanitare;

B. Serviciile de igienă;

C. Lupta împotriva boalelor sociale.

La rândul lor şi aceste servicii pot avea mai multe birouri. Spre ex. la Direcţia *edilitate* serviciul *consolidarea locuinţelor*, pot fi:

1. Consolidarea primăriei din Buzău;

2. Consolidarea primăriei din Iaşi;

3. Consolidarea primăriei din Cluj [1]).

. . . .

Toate acestea pot fi înmulţite la nesfârşit [2]).

Dacă *birourile* (sau chestiunile) pot varia la nesfârşit, *serviciile* şi *direcţiile* pot fi bine determinate dela centru, după natura funcţională a fiecărei instituţii. Aceasta se poate face printr'o *tabelă de clasificare* proprie fiecăreia. Cu titlu informativ dăm un model.

---

1. După G. Angarano, *o. c.*, p. 61—62.

2. Ţinem să precizăm că terminologia de mai sus e dată ca exemplu şi nu trebue confundată cu funcţiunile. Ea poate fi ameliorată printr'o nomenclatură mai adecvată.

DIRECȚIUNEA GENERALĂ ....

Tabela de clasificare a actelor

(Aprobată cu decizia ministerială .... 19.....).

Direcții	Servicii		Birouri		Observații
. I	. . . . . .	A	. . . . . .	1	
			. . . . . .	2	
			. . . . . .	3	
			. . . . . .	4	
	. . . . . .	B	. . . . . .	1	
			. . . . . .	2	
	. . . . . .	C	. . . . . .	1	

Normele după care să se lucreze, dela înregistrarea unui act și până devine fascicol sau dosar cotat și pus în arhivă sunt cunoscute. In tot cazul nu este locul să le evidențiem aici.

In cazul special al armatei, din investigațiile ce am putut face, pot să dau numai unele lămuriri. In timpul războiului trecut văzându se incuria care domnea în arhivele armatei italiene, Giuseppe Galli a fost însărcinat să le sistematizeze. El a propus, pentru un comandament de artilerie în timp de războiu, următoarea diviziune în 13 *titluri*.

I. Comanda, organe și servicii;
II. Ofițeri și trupă;
III. Funcția tactică;
IV. Serviciul de informații;
V. Serviciul de observații;
VI. Mijloace de transmisiune, comunicații;
VII. Aviație;
VIII. Materiale;
IX. Munițiuni;
X. Quadrupezi;
XI. Aprovizionarea;

XII. Baracamente şi locuinţe;

Unic. Materii diverse şi străine.

Fiecare titlu e împărţit apoi în clase[1]). După acest model cred că se poate face o clasificare şi la noi. Odată ce fiecare instituţie îşi va avea mai dinainte tabela de clasificare şi fiecare act îşi va avea în mod permanent acelaş loc în arhivă, ordinea în arhive va fi uşor de realizat.

Mult mai grea este *păstrarea* arhivelor militare. Din cauza deselor mişcări de oameni, a multelor înfiinţări, desfiinţări şi reînfiinţări de un'tăţi dela cele mai mici până la cele mai mari, din lipsa unui personal specialist şi a coordonării operaţiilor de clasare şi inventariere, adesea arhivele sunt rătăcite, ames ecate, stricate şi făcute impropii cercetării. Imbunătăţirea acestei stări este posibilă cu oarecari cheltuieli şi eforturi.

Noi vedem această îmbunătăţ're în crearea unei *direcţiuni a arhivelor mil'tare,* care să depindă direct de secretariatul general al Ministerului de Războiu. Prin omogenitatea lucrărilor, prin caracterul actelor în parte secrete şi prin nevoia de c nsultare grăbită şi precisă, arhiva Ministerului Armatei, întocmai de altfel ca şi a celui de Externe, se poate constitui independent. Aşa există în multe alte părţi şi aşa poate fi şi la noi. Arhivele Statului, cu toate că vor p'erde astfel un material preţios care le revine după legile în vigoare, nu se opun la crearea acestui organism, dacă organizarea lui va răspunde cerinţelor generale ale leg' or arh vistice.

Este deci vorba de o *arhivă generală* la Bucureşti, compusă din câteva secţiuni. D'viziunea nu trebue să meargă prea departe. Reg lamentul din 1933 dă unele sugestii care mă fac să propun secţiile:

1. Personal şi just'ţie militară;
2. Administraţie (de caracter ist ric);
3. Proprietăţi, construcţii şi fortificaţii;
4. Ordine, medalii, peceţi (dacă Muzeul Militar nu funcţionează independent);
5. Biblioteca (cărţi, hărţi, planuri, stampe, etc., în legătură cu armata).

1) Cf. E. Casanova, *Archivistica,* ed. II, Siena 1928, p. 247.

Fiecare va avea subsecţiuni, după natura actelor.

Arhivele ministerelor sau subsecretariatelor Aerului şi Marinei vor i tra tot în această arhivă [1]).

Aici vor trebui să se adune toate arhivele, acum răspândite la Domeniile militare, la Inspectorate, la Muzeul Militar şi chiar cele dela Serviciul Istoric al Marelui Stat Major. Serviciul Istoric trebue să rămână deoparte, căci el are datoria de a se informa şi de a studia. Membrii lui sunt cercetătorii şi nu organizatorii arhivei.

Actele care vin în această arhivă generală, după natura lor fixată prin tabelele de clasificare, trebue să aibă o vechime uniformă. Dacă se admite sistemul periodicităţii, şi aici trebue să se admită, atunci aceste perioade nu trebue să fie legate de chestiuni ci de categorii. Astfel aşi propune ca actele de războiu să fie depuse trimestrial (sunt excepţionale), cele care privesc proprietăţile, construcţiile şi fortificaţiile ca şi cele privitoare la chestiuni financiare şi justiţia la împlinirea termenului cel mai mare de prescriere (cred 10 ani), iar cele care privesc personalul la 30 de ani. Adăugăm că arhivele unităţilor sau instituţiilor desfiinţate vin în întregime şi imediat ce se întâmplă cazul. In felul acesta nu va mai fi nicio trecere din mână în mână şi orice interesat va şti precis locul unic unde trebue să se adreseze spre a şi afla actele de trebuinţă.

Arhivele dela unităţile creatoare trec direct la arhiva generală. O răspândire, fie şi numai temporară şi limitativă, în depozite regionale nu face decât să sporească posibilităţile de distrugere şi pagubă. Dacă în arhivele civile *centralizarea* pe regiuni este necesară datorită cantităţii lor şi interesului permanent juridic al particularilor din regiunea respectivă, în afară de numărul enorm al instituţiilor care au arhivă, în armată *concentrarea* este şi po-

---

1) Pentru informare vezi arhivele militare din Franţa, *Arhiva Ministerului de Războiu* cu acte publice până la 1848; Germania, *Kriegsarchiv* (Berlin, Dresda, München, Stuttgart); Viena. *Kriegsarchiv* înfiinţată în 1801; Haga, *Krijgsgeschiedkundig archief van den Generalen Staf* din 1891; Stockholm, *Krigsarkivet* din 1801; Danemarca, *Haerens Arkiv*, din 1864; Spania, *Arhivele Militare;* U. R. S. S. *Arhivele Centrale ale Armatei Roşii* şi *Arhivele Centrale militare istorice* la Moscova şi *Arhivele Armatei şi flotei* la Leningrad.

sibilă şi necesară. Aici numărul instituţiilor (unităţilor) este redus, cantitatea destul de limitată iar interesul cu totul temporar. Deci toată valoarea acestei arhive rămâne repede numai de natură istorică. Şi cercetarea cu acest scop nicăiri nu se poate face mai bine ca la centru.

Problema triajului sau selecţionării trebue să preocupe deopotrivă pe arhivistul militar. Dar această operaţie se poate face dela început. Când se încheie dosarul şi se coase se face unica alegere după prescripţia regulamentară. Tot ce se va da la maculatură pentru distrugere va fi specificat tot în regulament. Aşa dar selecţionarea se va face pe măsură ce se încheie lucrările iar de maculatură se va dispune dela caz la caz.

Caracterul secret al multor operaţiuni militare face să se abuzeze de distrugerea prin ardere. Este momentul să înceteze acest lucru. Ceea ce poate constitui un secret pentru o generaţie-două nu trebue să fie şi pentru istorie sau pentru cunoaşterea reală a cauzei. Toată sârguinţa trebue depusă numai în *păstrarea secretului pe timpul necesar*. Dar această chestiune se leagă de publicitatea actelor şi nu e locul să o tratăm aici. Ţinem să spunem numai atât că legea trebue să intervină şi aici precis şi timpul prescris, oricare ar fi el, să fie respectat. Odată acest timp trecut atât civilii cât şi militarii sunt în dreptul lor să folosească arhiva militară pentru cercetările lor.

Pentru garantarea executării tuturor lucrărilor arhivistice militare se pune însă cu astringenţă problema personalului tehnic de specialitate. Credem că acesta trebue să fie în mare majoritate civil. Pentru pregătirea lui Şcoala de Arhivistică este suficientă dacă ar mai adăuga unele cursuri speciale de arhivistică militară. Dar acestea se pot face şi în cadrul arhivei generale militare. Acest personal nu trebue să fie numai la arhiva generală ci şi la fiecare unitate, după un cadru fix. De bună seamă că nu ne gândim să fie un specialist la un batalion independent, dar el nu poate lipsi în niciun caz dela regiment în sus.

In sfârşit trebue să adăugăm necesitatea controlului. Acest control nu priveşte *cuprinsul actelor* ci *conservarea lor*. Deaceea cred că ar trebui să urmeze legea generală arhivistică şi să fie un corp de inspectori civili cu drept

de control şi în arhivele militare. Se poate totuşi prevedea această atribuţie şi pentru un ofiţer superior specialist.

In toate problemele de arhivistică, organizare, control şi publicitate se va lua totdeauna şi avizul direcţiunii generale a Arhivelor Statului, singurul organ general coordonator existent. Avizul se va da, după cum este cazul, direct sau cu concursul Consiliului de perfecţionare al Arhivelor Statului.

Ca încheiere la cele de mai sus îmi permit o sugestie. Crearea arhivei militare generale centrale este posibilă. Ridicarea localului special este iarăşi posibilă. Nicio instituţie publică nu are, după informaţiunile noastre, un loc în Bucureşti care să corespundă mai bine acestui scop, ca armata. Pe bulevardul Take Ionescu colţ cu strada Al. Lahovary este un loc viran al Casii Oştirii. Acesta dispune de izolare, e suficient de întins pentru orice creştere (Arhiva militară din Viena are 200 m. faţadă la stradă), vecinătăţi fără fabrici, deci fără fum, şi posibilitate de ridicare în sus până la 7—8 etaje normale (9—10 etaje de arhivă).

Tot ce am expus aici poate comporta discuţii. Se pot aduce mai ales informaţii suplimentare, care să lămurească mai bine subiectul. Voiu fi bucuros să pot lua parte la luminarea subiectului şi voiu fi mulţumit dacă voiu izbuti să produc interes acolo unde este necesar.

A. SACERDOŢEANU

Pecetea atârnată a lui Mihai Viteazul

In cancelariile Țării Românești și Moldovei s'au folosit, după felul în care se prindeau de acte, două feluri de peceți: peceți aplicate și peceți atârnate. In primul fel, legătura dintre pecete și foaia scrisă era directă, adică ceara roșie se turna pe pergament sau pe hârtie iar apoi se imprima matrița (печатник) în massa topită. Adesea peste ceară, înainte de imprimare, se așternea un romb de hârtie, pentru a asig ra rezistența peceții fărâmicioase. In al doilea fel, pecetea roșie se păstra în r'un căuș de ceară, un fel de caps lă protectoare, care era l gată de pergament (singurul mat r al uti izat la ac st fel de peceți, ca fiind mai rezisten) cu un șnur de mătase înnodat în josul actului.

Dar cele două țari se deosebesc în privința tipului heraldic folosit. Pe când Moldova cunoaște unul singur pentru toate mărimile de peceți, atârnate sau aplicate, în Muntenia se face o deosebire dela început, de când cunoaștem peceți dela domnii ei [1]: un tip pentru pecețile atârnate, înfățișând o aquilă în mers cu cruce în cioc; alt tip pentru pecețile aplicate, având două chipuri domnești încoronate, despărțite de un arbore. Cât privește mărimea primul tip heraldic este folosit la pecețile atârnate, mari, dar și la cele două peceți aplicate inelare din sec. XVI cunoscute până astăzi [2], celălalt fiind întâlnit numai la

---

1) I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească,* București, 1905, p. LIV și următoarele.

2) A. Sacerdoțeanu, *Autografe și sigilii dela Mihai Viteazul,* în *Revista Arhivelor,* vol. IV (1 41) p. 293—313; Ion-Radu Mircea, *Pecetea inelară a lui Mihnea Vodă Turcitul,* în *Hrisovul,* vol. III (1943).

cele mijlocii, aplicate [1]). O excepţie unică este pecetea atârnată inelară din 1476 (Vlad Ţepeş), reprezentând două busturi încoronate, despărţite de o ramură de palmier, admirabil gravate, şi care este şi singurul caz pe pecete atârnată inelară în Ţara Românească [2]). Căci pecetea atârnată, atât de răspândită in sec. XV în ţările româneşti (în Moldova numai cazul pomenit mai sus), este înlăturată pe încetul de forma mai uşoară a peceţii aplicate, ea păstrându-se mai ales la actele solemne: tratate internaţionale, privilegii comerciale, mari donaţii şi întărituri pentru boerii fruntaşi şi mânăstiri. Din această pricină nu avem exemple de pecete atârnată dela toţi domnii din secolul XVI.

In Ţara Românească, actele cu sigilii atârnate s'au numit după felul peceţii, care întruchipa pentru logofeţi din secolul XIV bula de aur a cencelariei bizantine (χρησόβουλον), Хрисовꙋлъ, adică act solemn, având atârnată pecetea domnului; sunt câteva excepţii de acte denumite astfel, dar purtând pecetea aplicată, care nu pot infirma regula arătată că hrisoavele erau acte cu peceţi atârnate [3]).

Cum se înfăţişa pecetea atârnată din secolul XVI în Muntenia? Dupăce se scria cu îngrijire actul pe pergament (hârtia nu era folosită la hrisoave, căci se rupea uşor de greutatea peceţii), de multe ori cu iniţialele, cu hrismonul şi monogramul înflorate cu chinovar sau poleite cu aur, se făceau 2—3 găuri în partea d jos a pergamentului, în spaţiul lăsat liber din mijlocul monogramei domneşti; prin aceste găuri se petrecea cu şnur împletit din şuviţe de mătase roşie sau multicolore, sau un şiret de fir de aur şi argint către sfârşitul secolului, şi se înnodà. Cele două capete rămase libere se prindeau într'un bloc modelat în ceară albă, lăsându-se vârfurile şnurului ce ieşeau din ceară ca două smocuri sau ca doi ciucuri lucraţi cu îngrijire la şiretul de fir. Apoi căuşul căpăta forma de emisferă, având înlăuntru o suprafaţă plană, sgâriată în reţea. Peste aceasta

1) In Moldova, la documentele interne, singurul caz de pecete mijlocie şi aplicată în sec. XV este aceea a lui Ştefan cel Mare din 1501 Iunie 27. Arhivele Statului *Secţia Istorică*, fost *Mânăstirea Neamţ*.

2) Fotografie şi desen la Arhivele Statului — Bucureşti.

3) Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1938, p. 153.

se turna ceara roșie topită, în care se întipărea peceatnicul cel mare. Acesta reprezenta tipul heraldic cu aquila în mers, cu aripile deschise și capul întors, purtând crucea în cioc. Ea se află înscrisă într'un scut, având reprezentat la dreapta și la stânga soarele și luna în crai nou. Scutul era așezat în mijlocul peceții iar în jur, pe marginea externă a cercului, o inscripție care reprezenta titlul domnului cât mai complet și într'o formă cât mai solemnă. Spațiul liber dintre cercul inscripției și scut era acoperit cu bogate ornamentații, fie arabescuri de aderă sau decorații gotice în arcade, fie steaguri și arme cum se vede la pecetea lui Mihnea Turcitul. In execuția gravării și a desenului se vede un deosebit gust artistic ce se întâlnește rar la pecețiile aplicate.

***

Până la Mihnea Turcitul pecetea atârnată se înfățișează ca mai sus. In vremea lui Ștefan Surdul și a lui Alexandru cel Rău nu știm ce pecete atârnată se folosea, neîntâlnindu se până acum un exemplar. Dar Mihai Viteazul părăsește tipul heraldic cu aquilă pentru peceţile atârnate, f losind pentru singurele peceții atârnate ce cunoaștem peceatnicul cunoscut al peceților aplicate dela sfârșitul domniei lui [1]). Acest lucru ne era cunoscut din menționarea făcută de răposatul profesor Nicolae Iorga a peceților atârnate dela tratatele lui Mihai Viteazul de supunere și de alianță cu Imperiul german din 1598 Iunie 9. Descrierea originalelor păstrate în Arhivele de Răsboi din Viena [2]) arată la unul „Pecetea cu cei doi sfinți tutelari: vulturul sus, cu cruce, între soare și semilună; în cercul de supt el: Мл бж . . . în jur: † Іѡ Михаиль Воевода" iar la celălalt „Pecetea supt care trece șnurul e ca și cea dela no. precedent". După inscripție, această pecete se aseamănă cu ultima variantă a peceții aplicate, mijlocii, a lui Mihai Viteazul [3]), cu deosebirea lecturei greșite: Мл бж . . . pentru сама

---

1) Cele 4 variante de peceții aplicate au fost studiate de d-l A. Sacerdoțeanu, *o. c.*

2) N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor,* vol. IV, București 1902, pag. 1—2.

3) A. Sacerdoțeanu, *o. c.* p. 311 și planșa IX, fig. 6.

божїє милосрьдїє. Obţinând două fotografii de hrisoave, la care se mai află pecetea atârnată, ambele din 1599, vom da mai jos descrierea acestui tip sigilar după ele.

Din bogatul număr de documente interne şi externe dela acest domn, numai nouă îmi sunt cunoscute fie cu numirea de hrisov, fie cu urme de pecete atârnată: 6 hrisoave originale sau în fotocopie, şi unul în traducere; un act de înnobilare, dat ca voevod al Transilvaniei şi 2 tratate din Arhiva de Război din Viena.

1. **1597 (7106) Sept. 6, Târgovişte**[1]. Hrisovul prin care domnul îşi întăreşte stăpânirea asupra unor sate din judeţul Romanaţi: Fărcaşul, Slăveni, Gostavăţ, Scărişoara, Rusineşti, seliştea Crăceştii Danciului, Tiha, Izbiceni, Seliştioara, Vişina, Cruşovul, Studina de jos, Studina Mare, Frăsinetul de sus şi de jos, Vlădila, Deveselul, Reda şi Comanca. *(Original pe pergament mare, fin, scris de logofătul Stan din Săveşti. Pecetea lipseşte cu şnur cu tot).*

2. **1597 (7106) Sept. 7, Târgovişte**[2]. Hrisovul prin care domnul dărueşte mamei sale, Doamna Teodora, satele Studina lui Meastecă, Studina lui Bărbulea, Cruşovul, Frăsinetul de Câmpie şi Studeniţa lui Hămei *(ca şi cel dela No. 1; numai scriitorul este Dan din Zoreştii Buzăului).*

3. **1598 (7106) Mai 27, Târgovişte**[3]. Hrisovul prin care domnul dărueşte Episcopiei Buzăului şi episcopului Luca câteva sate de cnezi pe apa Buzăului: Pojorâţi, Stănuleşti, Găvăneştii de sus şi de jos şi Periaţi, luate de el în stăpânire pentru neplată de dăjdii *(ca şi cel dela No. 2, cu acelaş scriitor).*

4 şi 5. **1598 Iunie 9, Târgovişte**[4]. Jurământul de credinţă şi tratatul de alianţă dintre Mihai Viteazul şi împăratul Rudolf.

6. **1599 (7107) Aprilie 16, Târgovişte**[5]. Hrisovul prin

1) Biblioteca Academiei Române, *Documente*, pachet XLV/143.

2) Arhivele Statului, Bucureşti, *Secţia Istorică*, facsimil, A. Sacerdoţeanu, *Marula nu este fata lui Mihai Viteazul*, extras din *Hrisovul* I, (1941), p. 6—9.

3) *Ibidem.*

4) Textul latin la E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. IV, partea 1. (1882) Nr. CCXXII—CCXXVI, Descrierea peceţii şi a documentelor la N. Iorga, *o. c.*, l. c.

5) Arhivele Statului — Bucureşti, *Fotografii.*

care domnul întăreşte Mânastirii Sfântul Nicolae dela Cepturoaia, ridicată de fraţii Buzeşti — Radu, marele clucer, Preda, marele postelnic, şi Stroe, marele stolnic, — cele dăruite de ei şi de alţii, satele: Crucea, Puleani, Purani, Rogojani, Căluiul de jos şi de sus, Cerăt, Răbegii, Vârtihna, Cioroiu, schimbat pentru Bârzeşti lângă Gherghiţa, Balşul lui Stoian, Pârşanii Bunei, Şemnicu de jos şi ţigani. *(Originalul scris pe pergament mare; hrismonul, iniţiala şi monogramul, înflorate, cu chinovar. Scris de Paraschiva logofatul. Pecetea atârnată cu şnur împletit din patru şuviţe: roş, a bastru, verde şi galben).*

7. **1599 (7107) August 4, Târgovişte**[1]. Hrisovul prin care domnul confirmă lui Stoica, marele vistier, un mare număr de sate. *(O 'ginalul scris pe pergament ros la colţuri; multe nume de sa e şterse cu chinovar şi necitete în fotografie; scris de logofatul Stan din Săveşti. Pecetea atârnată cu şiret de fir şi având la capete 2 ciucuri; în fotografie nu se vede clar, dar se poate afirma prin comparaţie, că pecetea este aceiaş ca la No. 6).*

8. **1599 (7107) August 28, Bucureşti**[2]. Hrisovul prin care domnul dărueşte ctitoriei sale, Mânăstirea Sfântul Nicolae „din sus de Bucureşti", închinată Mânăstirei Simon-Petru dela Athos, sate sau părţi de sate, cumpărate mai ales dela megieşi, şi anume: Dralia, Despicaţi, Câmpeni, Buciumeni, Spanciog, Suharna, Costiani, Grădiştea, Popeşti, Bănciuleşti, Ciocăneşti, Plătăreşti, Poiana şi Vişina Seacă. *(Hrisov în traducere scris de logofătul Stan, probabil „din Saveşti).*

9. **1600 Fevruarie 18, Alba-Iulia**[3]. Domnul innobilează pe Gherghe, N colae şi Ioan Chiokonestky (din Ciocăneşti), fixându-le şi stema ce vor purta. *(Original latin pe pergament; pecetea legată cu şnur de fir, căzută. Miniatură a stemei; iniţiale, rânduri împodobite. Semnătura).*

---

1) Fotog afia ce mi-a fost comunicată de părintele N. Mazilescu din comuna Amărăşti, un sârguincios cercetător al trecutului judeţului Romanaţi.

2) Arhivele Statului—Bucureşti, *Secţia Istorică;* traducere grecească din 1817 după o traducere românească făcută în 1775 după originalul slav.

3. Biblioteca Academiei Române, pach, CCXVII/33.

Aceste hrisoave, privilegii şi tratate purtau pecetea atârnată a domnului. Numai două dintre ele au mai păstrat sigiliul: unul cunoscut numai în fotografie destul de puţin reuşită, celălalt, pe care l-am putut vedea în original, într'o fotografie a peceţii.

Descrierea. Pecetea rotundă, având un diametru de 46 mm., se află într'o capsulă de ceară, căreia i s'a dat o formă cu fundul plat şi cu marginile desfăcute ca o secţiune de con. Elementele componente ale peceţii sunt trei: a) un scut de formă barocă, purtând tipul heraldic cu cele două personagii încoronate; b) un câmp semicircular deasupra lui, purtând tipul heraldic cu aquila; c) inscripţia aşezată pe cercul peceţii în dreapta şi stânga scutului, completată cu o alta, aşezată în eşarfă între scut şi câmpul semicircular.

a) Scutul închide două personagii încoronate, în picioare, având caftane până jos. Cel din dreapta are o înfăţişare tinerească, cu mâna stângă în şold iar cu dreapta susţinând arborele desrădăcinat; mânecile caftanului sunt largi. Cel din stânga pare mai în vârstă, căci poartă barbă, coroana este mai mare, caftanul are mâneci strâmte iar pe spate poartă o mantie până în călcâe. Mâna dreaptă o ţine la spate iar cu cea stângă susţine arborele. Acest arbore are un desen mai mult stilizat şi nu pare să corespundă unei realităţi autohtone, ci mai degrabă faunei meridionale. Separaţia dintre câmpul scutului şi restul peceţii se face prin două linii în relief iar spaţiul liber este acoperit cu arabescuri, înfăţişând tulpine şi frunze de ederă.

b) Câmpul semicircular care timbrează scutul, poartă aquila heraldică, reprezentată din profil, cu aripile deschise, mergând spre dreapta cu capul întors spre stânga şi cu crucea în cioc. In dreapta lui este luna noua iar în stânga soarele, ambele înfăţişate cu chip omenesc, la lună din profil, la soare din faţă.

c) Inscripţia este împărţită în trei eşarfe curbe: cele două depe marginile peceţii, scrise cu litere groase şi rotunjite, restul de elegant desenate, poartă textul: † Іω Мнχаилъ (în dreapta) Воевода (în stânga); deasupra, unind cele două părţi ale inscripţiei depe marginile peceţii, o eşarfă mai îngustă, scrisă cu litere mai mici, au textul:

сама б[о]жїе м[и]л[ос]рдїе; ea începe din marginea peceții, încălecând eșarfa din stânga și se termină în marginea eșarfei din dreapta. In interior bandele laterale, și în interior și exterior, banda îngustă sunt despărțite de restul peceții prin două linii subțiri în relief.

***

Această rupere cu tradiția, pe care o face Mihai Viteazul în ceea ce privește folosirea peceții atârnate, nu se poate explica: oare nu a mai socotit necesar să folosească o matriță specială, un tip heraldic propriu pentru acest fel de pecete, din momentul când avea ambele steme unite într'una singură?

Obiceiul de a folosi matrița și tipul heraldic al peceții mijlocii nu s'a generalizat, căci până la Matei Basarab s'a mai întrebuințat pecetea mare atârnată alături de cea mijlocie atârnată. Insă a avut imitatori, și dela 1632 înainte, cancelaria domnească va reduce dimensiunile acestui fel de pecete și cu el va părăsi separația celor două steme pentru reprezentarea lor într'una singură.

ION-RADU MIRCEA

Pecetea atârnată a lui Mihai Viteazul

Un hrisov nou de la Constantin Duca (1702)

Dăm mai jos un hrisov inedit de la Constantin Duca al Moldovei, din anul 1702. Are oarecare însemnătate, nu numai pentrucă este un document nou, dar şi pentru cuprinsul lui despre dărnicia unui Domnitor al nostru faţă de Biserica cea Mare şi de săracii Constantinopolului, şi pentru stema cu totul necunoscută a lui Vodă. Se dăruiesc 500 litre de ceară în fiecare an Sfintei Patriarhii de la Constantinopole pentru pomelnic, precum şi 12.000 de aspri pentru ajutorul nevoiaşilor.

Publicăm hrisovul după notiţe şi o fotografie a originalului aflător la Odessa, la „Odesskago obştestva istorij i drevnostei", sub numărul de arhivă: XXIII, şi Nr. A. C.

Descrierea hrisovului. Original. — Hârtie turcească, lipită pe o mătase purpurie, îngălbenită cu timpul, a cărei margine e ţesută astfel, încât arată două linii albastre. Din pricina ţesăturei nu s'a putut vedea filigranul. Lungimea: 25,5 cm.; lărgimea: 18,75 cm.

Titluşul deasupra stemei.

Stema e înfăţişată printr'un fel de pasăre bicefală, mai bine zis prin două jumătăţi a două păsări deosebite, legate între ele. Cea din stânga e frumos zugrăvită, aurie, cu o cruce neagră în cioc; cea din dreapta, mai grosolană, este zugrăvită în negru deschis, având în plisc o potcoavă aurită. Intre amândouă capetele o frunză oarecare de împodobire. Pe pieptul acestor două jumătăţi de păsări este

aşezat un scut auriu pe care se vede un cap de bour negru [1]) (v. planşa).

Cea dintâi slovă a textului este un Θ aurit, frumos împodobit. Hrisovul este scris greceşte cu cerneală neagră, iar unele cuvinte (mai ales *nomina sacra*) ca şi tituluşul sunt nu numai uneori prescurtate, ci şi scrise mai apăsat cu auriu. Toată punctuaţia şi accentele sunt aurite. La sfârşitul textului un chenar având iscălitura Domnului în slavoneşte cu cerneală neagră, însoţit de fiecare parte de câte un alt chenar scris cu slovę aurite pe fondul gălbui, tot în slavoneşte, dând tituluşul lui Constantin Duca. Partea din urmă a rămas nescrisă.

Hârtia şi mătasea sunt găurite de cari. Hrisovul este rupt într'unele locuri unde a fost îndoit, din care pricină lipsesc câteva slove, care însă au putut fi restituite fără putinţă de îndoială.

Iată textul în ediţia diplomatică:

† Ἰω(άνν)ης Κωνστ(αντῖν)ος Δούκας Βοεβόδας ἐλέῳ Θ(εο)ῦ Αὐθέντης πάσης Μολδοβλαχίας.

1. După regulele heraldice, partea de seamă a stemei o alcătueşte scutul. Acest scut înfăţişând un cap de bour, nu rămâne nici o îndoială că întruchipează Moldova peste care domneşte Constantin Duca. Pasărea însă cea cu crucea în cioc ne aminteşte, mai ales prin felul ei de a fi, acvila Ţării Româneşti şi de altfel ştim că Gheorghe Duca, tatăl lui Constantin, a stăpânit Muntenia. Fiindcă a fost şi Hatman al Ucrainei, este firesc să ne întrebăm dacă pasărea cu potcoava nu ar înfăţişa Ucraina. Stema lui Gheorghe Duca însă nu este întocmai asemănătoare: Ucraina în pecetea lui este înfăţişată printr'o măciucă (Vezi C. Moisil, *Noui Studii de Sigilografie Românească*, extras din *Revista Arhivelor* IV, I/1940, mai ales p. 11 şi planşa VI. 3), pe când aci ar fi vorba de o pasăre (un vultur pleşuv?) cu o potcoavă. Potcoavă nu am găsit până azi ca *emblemă ucraineană*; se află totuşi una în stema unui Hatman din veacul al XVII-lea, Petru Sagaidacini, deasupra ei cu o cruce (Vezi Mihail Hruschewskyj, *Istoria ilustrată a Ucrainei*, Winnipeg Canada, la p. 256 şi 276). Deşi nu avem dovada că potcoava din stema lui Constantin aminteşte de Ucraina, fosta domnie a părintelui său, totuşi o credem şi păstrăm nădejdea că părerea noastră va fi întemeiată într'o zi. Socotim că chipul acestei steme e inspirat de aceea lui Şerban Cantacuzino, aşa precum o găsim bunăoară în vestita Biblie de la Bucureşti. După noi nu e vorba „d'armes de prétention" în privinţa Ţării Româneşti şi a Ucrainei, ci de stema, firească am zice, a neamului lui Constantin: se pomeneşte fala stăpânirilor trecute ale lui Gheorghe Duca, tatăl,

Θεία ὄντως ἀκτῖνι ἡλίου δικαιοσύνης τοῦ νοητοῦ, τῆς τελεταρχικῆς κ(αὶ) μακαρίας φημὶ Τριάδος, οἱ πάλαι τῆς ὀρθοδόξου ταύ/της Ἡγεμονίας τὸν Θρόνον διαδεξάμενοι εὐσεβεῖς κ(αὶ) ἀείμνηστοι Ἡγεμόνες, 5
τὴν ψυχὴν ἐλλαμφθέντες, κ(αὶ) φιλευσεβεῖ τῷ ζήλῳ /ἄνωθεν κινηθέντες, οὐ μόνον ἐν τῇ ὑπὸ χεῖρα γῇ σεβασμίων ναῶν καὶ Θείων Οἴκων πολυτελέσιν οἰκοδομαῖς μεγαλοπρεπῶς φι/λοτιμούμενοι, αἰώνια ἡμῖν τὰ μνημόσυνα τῆς σφῶν αὐτῶν ἀξιομιμήτου μεγαλοπρεπείας κ(αὶ) πρὸς Θεὸν εὐλαβείας ἐσκεμμέ/νως ἀπέλιπον, ἀλλὰ κ(αὶ) ταῖς ἐν ἀλλοδαπῇ 10
κειμέναις ἱεραῖς Ἐκκλησίαις τῶν ὀρθοδόξων τὴν πλουσιόδωρον αὐτῶν χεῖρα εὐμενῶς / ἐπεκτείναντες, ἁδρὰς κ(αὶ) πλείστας ἐξέχεον τὰς δωρεάς, ἀνθ᾽ὧν ἐν οὐρανοῖς μὲν παρὰ τοῦ μισθαποδότου Θεοῦ τοῦ ἁγιάζοντος τοὺς ἀγα/πῶντας τὴν εὐπρέπειαν τῶν οἴκων αὐτοῦ *a)* πολλαπλασίως καρποῦνται τὰς ἀμοιβάς ἐνταῦθα 15
δὲ ἄληκτον φ[έ]ρουσι διὰ τῶν Ἱερῶν /Λιτῶν τὸ μνημόσυνον, κ(αὶ) ταῦτα οὖν, οἷ γῆς ἂν γένοιτο, Θεῷ τε εἰσὶν εὐάρεστα καὶ ἀν(θρώπ)οις ἀξιάγαστα ἔργα. Ἀλλ᾽ ὅσον γε πασῶν τῶν ἄλλων/ Ἐκκλησιῶν ἡ ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων διενήνοχε τῷ ἀξιώματι διὰ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν τῇ ὑπεροχῇ τοῦ οἰκουμενικοῦ π(ατ)ρι/αρχικοῦ Θρόνου τοσοῦτον ἀξιωτέρας 20
δεῖν ἔχειν, ὅσαν δὴ μητέρα, παρὰ τῶν εὐσεβοφρόνως τεθραμμένων τέκνων αὐτῆς δω/ρεάς τε κ(αὶ) ἀναθήματα. Τοιγαροῦν τοῦτο αὐτὸ κ(αὶ) ἡμεῖς διασκεψάμενοι — εἰ κ(αὶ) τῆς δυνάμεως παραπολὺ τῶν πάλαι Ἡγεμόνων ἀπο/λειπόμεθα, τὸ δὲ πρόθυμον οὐχ ἥκιθστα φέροντες τὴν καλὴν ἅμιλλαν ἁμιλλόμεθα *b)*—ἄρτι διὰ τοῦ παρόντος ἡμε- 25
τέρου Αὐθεντικοῦ Χρυσοβού/λου ἀφιεροῦντες τῇ μεγάλῃ κ(αὶ) μητρὶ ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ τοῦ π(ατ)ριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διορίζομεν ἀπὸ τῆς ἐν Γαλατζίῳ προκαλαμίας Κηροῦ Λί/τρας ἐτησίους πεντακοσίας, ὀφειλομένως δίδοσθαι ταύτῃ διὰ τὰς ἐν αὐτῇ τελουμένας φωταγωγίας τῶν Ἱερῶν Τελετῶν, ἵν᾽ ὅπως ἡμεῖς μὲν μετέχοιμεν τῶν ἐν αὐ/τῇ 30
γιγνομένων ὁσημέραι θεοπειθῶν εὐχῶν κ(αὶ) τῆς δι᾽αὐτῶν ἐλπιζομένης ἀφέσεως ὧν ἔχομεν ἐγκλημάτων, ἡ δὲ Αὐθεντεία ἔχοι ἀκλόνητον τὴν διατήρησιν / κ(αὶ) ἀδιάπτωτον, κ(αὶ) τὴν κατάστασιν εὐτυχῆ τοῦ ὑπὸ χεῖρα λαοῦ. Κ(αὶ) ἡμεῖς μὲν Θείᾳ τινὶ προτροπῇ τὸ ἔργον τοῦτο ἐκ τῶν ἐνόντων διεταλέσαμεν, εἰ κ(αὶ) μὴ ἀξιοπρε/πῶς, ἀλλ᾽οὖν γε ἀσμένως 35
κ(αὶ) εὐλαβῶς, π(ατ)ριαρχεύοντος ἐπὶ τῷ οἰκουμενικῷ Θρόνῳ τοῦ παναγιωτάτου κ(αὶ) οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου κυρίου κυρίου Γαβρι/ήλ, τοῦ ἡμετέρου κατὰ πνεῦμα σεβασμιωτάτου π(ατ)ρ(ό)ς, ἀνδρὸς ἐκτόπως ἀρεταῖς διαπρέποντος κ(αὶ) λόγων δεινότητι ἐς ἄκρον ἐγγεγυμνασμένου. Προσέτ: διο/ρίζομεν τῇ ἐπὶ τούτῳ ἀσαλεύτῳ δυνά[μει] κατὰ τὸ ἀρχαῖον 40
ἔθος τῆς Ἡγεμονικῆς ταυτησὶ ἐξουσίας [ἐκ] τοῦ εἰσοδήματος τῆς μουρτασσηπίας τοῦ Γα/λατζίου ἄ(σπρα) δυοκαίδεκα χιλιάδας, ὥστε διὰ τῆς

φροντίδος κ(αὶ) ἐπιμελείας τῶν ἐκεῖ προκαλάμων ἐπιστέλλεσθαι κ(αὶ) ἐγχειρίζεσθαι κατ' ἔτος τοῖς ἐπιτρό/ποις τῆς μεγάλης κ(αὶ) μ(ητ)ρὸς
45 ἡμῶν τοῦ Χ(ριστ)οῦ Ἐκκλησίας κ(αὶ) διαμερίζεσθαι ταῦτα ἐκεῖ χάριν ἐλέους χήραις κ(αὶ) ὀρφανοῖς κ(αὶ) ἀνδράσιν ἐλέους ἀξίοις διὰ τῶν ἐπι/τρόπων αὐτῶν κ(αὶ) οὕτινος νὰ ἐπιτάξειεν Αὕτη ἡ Αὐθεντεία εἰδήσει κ(αὶ) ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου π(ατ)ριάρχου Κωνσταντινουπόλεως· Ἀξιοῦμεν δὲ ὀρ/κίζοντες ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
50 τοὺς κατὰ καιρὸν μεθ' ἡμᾶς ἐνταῦθα Ἡγεμονεύσοντας ἀδελφοὺς ἡμῶν διατηρῆσαι τὸ /παρὸν Ἀφιέρωμα ἀσάλευτον ἀποδίδοντες καὶ ἀποδοῦναι τοὺς ἐπιστάτας ποιοῦντες (ὡς ὥρισται) τῇ φιλοχρίστῳ αὐτῶν σπουδῇ κ(αὶ) κηδαιμονίᾳ ἅτε / δίκαιον κ(αὶ) σύνηθες κ(αὶ) γὰρ κ(αὶ) ἡμεῖς τὰ παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν εὐσεβῶς τεταγμένα ἥκιστ' ἀθετήσαντες ἀθετήσαντες
55 ἀπαρασάλευτα ἕως ἄρτι τηροῦμεν. / Εἰ δὲ ὀλιγωρίᾳ τινὶ ἢ φειδωλίᾳ ἢ ἄλλῃ τινὶ προφάσει τὸ ἡμέτερον τοῦτο Ἀφιέρωμα πειράσονταί τινες ἀθετῆσαι, δώσοιεν οἱ τοιοῦτοι τὴν ἀπολογίαν ἐν τῇ φρι/κτῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως κ(αὶ) ἔχοιεν τὴν μεγάλην καὶ Μ(ητέ)ρα ἡμῶν Ἐκκλησίαν ἀντίδικον, κ(αὶ) τὰς ἀρὰς τῶν πενήτων ὡς ἱμάτιον περιβάλ-
60 λοιντο κ(αὶ) ὡσεὶ ζώ/νην ἣν διαπαντὸς περιζώννηνται *c)* „ἀθ'ὧν οὐκ ἐμνήσθησαν ποιῆσαι ἔλεος *d)* ὡς ψάλλει Δ(αυ)ίδ. Γέγραπται οὖν τὸ ἡμέτερον Αὐθεντικὸν Χρυσόβουλονι συντεθειμένον ἰδίᾳ ὑπαγορεύσει κ(αὶ) τῇ ἡμετέρᾳ Σφραγίδι κ(αὶ) Ὑπογραφῇ κατησφαλλισμένον κ(αὶ) παρεδώθη διαφυλαχθῆναι τῷ Ἱερῷ
65 Σκευοφυλακίῳ / τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς διαμονὴν κ(αὶ) ἀσφάλειαν τῶν ὁρισθέντων. — Ἐν ἔτει σωτηριώδει αψβ-ῳ, ὀκτωβρίου

† Іѡ Кѡстантин Д8ка Воевод
Іѡ Костантин Д8ка Воевода божїею милостїю господарь земли Молдавскои.

---

1. φημί eadem manus addidit / 16. φ[έ]ρουσι: litterae ρ vestigio testante, litteram ε supplevi / 25. ἁμιλλόμεθα: ἁμιλλώμεθα corrigendum; /26. Χρυσόβουλον: Χρυσόβουλλον emendandum (vide quoque lineam 62) / 32. αὐθεντεία: αὐθεντία legendum (vide quoque l. 47) / 40. δυνά[μει] restitui / 41. [ἐκ] certissime / 46. ὀρφανοῖς: ὀρφανοῖς recte /51—52. ἀποδίδοντες et ποιοῦντες: quos casus si malis retinere, nominativi absoluti fortasse considerandi sunt, attamen ἀποδίδοντας et ποιοῦντας rectiora; / 53. κηδαιμονίᾳ: κηδεμονίᾳ corrigendum / 54. ἀθετήσαντες: bis scriptum / 59. ἱμάτιον: ἱμάτιον legendum / 61. ἀθ'ὧν: ἀνθ'ὧν corrigendum; / 62. χρυσόβουλον: vide lineae 26 emendationem.

---

a) cf. Ps. 25, 8 — *b)* cf. Tim. II, 4, 7 — *c)* Ps. 108, 19 — *d)* Ps. 108, 16.

Adică:

„† Iω Constantin Duca Voevod prin mila lui Dumne-„zeu Domn a toată Moldovlahia.

„Având-şi inima luminată de raza cu adevărat dum-„nezeiască a soarelui dreptăţii, a Acelui ce este simţit de „duhul nostru, vreau să zic a desăvârşitei şi fericitei „Treimi, şi îndemnaţi fiind de Sus în râvna lor iubitoare „de evlavie, evlavioşii şi în veci pomeniţii Domni, cari „înaintea noastră au primit pe vremuri Scaunul acestei „drept măritoare Domnii, întrecându-se cu mărinimie nu „numai în ţara cea de sub mâna lor prin clădiri mărețe de „sfinte lăcaşuri şi dumnezeeşti case, au lăsat pentru noi „veşnice pomeniri de măreţia lor vrednică de urmat şi de „evlavia lor faţă de Dumnezeu, dar şi întinzând binevoi-„tori mâna lor dătătoare de bogăţii peste celelalte Sfinte Bi-„serici pravoslavnice din străinătate, ei vărsau multe şi „bogate danii, pentru care în Ceruri ei culeg însutit o răs-„plată de la răsplătitorul Dumnezeu, cel care sfinţeşte pe „cei ce iubesc podoaba caselor Lui, iar aici pe pământ îşi „păstrează o nepieritoare pomenire prin sfintele rugăciuni: „acestea sunt, în orice loc al pământului ar fi, lucruri plă-„cute lui Dumnezeu şi vrednice de minunarea oamenilor. „Deci, pe cât Biserica cea din Împărăteasa Cetăţilor, se „deosebeşte de toate celelalte prin cinstirea datorită înăl-„ţimii Scaunului patriarhicesc şi a toată lumea, pe atât „ca o Mamă trebuie să primească de la copiii pe care i-a „crescut în evlavie, daruri şi danii de mai de preţ.

„Deci acestea şi noi socotindu-le (deşi preamult stăm „în urma puterii Domnilor de altădată [1]), totuşi nu cu „mai puţină râvnă luptăm lupta cea dreaptă), prin cel de „faţă al nostru domnesc hrisov închinăm Marei şi Maicei „noastre Biserici a Patriarhii de la Constantinopole şi ho-

---

1. Asemenea lucru, întotdeauna mişcător în gura unui puternic, este cu atât mai mişcător într'un act oficial. Ioan Neculce, altădată, o spunea şi el în *„O samă de cuvinte"* iar Nicolae Mavrocordat, într'o scrisoare, cu câţiva ani mai târziu îşi va da seama, la rândul său, de marea scădere a Moldovei: *Numai Dumnezeu...*, scrie el, *să cârmuiască această corabie putredă a mult pățitei Moldova, care se sbate în mijlocul mării atâtor nevoi"*. (cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, p. 537).

„tărîm de pe calemul [1]) Galaţilor 500 de litre de ceară [2])
„pe an să îi fie date îndatorat pentru luminarea sfintelor
„slujbe săvârşite într'însa, ca să fim părtaş la zilnicele
„rugi de mijlocire făcute acolo şi la iertarea nădăjduită
„prin ele pentru păcatele ce le avem, iar ca Domnia să
„rămână neclintită şi neslăbită şi ca starea norodului de
„sub mâna noastră să fie fericită [3]).

„Iar noi, prin vre-un îndemn dumnezeesc, am înfăptuit
„acest lucru, după mijloacele noastre [4]) dacă nu cu măreţie,
„totuşi cu plăcere şi evlavie, fiind păstor pe Scaunul Ecu-
„menic Preasfinţitul Patriarh a toată lumea Domnul Domn

1. *Calemul:* tâlcuim printr'acest cuvânt grecescul προκαλαμία iar mai jos προκαλάμοι prin *calemgii*. Cuvintele acestea lipsesc din dicţionarele greceşti. Am încercat să le lămurim înţelesul într'a noastră *Note lexicographique turco-roumano-grecque...* în *Balcania*, VII-2, 1944.

Se ştie că la noi *„departamentele erau o reproducere adaptată cu cerinţele locale a calemurilor sau biurourilor din administraţia otomană"* (vezi Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române I Introducere*, p. CLXXXII).

2. O danie de ceară era ceva obişnuit de la voevozii români către Biserica Mare de la Ţarigrad. Moldova şi Muntenia aveau parte însemnată în luminarea sfântului lăcaş al Patriarhiei, (vezi spre pildă Hurmuzaki, *Documente*, XIV, nr. CCXCIV şi CCXCV precum şi Manuel Gedeon, Χρονικὰ τοῦ πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ τοῦ Ναοῦ, Constantinopol 1884, p. 111 — 116). Aflăm dintr'o scrisoare a Patriarhului Calinic către Brâncoveanu, care era obiceiul în pomenirea Domnilor români la slujbele zilnice de la Patriarhie: „...In ce priveşte pomenirea ce porunceşti, spunem şi pentru dânsa ceia ce ştim şi cunoaştem în vremile noastre despre acea pomenire; Domnii dădeau o pungă întreagă adecă 500 de lei (γρόσια) şi un veşmânt de samur de Crăciun Patriarhilor de pe vremuri şi unora din arhierei postav şi atlaz, care dar vădeşte fericit pe dăruitor mai ales; căci Sfânta Scriptură spune că e mai fericit lucru a da decât a lua. Precum şi pe vremea răposatului (Gheorghe) Duca se cunosc multe daruri ca acestea ce s'au făcut". (Vezi Hurmuzaki, *Documente* XIV, p. 309; am dat citatul în traducerea lui Iorga)

3. Aceste vorbe ar putea fi aci mai mult ca o formulă de cancelarie: se ştie că, pe acea vreme, scaunul lui Duca era săpat de fraţii Cantemireşti şi că Domnul, spre a-l păstra, plăti la Poartă 100.000 de lei; cu toate acestea însă fu mazilit, peste câteva luni, în vara anului 1703 (cf. N. Iorga, *Ştiri despre veacul al 18-lea în ţările noastre după corespondenţe diplomatice străine I. 1700—1750*, Anal. Acad. Rom., *Mem. Sect. Ist.* seria II-a, t. XXXII, p. 6—7 extras).

4. Ţara, apăsată de biruri, e sărăcită (cf. Nicolae Costin, ed. Kogălniceanu, p. 40 şi Neculce, ed. Kogălniceanu, p. 269—270).

„Gavriil [1]) al nostru duhovnicesc părinte, bărbat deosebit „de ales prin harurile sale şi mult prea destoinic în mânuirea „cuvântului.

„Afară de asta, mai hotărîm prin nesmintita putere „întru aceasta, după vechea datină a domneştei noastre „stăpâniri, de pe rodul murtasipiei [2]) din Galaţi 12.000 de „aspri, cari prin sârguinţa şi grija calemgiilor [3]) de acolo „să fie trimişi şi înmânaţi în fiecare an epitropilor Marei „şi Maicii noastre Biserici a lui Hristos şi împărţiţi acolo „drept milostenie văduvelor şi orfanilor şi bărbaţilor vred„nici de milă de către epitropii lor şi de către oricare ar „orândui această Domnie, cu ştiinţa şi învoirea Preasfin„ţitului Patriarh al Constantinopolei.

---

1. In August 1702, adormise întru Domnul prea fericitul patriarh Calinic, după 15 ani de păstorire pe scaunul ţarigrădean. Pe la mijlocul acestei luni, Mitropolitul Calcedonului Gavriil a fost ales Patriarh de către arhierei. Acest Gavriil al III-lea este acela din hrisovul lui Duca. Putem bănui că Domnul îi va fi făcut această danie cu prilejul urcării lui pe tronul ecumenic şi pentru a-şi câştiga prietenia şi sprijinul acestui înalt dregător al Impărăţiei otomane. După felul cum se vorbeşte de el în hrisov, *bărbat deosebit de ales prin harurile sale şi mult prea destoinic în mânuirea cuvântului*, credem potrivit să dam părerea oficială a Bisericii aşa cum sună în actul de alegere: *„bărbat foarte bine obişnuit la culme cu învăţătura şi ştiinţa bisericească, împodobit cu toate harurile şi însemnat cât de mult prin strălucirea vieţii sale şi deprinderea sa a lucrurilor, în deosebi mai presus prin evlavia şi înţelepciunea sa, prin cuminţenia şi milosârdia sa şi prin smerenia mare a felului său de a fi"*, (vezi studiul despre Patriarhii Constantinopolului al lui Germanos, Mitropolitul Sardei, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως, în revista 'Ορθοδοξία, oct. şi noemv. 1935, p. 411 — 418 şi 450 — 452).

2. *Murtasipia* era un bir plătit pe jumătate atât de cel ce vindea cât şi de cel ce cumpăra o vită; se şi lua de pe cântărirea mărfurilor de vânzare la târg (cf. L. Şăineanu, *op. cit.*, p. CCXXI şi CXCV; Ladislas Galdi, *Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapest 1939 (s. v. mortasăp); vezi şi dicţionarul român-german al lui Tiktin. Unele desluşiri în St. G. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc, I. Izvoarele*, p. 620). Credem că forma μουρτασσηπία din hrisovul lui Duca este plăsmuită după românescul murtasipie, μουρτασίπης fiind singura formă pomenită în lucrările aci amintite. (Despre aceasta vezi articolul nostru citat mai sus).

3. Vezi mai sus p. 102 nota 1).

Fig. 1. — Stema lui Constantin Duca de pe hrisovul grecesc din Octomvrie 1702.

Fig. 2. — 1702, Octomvrie. Hrisovul grecesc al lui Constantin Duca, Domnul Moldovei, pentru Patriarhia din Constantinopol.

„Rugându-i în numele Domnului nostru Iisus Hristos, „cerem ca fraţii noştri, cari cu timpul şi după noi vor dom- „ni aicea, să păstreze nesmintit darul cel de faţă, dându-l „şi făcând ca supraveghetorii să-l dea (precum s'a orându- „it) prin sârguinţa şi'ngrijirea lor de Hristos iubitoare, ca „drept şi obicinuit: căci noi cele poruncite cu evlavie de „înaintaşii noştri nu le-am smintit deloc, ci le păstrăm ne- „clintite până azi. Şi dacă din vreo nebăgare de seamă sau „de vreo sgârcenie ori de vreo altă pricină, unii vor încer- „ca să smintească această danie a noastră, să se apere „aceştia în înfricoşeata Ziuă a Judecărei, să aibă de pro- „tivnică pe Marea şi Maica noastră Biserică, să îmbrace „drept haină blestemurile nevoiaşilor, iar pururea încinşi „să fie de ele ca de o încingătoare, fiindcă nu şi-au amin- „tit să facă milostenie, dupăcum zice Psalmul lui David.

„Şi s'a scris al nostru domnesc hrisov, fiind alcătuit „sub dictarea noastră [1]) şi întărit cu pecetea şi iscălitura „noastră şi s'a încredinţat spre a fi păstrat Sfântului Sche- „vofilachion al Patriarhiei de la Constantinopole, pentru „dăinuirea şi siguranţa celor orânduite.

„In anul mântuirii 1702, la... lui Octomvrie [2]).

1. Nu putem crede că Duca însuşi a dictat într'adevăr textul hrisovului; aşa ceva nu se potriveşte cu demnitatea unui Domnitor; pe de altă parte el era un cărturar ales şi chiar un aticist (cf. D. Russó, *Studii istorice greco-române, opere postume*, vol. II p. 420 — 424 şi în deosebi nota 1) din p. 423—424; Hurmuzaki, *Documente* XIV, p. 259 — 261 şi 297. Asemenea ediţia de Kogălniceanu a letopiseţului lui N. Costin, p. 41 şi aceluia lui N. Muste p. 25). Totuşi trebue să redăm cuvântul ὑπαγόρευσις prin *dictare* (greaca modernă) deşi înseamnă, de fapt *sugestie, sfat* întocmai ca'n greaca veche. Are aici înţelesul de *dictare* înadins pentru a-l cinsti pe noul păstor.

2. Vrem să stăruim asupra faptului că *acest hrisov pare neisprăvit*: astfel după luna la genitiv lipseşte însemnarea zilei, de care atârnă acest genitiv, precum se cere de sintaxă. De altfel, după ὀκτωβρίου a rămas un loc alb, care nu a fost umplut măcar cu vreun semn de împodobire. Pe de altă parte, chenarul cu iscălitura domnească arată două găuri pregătite pentru atârnarea peceţii (de care se vorbeşte în text); se ştie că două găuri sunt oarecum neobişnuite. Fără ca tăcerea lor să fie doveditoare, nici Gedeon *(op. cit.)*, nici Delicanis (Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος..., Constantinopol 1905) nu amintesc de această danie, ci de alte-

„† Iω Constantin Duca Voevod.

„Constantin Duca Voevod prin mila dumnezeească Domn „al Țării Moldovei".

PETRE Ș. NĂSTUREL

---

le, cam din aceeași vreme, dar de mai mică însemnătate. Critica externă a documentului însă nu ne îngădue să credem negreșit că darul lui Duca nu s'a făcut. Prin urmare, va trebui căutat în arhivele Patriarhatului ecumenic răspunsul la întrebarea dacă dania s'a înfăptuit sau nu, deoarece trebuește să se fi scris în condică și chiar să ti fi mulțumit lui Duca.

Cea mai veche terminologie românească de notație psaltică (1713)

În cadrul paleografiei româneşti intră şi vechea notaţie muzicală, psaltică, în măsura în care aceasta reprezintă semne auxiliare ale scrierii şi posibilitatea de a ajuta la stabilirea autenticității şi datării unui document de acest fel.

Terminologia românească pentru notaţia muzicală apare pentru întâia oară în domnia lui Vodă Constantin Brâncoveanu. In leatul în care acesta înplinea 25 de ani de domnie şi bătea cunoscutele medalii (1713), Ieromonahul Filothei, fiul Agăi Jipa, isprăvea şi el un tratat de psaltichie „prin cuvinte româneşti şi prin glasuri greceşti".

Ieromonahul Filothei trăia la Mitropolia din Bucureşti şi se declară drept „ucenic al Părintelui Theodosie", fostul mitropolit al Țării Româneşti.[1] Tratatul acesta, astăzi *ms.* 61 de la Academia Română, se păstrează în însuşi autograful autorului şi era menit tiparului, judecând după epistola dedicatorie îndreptată către cântăreții acestei „vlaho-musichii" şi către pravoslavnicul norod al Țării Româneşti.[2] Manuscrisul, pe lângă multe vignete florale, este împodobit cu un portret în peniță şi culori al Voevodului, foarte interesant şi reuşit, poate unul dintre cele mai tipice şi autentice portrete ale lui Vodă Brâncoveanu.[3]

Cum am văzut mai sus, Ieromonahul Filothei arată lămurit că în tratatul său este vorba de „glasurile greceşti", dar tot aşa de lămurit arată că încearcă să făurească o „vlaho-musichie", adică să încetățenească, în haină românească, muzica grecească, folosită, de altfel, în biserica românească şi până atunci.

De aceea, pe bună dreptate, părintele I. D. Petrescu, cercetă-

---

1. Academia Română, *ms.* 61, f. 6 v.
2. *Ibidem,* f. 4, 7.
3. *Ibidem,* f. 4 v.; publicat la N. Iorga, *Domnii români...,* Sibiu, 1930 pl. 135.

torul musicografiei bizantine, într'o succinctă prezentare a operei Ieromonahului Filothei, precizează că „Filothei rămâne cel mai mare musicograf rumân; iar opera lui întrupează, în egală măsură, linguistica și muzica. Traducerile lui au rămas, în parte, până în ziua de azi".[1]

Titlul operei lui Filothei este foarte lung, pentru că, pe lângă partea teoretică propriu zisă, el dă în manuscrisul lui și toată cântarea bisericească, în românește, și ține să se vadă aceasta în întregime și din titlu, pe care îl reproducem aici, păstrând și accentele originalului la cuvintele tehnice:

Psaltichie Rumănească, carea cuprinde întru sine Catavasiiáriul cu toate trebuinčoasele căntări ale besearicii, ce să căntă preste tot anul; Anastásima cu Propédia și cu tot meșteșugul cu eothinale și checragare; Stihirárinl cu toate samoglasnicile praznicilor celor stăpănești și ale sfinților celor mari carii să prăznuesc preste tot anul; Stihirárinl Pentecostariului, cu sărbătorile Paștilor de la Sămbăta lui Lazar pănă la Dumineca Mare. Așăzaté cu meșteșugul psaltichiei pre glasurile grec<ești> în zilele prea luminatului și de Dumnezeu înălțatului domn Ioan Constandin Brăncoveanul Băsărab Voevodŭ, la al 25-lea an al dăruitei de Dumnezeu domniei măriei sale, păstorind în arhierescul scaun al Mitropoliei prea sfințitul și de Dumnezeu trimisul Mitropolit Chir Anthim Ivereanulŭ, la anii de la facerea lumii 7222, luna Dechemvrie 24, de smeritul întru irmonahi Filothei sinŭ Agăi Jipei, în sfânta Mitropolie.[2]

Dar lucrarea Ieromonahului Filothei a rămas netipărită; s'ar părea, pentru aceasta, că și încercarea lui de a da o muzică româ-

1. Pr. I. D. Petrescu, *Filotheiu Ieromonahul (musicograf din vremea lui Constandin Brâncoveanu)*, în *Predania*, București, I (1937), nr. 6-7, p. 25-27.

2. Titlul manuscrisului este reprodus, în parte, la Mihail Gr. Posluşnicu, *Istoria musicei la Români de la renaștere până'n epoca de consolidare a culturii artistice. Cu 193 chipuri în text. Cu o prefață de Domnul Niculae Iorga. Proprietatea autorului. București, 1928*, p. 11-12; *ibidem*, p. 11, se reproduce o parte din prefață; iar, în facsimil, titlul este reprodus la G. Breazul, *Patrium carmen. Contribuții la studiul musicii românești, Craiova, (1941)*, p. 57; (*Melos. Culegere de studii muzicale scoasă de G. Breazul, I*); vezi și p. 58; se reproduce în facsimil f. 25 r. la I. D. Petrescu, *Laudele îngropării domnului și mântuitorului nostru Iisus Christos ce se numesc în deobște „Prohodul Domnului" și se cântă în sfânta și marea Vineri, seara. Scrise în stil vechiu pentru trei voci egale și pentru cor mixt de părintele... dela biserica Sf. Visarion și profesor la Academia de muzică religioasă, însoțite de un cuvânt de lămurire și o reproducere psaltică brâncovenească din 1714*, București, (1940), p. 4, 7, 14.

nească n'a reuşit. In realitate, Filothei îşi va fi răspândit opera pe cale orală, pe de o parte, precum şi pe cale de copii manuscrise după manuscrisul original. Dovezi în acest sens nu cunoaştem încă; dar, neîndoios, Ieromonahul Filothei, sprijinit de mitropoliţii Theodosie şi Anthim, a trebuit să facă şcoală de muzică bisericească la Mitropolia din Bucureşti şi, astfel, metoda şi rezultatele ei s'au putut răspândi, verifica şi încetăţeni în întreaga ţară.

De la Ieromonahul Filothei ajungem la Macarie Ieromonahul şi la Anton Pan, amândoi activând în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Din terminologia folosită mai ales de Anton Pan vedem că unii din termenii introduşi de Filothei n'au putut supravieţui. O altă parte însă, este folosită şi astăzi în învăţământul muzicei psaltice la noi, pe temeiul lucrărilor lui Macarie şi Anton Pan. Va fi interesant de făcut, cândva, o comparaţie amănunţită între cei trei autori: Filothei, Macarie, Anton Pan, pentru a urmări evoluţia terminologiei româneşti în muzica psaltică, precum şi deosebirile de metodă.[1]

In afară de această comparaţie, mai rămâne de inventariat toată terminologia muzicală românească, nu numai cea instrumentală, începând din cele mai vechi timpuri, terminologie întemeiată pe un fond slav şi un fond grecesc. Acest dicţionar muzical istoric va trebui să încerce a preciza şi în timp introducerea termenilor, ca şi supravieţuirea lor.

Textul Ieromonahului Filothei, cuprinzând teoria şi terminologia muzicii psaltice în româneşte, este foarte concis, chiar prea concis, şi este însoţit de semnele muzicale corespunzătoare, puse deasupra sau alături. Reproducem totul întocmai, păstrând accentele la termenii tehnici propriu zis şi folosind echivalenţa cunoscută pentru transcrierea semnelor chirilice.[2]

1. Pentru terminologia psaltică folosită astăzi la noi, vezi I. Popescu-Pasărea, *Principii de muzică bisericească-orientală (psaltică). Cu aprobarea Sfântului Sinod.* Bucureşti, 1942, 72 p. Pentru activitatea lui Macarie, v. Nic. M. Popescu, *Viaţa şi activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul,* Bucureşti, 1908.

2. Academia Română, *ms.* 61, f. 68-70 v; nădăjduim că musicografii vor reproduce, cândva, întreg acest manuscris, atât de important pentru istoria culturii româneşti în vremea lui Vodă Brâncoveanu; până atunci, semnalăm două studii interesante în legătură cu muzica bisericească în ortodoxia noastră: Pr. I. D. Petrescu, *Manuscrise psaltice greceşti din veacul al XVIII,* în *Biserica Ortodoxă Română,* LII (1934), p. 180-187; şi acelaş, *Cetirile în biserica noastră ortodoxă,* în *Predania,* I (1937), nr. 4, p. 3-6.

„Inceputul cu Dumnezeu cel sfânt al seamnelor meşteşugului psaltichiei, al glasurilor celor suitoare şi celor pogorîtoare, al trupurilor şi al duhurilor şi a toată darea îndemână şi urmarea, care s'au alcătuit într'însa de cei vechi şi noî făcători, carii după vremi s'au arătatŭ.

Inceputul, mijlocul, sfârşitul şi adunarea tuturor seamnelor *ìson* iaste, că fără de acesta nu să îndireptează glasul, şi să chiamă fără de glas, nu cum că nu are glas, că adecă glăsuiaşte, iar nu să numără, şi pentru toată întocmirea să cântă *ìson*, şi pentru toată suirea, *olìgon*, iar pentru toată pogorîrea, *apostrof*. Deč să cântă la psaltichie glasuri 14, suitoare adecă 8, şi sânt aceastea:

Oligon, are 1 glas; *oxìa*, 1; *petasti*, 1; *cùfisma*, 1; *pelaston*, 1; *diochendimata*, 1; *chendima*, 2; şi *psilì*, 4.

Iar pogorîtoare sănt şase:

Apostrof, are 1 glas; *doi apóstrofi împreunaţi*, 1; *aporroi*, 2; *cratima—iporron*, 2; *elafron*, 2; şi *hamilì*, 4.

Dintr'aceastea, unele sănt *trupuri*, iar altele *duhuri*. Şi *trupuri* suitoare sănt 6:

Oligon, *oxia*, *petastì*, *cùfisma*, *pelaston*, şi *diochendìmata*.

Iar pogorîtoare sănt doao:

Apóstrof şi cei *doi împreunaţi*.

Sânt şi *duhuri*, 4;

2 din glasurile ceale suitoare:

chendìma şi *psili*;

şi 2 din ceale pogorîtoare: *elafrón* şi *hamilì*.

Iară *aporoi* nici trup iaste, nici duh, ci a grumazului clătire pre scurt, cu bună glăsuire şi viersuire lovind glasul; pentru aceasta şi viersuire să chiamă.

Intr'aceaste seamne să sue şi să pogoară toată căntarea meşteşugului musichiei. Iară seamnele ceale mari, ceale fără de glas, carele să chiamă *stàturi*, sânt aceastea, numai pentru darea îndemănă puse, iar nu pentru glasuri, că fără de glas sănt:

Ison, *diplì*, *paraclitichì*, *crátima*, *chìlizma*, *antichéno chìlizma*, *ìromicon*, *ecstrepton*, *psifìston*, *gorgòn*, *argòn*, *stavros*, *thematismos-éso*, *éteron*, *éxo*, *epégherma*, *pa-*

racàlezma, *éteron-paracálezma*, *xiron-cláѕma*, *gorgosinthelon*, *argosìntethon*, *éteron-tu-psaltiiù*, *uránizma*, *apóderma*, *theschenpòthes*, *théma-aplun*, *hórevma*, *antichénoma*, *omalón*, *énarxis*, *pìazma*, *sìzma*, *sìnagma*, *varìia*, și *lighizma*

Sănt și stricările acelor 8 glasuri aceastea:

Stricarea lui *prótos*.

Stricarea lui *défteros*.

Stricarea lui *trìtos*.

Stricarea lui *tetártos*.

Stricarea lui *plághios-prótu*.

Stricarea lui *plághios-deftéru*.

Strìcarea lui *nennanò*.

Iară stricarea lui *plaghìu-tetartu* iaste a lui *nannà*. ἡμίφωνον și ἡμίφθορον. Ia să zice de la cei vechi, să zice stricare.

Și *thematizmos*, stricare.

Și *théma-aplun*.

Și *énarxis*.

Dintr'aceastea, sănt 4 glasuri stăpănitoare și 4 supuse.

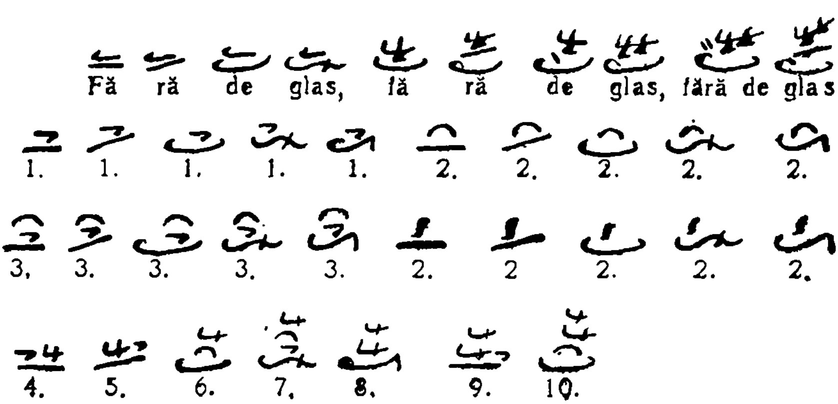
Și stăpânitoare sănt:

ἤ ... ἤ și ...

Iar supuse sânt:

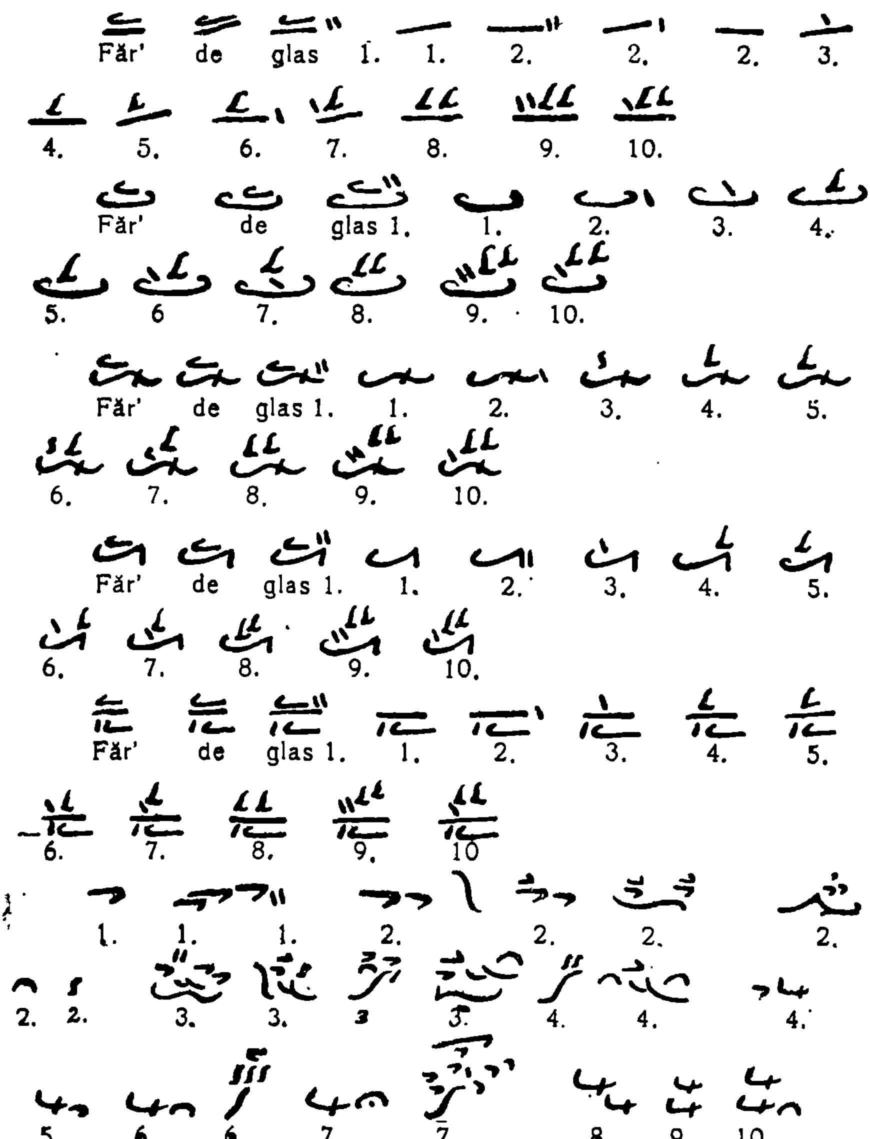
... adecă ... si ...

Sânt și 3 jumătăți mari zăbavnice: *cratima* și *diplì* și *cei doi apostrofi împreunați*. Și ia aminte, că toate glasurile ceale suitoare să supun supt ceale pogoritoare, și să biruesc de *ìson*, precum vezi:

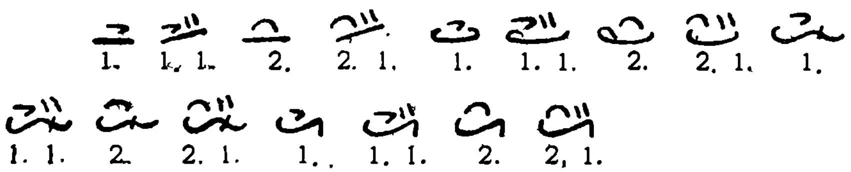

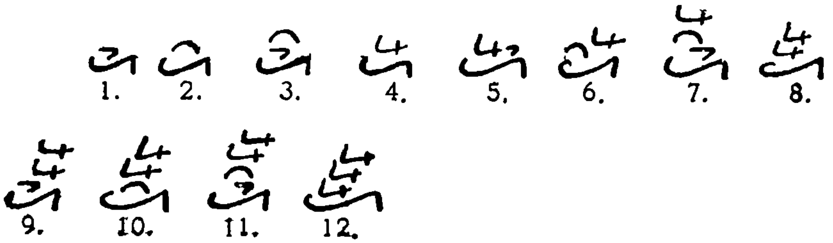
Așijderea și *duhurile* ceale pogorîtoare, adecă *elafron* și *hamilì*, își supun trupurile lor pre *apostrof* și pre *cei doi înpreunați* ; iară *cràtima-iporron* să supune supt *omalon*, și să face *argosintheton*, ; iar *aporroi* să supune supt *píazma* și să face *sízma* .

Iar să supun și *trupurile* ceale suitoare supt *duhuri*, cǎnd să pun înaintea lor, sau dedesuptul lor, într'acesta chip:

Suitoare cu pogorătoare într'acesta chip puse:

*

Ne oprim aici cu transcrierea, întrucât textul care urmează nu mai interesează problema noastră, limitată. Cu alt prilej, vom căuta să urmărim terminologia psaltică la Macarie şi Anton Pann, spre a o compara cu terminologia dela 1713, a lui Filotheiu Ieromonahul, ca o problemă de filiaţie şi de supravieţuire [1].

Emil Vîrtosu

---

1. Manuscrisul lui Filothei Ieromonahul a fost semnalat întâi de C. E(rbiceanu), *Intâia carte de cântări bisericesci în Românesce, cunoscută până acum*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XXI (1897), nr. 3, p. 292–304. Reproducând titlul, prefaţa către Vodă Brâncoveanu şi prefaţa către cântăreţii de „vlaho-musichie", Erbiceanu descrie pe larg cuprinsul manuscrisului, afirmând totodată că a fost dăruit Academiei Române de Mitropolitul Iosif Naniescu, bibliofil şi amator de muzică veche.

O nouă descriere, cu reproducerea aceloraşi texte, este dată la Ion Bianu *Catalogul manuscriptelor româneşti...*, *I*, Bucureşti, 1907, p. 144—149, dar aici se afirmă că manuscrisul vine din Biblioteca Scheiană. Manuscrisul însuşi nu poartă nici o indicaţie.

Un bibliograf bulgar: dr. N. V. Michoff

Profesorul Nicolae Iorga, într'o dare de seamă asupra primului volum din „Izvoarele bibliografice asupra istoriei Turciei şi Bulgariei", publicat la Sofia de N. V. Michoff în 1914, atrăgea atenţiunea cercetătorilor că desvoltarea temeinică a istoriografiei popoarelor şi statelor carpato-dunărene avea nevoie de alcătuirea unor lucrări bibliografice mai ştiinţifice şi mai complecte decât cele existente. In momentul în care Michoff îşi începe activitatea, circulau câteva bibliografii, dar acestea erau parţiale sau necomplecte, se refereau numai la anumite probleme sau urmăreau anumite scopuri, erau alcătuite sumar şi adesea fără ca autorul să fi cercetat în mod personal lucrările citate. Intre cele mai importante, Nicolae Iorga cita publicaţiunile făcute de J. Cvijič, Fr. Toula, G. J. Kersopuloff, Şt. Orăşanu, G. Bengescu, V. M. Yovanovitsch şi alţii. Se impunea însă o despuiere totală a materialului, o cercetare amănunţită a publicaţiunilor şi depozitelor de cărţi locale sau străine, o prezentare critică a notelor bibliografice. O asemenea sarcină şi-a luat N. V. Michoff, fost subdirector al bibliotecii naţionale din Sofia, sub auspiciile Academiei bulgare de ştiinţe.

Incă înainte de 1908, bibliograful bulgar îşi începe activitatea de reunire a materialului din principalele biblioteci din Europa. Intreruptă uneori de împrejurările internaţionale sau încetinită de starea fizică a autorului, uneori depăşit de munca grea ce întreprindea, această activitate,

1) In *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, an. I, no. 4, aprilie 1914, p. 75-79.

în afară de câteva lucrări de importanţă mai redusă, se împarte în patru grupuri de publicaţiuni, pornind din patru puncte de vedere sau preocupari deosebite.

In comunicarea noastră, vom încerca să prezentăm această activitate, pentru a explica importanţa operei lui N. V. Michoff pentru uşurarea muncii cercetătorilor istoriei popoarelor carpato-balcanice în general şi a istoriei bulgare în special, pentru detectarea lipsurilor ce trebuesc înlăturate şi pentru elaborarea unor sugestii folositoare desvoltării istoriografiei româneşti.

Lucrările de introducere în bibliografia istoriei bulgare sau de pregătire a activităţii de bibliografie generală sunt publicate între anii 1908 şi 1910.

Prima lucrare în acest domeniu a fost publicată în 1908: *Bibliographie de la Turqui , de la Bulgarie et de la Macédoine*, Sophia [Philippopoli, Impr. Chr. G. Danoff], 1908, 8°, 22 pagini. Este primul fruct al activităţii lui în bibliotecile apusene şi în special în bibliotecile germane. Cuprinde o listă de 500 lucrări cu caracter istoric şi etnografic, publicate în limbile franceză, engleză, germană şi italiană.

In 1909, Michoff alcătueşte o bibliografie cu caracter istorico-economic asupra Bulgariei, cuprinzând o listă de 120 lucrări publicate în diferite limbi. Această bibliografie sumară este publicată în *Annuaire International du Commerce et de l'Industrie du Royaume de Bulgarie*, alcătuit de K. D. Spissarevsky şi K. P. Kossef [Sofia 1909, în 4°, pp. XLII — LVI].

Aceste două publicatiuni păstrează încă un caracter ocazional şi necomplect; sunt încercări în vederea activităţii cu caracter general de mai târziu.

Cu ocazia congresului internaţional de bibliografie şi documentare, ţinut la Bruxelles în anul 1910, N. V. Michoff expune situaţia istoriografiei bulgare, anunţând începutul real al neobositei lui activităţi viitoare. Expunerea este publicată sub titlul: *L'histoire et l'état de la bibliographie bulgare. Rapport présenté au congrès international de bibliographie et de documentation (Bulletin de l'Institut international de bibliographie*, 15-ème année, Bruxelles 1910, p. 247—253 şi extras, Bruxelles 1910, 8°, 7 pagini).

Incepând din 1914, apar cele patru grupuri de publicaţiuni bibliografice, care reprezintă adevărata şi rodnica activitate a lui Michoff şi pe care le vom analiza pe scurt în paginile care urmează.

I. *Sources bibliographiques sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie.* Bibliografski iztočniţi za istoriata na Turţiĭa i Blăgariĭa publicată în colecţia Academiei bulgare de ştiinţe formează prima serie de lucrări bibliografice a lui Michoff.

Ea se împarte în patru volume:

v. I, Sofia, Impr. Statului, 1914, 8⁰ mic, 119 p.
v. II, Sofia, Impr. P. Gluşcov, 1924, 8⁰ mic, 133 p.
v. III, Sofia, Impr. P. Gluşcov, 1928, 8⁰, VIII+166 p.
v. IV, Sofia, Impr. Curţii regale, 1934, 8⁰ mic, XIV+224p.

Cercetările întreprinse în bibliotecile principale din Apusul Europei au pus bazele acestei publicaţiuni, care se mulţumeşte însă cu izvoarele în limbile franceză, germană, engleză şi italiană, rareori citând lucrări în alte limbi. Nu se preocupă de lucrările din istoriografia popoarelor vecine, citând doar unele publicaţiuni în limbile pomenite.

Publicaţiunile în limbile română şi rusă sunt lăsate a fi studiate probabil în viitor.

Seria celor patru volume cuprinde titlul a 1585 cărţi şi articole, scrise în limbile franceză, engleză, germană şi italiană. Autorul bibliografiei citează numai lucrările văzute şi cercetate personal, descrise şi însoţite de observaţiuni rezultate dintr'o cercetare directă a lor. Cărţile sau articolele citate sunt aşezate în ordinea alfabetică a autorilor sau a materiilor. In cazul publicaţiunilor anonime se adoptă fie primul cuvânt, fie acel care reprezintă domeniul său de preocupări, adică în ordinea logică sau sistematică.

Citatul cuprinde:

Autorul sau cuvântul după care se ordonează alfabetic materialul, scris în rând separat şi cu litere grase.

Titlul complect, însoţit de subtitlu dacă există. Uneori o parte din titlu este suprimată, înlocuindu se cu trei

puncte succesive. Când este nevoie a se determina obiectul cărții într'o formă mai clară, atunci se adaugă la titlu acele cuvinte împrumutate din textul lucrării și închise între paranteze rotunde.

După titlu se repetă adesea numele autorului, cu indicațiunile suplimentare din volumul cercetat (calitatea, titlurile, etc.).

Locul, editura sau tipografia, data se indică dacă sunt notate în volumul cercetat. Dacă ele nu sunt indicate, se întrebuințează prescurtările convenționale *s. a.* (sine anno) *s. l.* (sine loco). Dacă bibliograful crede că a descoperit aceste date, le notează între paranteze drepte.

Formatul cărților citate este dat după sistemul vechiu (quarto, octavo, etc.).

Numărul paginilor se indică cu cifre romane pentru prefețe și cu cifre arabe pentru textul propriu zis al publicațiunilor citate.

Dacă este vorba de un articol citat dintr'o publicațiune periodică, se indică numele autorului (dacă articolul nu este anonim), titlul articolului, titlul complect al periodicului, anul de apariție, locul, seria, numărul volumului, data publicării, paginile care cuprind articolul.

Citatul se încheie cu indicația prescurtată a bibliotecii în care bibliograful a cercetat cartea sau articolul respectiv (B. N. P. pentru Biblioteca națională din Paris, etc.).

Observațiunile personale ale autorului bibliografiei încheie citatul. Se dau indicațiuni asupra pasagiului care se referă la preocupările publicațiunii, sau a bibliografiilor, cu numărul capitolului, paginilor, și uneori cu extrase sau note rezumative.

La sfârșitul vol. IV, sunt două indexe alfabetice pentru cele patru volume: un index alfabetic al numelor de persoane (p. 161 — 186) și un index alfabetic pe materii (p. 187 — 223), în care cifrele romane indică volumul, iar cifrele arabe pagina la care este pomenită persoana sau noțiunea respectivă.

Vol. I cuprinde 457 titluri, vol. II 387, vol. III 358 și vol. IV 387 titluri de cărți și articole, la care se adaugă un număr important de trimiteri. Cercetările pentru reunirea acestor titluri și examinarea lucrărilor respective

s'au făcut în cele mai importante biblioteci din Europa: Biblioteca Națională din Paris, British Museum din Londra, bibliotecile de Stat din Berlin și München, biblioteca națională din Viena și altele, la care se adaugă biblioteca națională și biblioteca universității din Sofia.

In lista lucrărilor cuprinse de „izvoarele bibliografice" ale lui N. V. Michoff, sunt pomenite și unele lucrări scrise de Români, în limbi occidentale, dar nu sunt alese întotdeauna cele mai importante, iar autorii sunt oarecum citați la întâmplare, după cum ajung în sfera de cercetări a bibliografului. In total sunt citate numai 43 lucrări românești din totalul de 1585 cărți și articole din cele patru volume. Din acestea sunt două lucrări ale lui N. Iorga, două ale lui A. D. Xenopol, patru ale lui Gh. I. Brătianu, două de O. Tafrali și celelalte sunt lucrări bibliografice (G. Bengescu, T. G. Djuvara. Al. Rally), teze trecute de Români la Paris sau lucrări fără importanță reală.

Utilitatea lucrării se menține însă prin faptul că reprezintă o reunire importantă de material bibliografic pe care cercetătorii bulgari nu puteau să l aibă la dispoziție, decât cu mari greutăți sau în urma unor călătorii costisitoare.

II. *Bibliographie des articles de périodiques allemands, anglais, français et italiens sur la Turquie et la Bulgarie.* Sofia, Impr. Curții regale, 1938, 8⁰ mare, XIII + 687 pagini, publicată în colecția Academiei bulgare de științe.

Foarte importantă lucrare bibliografică, rezultată din despuierea și ordonarea tuturor articolelor de periodice referitoare la Turcia și Bulgaria între 1715 și 1880, care au putut fi cercetate de Michoff în bibliotecile apusene. Lucrarea are o completare până la publicațiunile din 1891. în legătură cu unele probleme.

Noua bibliografie a lui N. V. Michoff se poate împărți în trei părți:

a) Lista și prescurtarea titlurilor periodicelor întrebuințate, din care s'au extras titlurile articolelor citate. Autorul a cercetat amănunțit și a făcut citate de articole din 407 periodice, între care 187 în limba franceză, 146 în germană, 63 în engleză și 11 în italiană. După cum afirmă în introducerea sa, el a citat în lucrare numai aceste 407

periodice, deoarece numai în acestea a găsit articole ce se încadrau în preocupările sale bibliografice. A studiat însă şi alte periodice, pe care nu le a pomenit deoarece nu cuprindeau nimic de citat. Considerând că operaţiunile de cercetare şi alegere a materialului au fost făcute metodic şi complect, ne-ar fi interesat totuşi aceste periodice în care nu existau articole referitoare la Turcia şi Bulgaria în această perioadă, pentru a le elimina din cercetările noastre, pe baza principiului criticei negative, uşurând astfel munca noastră ştiinţifică.

b) Bibliografia articolelor din periodicele indicate în lista din prima parte a lucrării şi cercetate în mod complect şi personal de N. V. Michoff, cuprinde titlurile a 10.044 articole. Dacă ţinem seamă de faptul că unele din aceste articole sunt redate simultan în mai multe limbi, dar bibliograful le indică numai o singură dată în enumerarea sa, bibliografia şi ar putea adăuga încă 27 numere, reunind totalul de 10.071 titluri de articole.

Aceste 10.071 articole se împart în: 4736 în limba franceză, 3715 în germană, 1377 în engleză şi 243 în italiană. Ele se referă la publicaţiunile apărute în perioada dela 1715 la 1880, adică până în preziua eliberării Bulgariei, cu completarea pomenită a articolelor dintre 1881 şi 1891 (nn. 9881—10.044).

Articolele sunt aşezate în ordine alfabetică, pe ani. In cadrul fiecărui an materialul este ordonat alfabetic după numele autorilor sau al titlurilor pentru cele anonime. Operele aceluiaş autor sau articolele anonime cu acelaş titlu sunt aranjate în ordinea alfabetică a titlurilor periodicelor în care au apărut.

Nota fiecărui articol cuprinde: autorul, titlul exact şi complect al articolului, prescurtarea publicaţiunii periodice în care a apărut, urmată de seria, anul editării, volumul, data apariţiei, paginile din periodic. Uneori se adaugă referinţe şi explicaţiuni asupra conţinutului.

Pare curios că autorul s'a mulţumit şi aci numai cu despuiarea periodicelor publicate în cele patru limbi occidentale. Să presupunem că a pornit dela ideia că acestea erau mai greu de procurat pentru cercetători, decât acelea din ţările vecine unde ar fi găsit desigur numeroase arti-

cole ce s'ar fi încadrat în preocupările sale bibliografice. Ca şi la cealaltă lucrare de care ne-am ocupat, partea bibliografică după revistele balcanice, turceşti, române şi ruse lipseşte.

c) Volumul se încheie cu un dublu index alfabetic: indexul alfabetic al numelor de autori şi de persoane, şi indexul alfabetic al materiilor şi numelor de locuri, în care cifrele care urmează fiecare nume sau noţiune indică pagina bibliografiei unde se află pomenite acestea.

Cu toate lipsurile, a căror complectare N. V. Michoff o anunţă cu altă ocazie, această publicaţiune bibliografică prezintă o importanţă deosebită pentru cercetătorii istoriei bulgare şi balcanice, epuizând materialul din periodicele pomenite şi uşurând considerabil munca ştiinţifică. Totuşi se poate face o restricţie în ce priveşte totalitatea lucrărilor cercetate, ţinând seamă de faptul că punctul de vedere al autorului sau anumite imponderabile l-au putut face să omită din bibliografie unele articole.

III. *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII-e et au XIX-e s. (Naseleniesto na Turţiia i Bàlgariia prezŭ XVIII i XIX v) Recherches bibliographiques avec données statistiques et ethnographiques.* Publicată în colecţia Academiei bulgare de ştiinţe.

Această nouă lucrare a lui N. V. Michoff cuprinde până acum patru volume publicate:

v. I. Sofia, Impr. Curţii regale, 1915, în 4°, XVIII+483 p.
v. II. Sofia, Impr. Statului, 1924, în 8°, XIV+382 p.
v. III. Sofia, Impr. Statului, 1929, în 4°, XIII+486 p.
v. IV. Sofia, Impr. Curţii regale, 1935, în 4°, XIV+557 p.

Ideia lucrării a pornit din nevoia de a pune la dispoziţiunea cercetătorilor bulgari extrase şi note din lucrările referitoare la populaţia Turciei şi Bulgariei în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, care nu puteau fi utilizate din cauză că bibliotecile locale bulgare nu le cuprindeau şi cercetarea lor ar fi necesitat călătorii costisitoare şi activitate greu de înfăptuit în marile biblioteci europene. Cu ocazia cercetărilor sale bibliografice asupra izvoarelor istoriei Turciei şi Bulgariei, N. V. Michoff a reunit nume-

roase extrase şi note pe care le-a dat publicităţii sub această formă.

Ideia iniţială a preocupărilor acestei serii de volume era mai restrânsă. Autorul voia să dea numai date statistice asupra populaţiunii regiunilor care îl interesau. După publicarea primului volum autorul şi-a dat seama de lipsurile şi unilateralitatea lui, rezultată din omisiunea sau ignorarea datelor etnografice sau în legătură cu aşezarea geografică a poporului bulgar în acea epocă. Cu ocazia pregătirii volumului al doilea, conţinutul lucrării a fost amplificat, cuprinzând date statistice şi etnografice. Lucrările despuiate în primul volum, pentru datele statistice, sunt cercetate şi din punct de vedere etnografic, adăugându-se la noul volum extrasele şi notele obţinute şi întregindu-se astfel forma iniţială a lucrării, care va continua astfel până la volumul al patrulea.

Cercetările pentru alcătuirea acestei bibliografii au fost efectuate în cincisprezece din cele mai de seamă biblioteci europene: la Viena, biblioteca naţională, biblioteca Ministerului de comerţ şi biblioteca muzeului comercial; la Dresda biblioteca municipală şi biblioteca statului major al Saxei; la Lipsca biblioteca universităţii, la Berlin şi München bibliotecile de Stat; la Geneva biblioteca publică şi universitară; la Marsilia biblioteca Camerei de comerţ; la Paris biblioteca naţională, biblioteca Sainte Geneviève, biblioteca Ministerului Afacerilor Străine şi Arhivele Naţionale; la Londra biblioteca dela British Museum. Principiul care prezidează la lucrările bibliografice ale lui N. V. Michoff se regăseşte şi aci: el citează numai cărţile pe care le-a cercetat personal şi discret, studiind conţinutul, pregătind notele, extrasele şi observaţiunile pe baza unei examinări atente şi complecte.

Indicaţiunile lucrării merg până la primul recensământ al Bulgariei, care a avut loc la 31 Decemvrie 1880.

Cele patru volume apărute cuprind 3050 cărţi şi articole, din care 1126 în limba germană, 1123 în franceză, 731 în engleză, 63 în italiană şi 7 în alte limbi. Uneori, din cauza circumstanţelor în care a lucrat, autorul a fost în imposibilitate de a epuiza materialul conţinut într'o lucrare cercetată, fiind nevoit a reveni asupra ei, ceia ce a pro-

vocat o repetare a citării unora din lucrările acestea în mai multe volume ale bibliografiei. In acest caz, cartea citată deja într'un volum precedent se marchează cu un asterisc.

Indicarea cărţilor şi articolelor urmează aceleaş nume ca în seria de volume despre „Izvoarele bibliografice asupra istoriei Turciei şi Bulgariei". Se adaugă însă după indicaţia prescurtată a bibliotecii unde a fost cercetată, cota cărţii în acea bibliotecă, ceia ce permite un control eventual mai uşor al cercetătorilor.

Urmează apoi realizarea preocupărilor speciale ale acestei publicaţiuni. Lucrările care se referă în întregime la obiectul bibliografiei se citează fără a se da extrase sau se indică cuprinsul capitolelor cu paginile respective. Lucrările care cuprind pasagii relative la obiectul bibliografiei sunt citate: fiind urmate de note şi extrase, cu indicaţiunile necesare, tablouri, statistici, etc.

Vol. I cuprinde 542 lucrări despuiate în ceia ce priveşte materialul statistic. Vol. II cuprinde pe de o parte materialul etnografic extras din lucrările analizate în primul volum, iar pe de altă parte texte şi note din alte volume ceia ce dă un total de 1304 lucrări citate şi utilizate. In apendice se indică 451 titluri de lucrări pe care autorul nu le-a putut examina direct. Vol. III cuprinde extrase şi note din 1033 lucrări, iar vol. IV din 734 lucrări. Fiecare volum se încheie cu un dublu index: un index alfabetic geografic şi etnografic şi un index alfabetic al numelor de persoane, cu indicaţiile paginilor volumului unde au fost pomenite, în cifre arabe.

Extrasele s'ar ridica la cifra totală de 3643, dar, în realitate au fost utilizate 3050 lucrări, diferenţa rezultând din revenirea cercetării asupra unora dintre ele. Această vastă întreprindere trebuia să fie urmată, după spusele autorului, de două volume care să cuprindă note şi extrase din publicaţiunile în limba rusă, a căror pregătire fusese deja începută de N. V. Michoff la biblioteca naţională din Paris.

IV. Cercetarea publicaţiunilor străine şi publicarea extraselor şi notelor referitoare la situaţiunea statistică şi etnografică a populaţiei Turciei şi Bulgariei în secolele al

XVIII-lea și al XIX-lea au dat la iveală un număr important de izvoare referitoare la istoria Statului și poporului bulgar, care au împins pe N. V. Mikhoff să intreprindă publicarea unor texte stăine referitoare la această problemă.

Această nouă serie de lucrări cuprinde, după cunoștința noastră, numai două publicațiuni:

1) *La Bulgarie et son peuple d'aprés les témoignages étrangers. I. Extraits des publications françaises*, Lausanne, Librairie centrale des Nationalités, 1918, 8⁰, 256 pagini, care face parte din *Bibliothèque des peuples balkaniques*, no. 6 și cuprinde extrase din lucrări tipărite în limba franceză; studiate de bibliograful bulgar mai ales la biblioteca națională din Paris.

2) *Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes. II. Werke im deutscher Sprache*, Sofia, Impr. Statului 1929, 8⁰, 374 pagini, în care sunt redate texte din lucrări tipărite în limba germană, studiate de Michoff mai ales în bibliotecile de Stat din Berlin și Muenchen.

Colecția urma a fi complectată cu extrase din lucrări în limbile engleză și italiană. Utilitatea ei este deasemenea demnă de remarcat, deși obiectul este restrâns la istoria Statului și poporului bulgar.

Merituoasa lucrare a bibliografului bulgar prezintă totuși oarecari lacune. Organizarea materialului în publicațiunile respective a avut de suferit de pe urma faptului că nu a așteptat terminarea operațiunii de selectare și de fișare a lucrărilor pentru a porni editarea rezultatelor parțiale, ceea ce a dus la repetări, la orânduire alfabetică separată pentru fiecare volum dintr'o serie, adică la o îngreuiere a cercetării. Acest sistem a fost încă mai defectuos atunci când bibliograful și-a schimbat obiectul în cursul operațiunilor de reunire și de publicare a materialului, cum este cazul primelor două volume din „La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII-e et au XIX-e siecles". Pentru cercetătorii români, seriile bibliografice ale lui Michoff prezintă deasemenea o lacună. Autorul nu a înregistrat nici lucrările privitoare la statele românești, care puteau fi considerate ca făcând virtual parte din Turcia e ropeană și a ignorat în mare măsură istoriografia românească, în care s'a publicat important

material referitor la problemele care-l preocupau. In sfârşit, o lacună provocată de faptul că lucrarea sa nu este terminată, o constitue lipsa bibliografiei ruseşti, atât de importantă pentru cercetarea problemelor balcanice.

Cu aceste observaţiuni, trebue să recunoaştem interesantul punct de vedere al activităţii bibliografului bulgar N. V. Michoff, anume ideia de a pune la dispoziţiunea cercetătorilor, nu numai indicaţiuni bibliografice, dar note, observaţiuni şi chiar extrase, luate din lucrări personal cercetate, privitoare la diferitele domenii de viaţă sau la evoluţia istorică a Statului şi poporului bulgar.

CONSTANTIN I. ANDREESCU

Arhive economice şi sociale

Este în firea omului din toate timpurile să nu se gândească la conservarea lucrurilor mărunte şi de interes cotidian. Nu crede că un lucru de nimica poate să aducă vreun folos cuiva şi nu-i dă nicio atenţie. Din această cauză civilizaţia noastră este văduvită astăzi de informaţii preţioase, care ar fi putut să ne lămurească multe probleme pe care nu le mai putem rezolva decât ipotetic. Lipsa unui spirit de conservare în trecut ne face să l cunoaştem azi numai parţial şi să credem că totul se datoreşte „eroilor", fie ei ostaşi sau cercetători în domenii variate, descoperitori şi făuritori de noui drumuri de viaţă, căci numai amintirea acestora şi a faptelor lor s'a păstrat în monumente şi numai de conservarea acestor monumente istorice ne-am îngrijit totdeauna. De aici a ieşit şi acea judecată severă, generalizată, că popoarele liniştite nu au istorie. In adevăr ele nu au istorie fiindcă nu s'au războit, nu au făcut zgomot în jurul lor şi cronica n'a avut ce înregistra. Şi totuşi au existat şi acestea, au avut o viaţă a lor şi au contribuit şi ele cu ceva la cultura generală, căci altfel n'ar mai fi azi. Dar pentru acestea nimeni nu s'a gândit la datoria să păstreze orice urmă a existenţei lor, la orice dovadă de „fărâmă de vieaţă", că şi aceea ar putea ajuta la construirea marei fresce a civilizaţiei căci, este de mult ştiut, „nu numai spada şi hrisovul fac pe cei puternici, ci şi ţăranul şi arta păcii merită frunzele de laur".

In multe chestiuni istorice importante trebue să facem astăzi operaţii de cercetare inversă. Plecăm dela prezent.

adecă dela popor, păstorii şi ţăranii, care păstrează în sine trecutul în bună parte, spre a ne explica unele forme trecute din care au evaluat cele prezente. Ca eveniment istoric putem da un exemplu: vaccinarea nu este o creaţie a unui doctor ci numai perfecţionarea unui sistem popular de altoire. In Banat, de altfel şi aiurea, se mai întâlneşte şi azi.

O bună informare pentru trecutul acesta modest nu ne-o pot da decât actele care vin din mediul respectiv. Dovada o avem în puţinele acte de acest fel rătăcite printre hârtiile şi monumentele solemne păstrate. Insă de vreo cincizeci de ani în urmă a început să se îndrepte atenţia societăţii noastre şi spre astfel de dovezi, strângându-le şi purtându-le de grijă. Astfel în multe părţi din lume, mai ales în centrele industriale şi comerciale ca Basel, Colonia, Hamburg, Tokio, s'au înfiinţat arhive economice şi sociale contemporane. Dăm de exemplu acelea dela Haga: *Nederlandsch economisch — historisch archief*, care adaugă în titlu şi interesul istoric pe care îl au.

Aici se adună, prin depozit voluntar, arhivele Camerelor de Comerţ ca şi ale societăţilor şi întreprinderilor comerciale şi industriale, care se ocupă cu construcţii, transporturi feroviare, navigaţie, bancă, asigurări, ca şi registrele lor de comerţ şi corespondenţa de afaceri. Deasemeni se strâng actele care privesc mica industrie, pe meseriaşi, comerţul mărunt, economia rurală, politica socială, institutele de asistenţă; mercuriale, listele bursei comerţului, ale valorii obligaţiilor, etc. ca şi elemente pentru biografia industriaşilor şi negustorilor celor mai însemnaţi ai regiunii. Nu intră aici instituţiile spitaliceşti în sensul primitiv al cuvântului; dar pot fi luate în seamă operile de binefacere şi bancare care le sunt adesea adăugate. Aşa descrie un arhivist italian acest fel de arhive [1]).

Faptul cel mai interesant al acestor arhive îl constitue însă formarea lor. Nu vin aici acte administrative publice ci acte particulare, care deci nu pot intra în arhivele oficiale ale Statului sau în cele recunoscute de el. Cu toate că sunt produse cu un scop determinat comercial-

1) E. Casanova, *Archivistica*, Siena 1928, p. 237 — 239.

deci de speculă, şi cu un interes limitat particular, aceste acte pot da însă informaţii preţioase Statului însuşi, ca să ştie ce drum să apuce spre mai binele lui. Este doar un lucru ştiut că una este informaţia oficială şi alta cea particulară. Deci o judecată dreaptă nu poate fi scoasă numai din cunoaşterea unilaterală a chestiunei.

Interesul pe care l-au născut aceste arhive a mânat pe creatorii lor pe toate drumurile posibile de informaţie. Astfel nu s'au mulţumit numai cu ceeace le oferea practica zilnică ci au mers departe şi în trecut.

In acest mod arhivele economice au devenit în fond tot strict istorice, care adună, clasează şi pun la dispoziţia cercetătorului, actele cele mai vechi, manuscrise sau tipărite dar inutile afacerilor curente, însă în măsură să-ţi facă o idee exactă asupra originei şi desvoltărei vieţii economice şi sociale moderne. Deci numai acest scop le deosibeşte de arhivele de Stat propriu zise, care sunt instituţii culturale şi juridice.

Spre deosebire de arhivele obişnuite, care strâng material în serii bine determinate, aceste arhive economice şi sociale strâng un material cu totul variat, în foi disparate care nu au nicio legătură între ele, dar care se distribuie sub titluri pe *materie*.. Se alcătuesc astfel arhive întregi şi colecţii, care se păzesc să fie desfăcute şi confundate într'o singură *miscellanea*. Procedând astfel este posibil ca, de-a-lungul veacurilor, să adune adevărate podoabe ale istoriei economice şi sociale a ţării şi pentru orice ramură de activitate exercitată.

Ideea a plecat dela un arhivist, care ar putea trece de maniac, Desideriu Chilovi, fost prefect al Bibliotecii Naţionale Centrale din Florenţa. Acesta „a adunat un mare stoc de foi volante, prospecte, înştiinţări, afişe, cataloage, jurnale, comunicări, liste de preţuri, îndrumări, etc., care se răspândesc zi de zi şi se distrug pe străzile oraşului Ori şi acestea conţin note care pot deveni elemente preţioase în istoria vieţii sociale". Mai apoi în 1902, arhivistul comunal din Bruxelles, profesorul G. Des Marez, a luat iniţiativa ca în instituţia pe care o conducea,

să alcătuiască o asemenea colecție pe care a împărțit-o și continuă să o împartă în clase determinate [1]).

Arhivele care s'au creat astfel pretutindeni sunt o comoară de informații, și sigure și repezi, pentru omul de afaceri, pentru Stat, pentru istoric și pentru sociolog. Spre a ilustra aceasta și cu ceea ce se poate face la noi, voiu spicui câteva informații din publicațiile noastre. Una a folosit numai arhiva unei vechi case negustorești românești din Sibiu: Hagi Pop [2]). Iată câtă viață gâlgâe în ea:

O jupâneasă Dumitrana Știrboaica, adecă Știrbei, cere dela Sibiu la 1778: „1 sită de cele bune, deasă, 2 ocă arpacaș bun, mărunt, 5 dramuri șoflan... sămânții, însă de napu, dă gulii, de varză nemțească i lăptuci de cele învelite [3])". Niște boieri la 1790, se interesează de giubeaua mohorîtă cu nurcă sau cu jder, ori de-ișlicele pe care să le scuture de tutunul cel vechi „care au fost pe dânsele, și să pue altul... ca să nu le mănânce moliile [4])". Altă boieroaică, la 1810, se interesează de o perucă „fiindcă mă poftește o prietenă dela „București"; i-au plăcut cele trimise „coconi Marghioliții... dar amestecarea părului nu mi-eu plăcut, căci că este scurtŭ cu lungŭ amestecatŭ, și la împletit vine foarte urât; ci trebuește lungŭ cu lungŭ și scurtŭ cu scurtŭ" și alte sfaturi. Dar la primire, după 20 de zile, cucoana nu e mulțumită, că „n'au fost după cum am scris eu, că ai grămădit păr foarte mult", și alte multe observații [5]). Cred însă că modistele de azi produc aceleași neplăceri, cum a avut și cucoana Catinca Știrboaica!

Un alt boier, Constantin Buzescu la 1822, scrie astfel adresa: „Celi mele iubite și dorite soție dumnei Căminăresii Catincăi Buzascăi cu dorită dragoste să se dea la Sibii [6])".

---

1) Casanova, o. c., p. 238—239.

2) N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop,* București 1906 *(Studii și documente,* vol. VIII).

3) *Ibid.,* p. 3.

4) *Ibid.,* p. 18.

5) *Ibid.,* p. 50.

6) *Ibid.,* p. 65.

Negustorii au altă înfățișare. Unul, Costandin Iscrovici la 1733, se tocmește pentru „doo copile dă Țigan" [1]. Altul nu recunoaște semnătura: „este scrisoarea hameșe și nu este iscălitura mea... ce cu tăerea mânilor meale de va fi iscălitura mea" [2]. Un Craiovean se plânge la 1790 că oamenii nu vor să lucreze pentru 15 parale „că s'au umplut Românii de bani" [3]. Sava Tetoveanul la 1820, se plânge că la Râureni „Târgul au fost slab de tot... Cafeaua, aici 8 lei, 8,20 parale [4]... că aici oamenii sânt cu gândul mai mult la luxus decât la ale mâncării" [5]. Dar cam tot atunci un altul se laudă că a avut „dobândă câte șapte la sută pă lună... acest fel de dobândă n'am auzit, nici n'am pomenit; crez că nici dumneata" [6].

Dintr'o astfel de arhivă comercială nu lipsesc nici informațiile istorice. Nenumărate sunt datele pe care le comunică unii sau alții. Tudoran Mihail, la 28 Mart 1790, arată un puternic cutremur de 15 minute la Craiova [7]. Fiecare, pe lângă nota de comandă mai adaugă o informație de mersul războiului, de călători însemnați, de orice. Un Constantin Logofăt, dând informații că nu se află hrană, dă de exemplu pe soacră-sa, care „să află la scăpătăciune de pâinea de toate zilele, căci cumnatu-mieu ce l-am dobândit, au fost un becisnic, și, orice au mai avut soacră-mea, i-au prăpădit tot" [8].

Iată cum fiecare rând înfățișează un moment de viață reală, trăită. Pentru oricine e limpede cât de omenești, cât de veridice sunt toate aceste însemnări, față de solemnitatea impunătoare, reală și aceea dar seacă, a hrisoavelor cu mari și prețioase peceți. Că adunarea unui astfel de material a preocupat pe istoricii noștri este evident. Din acest punct de vedere opera cea mai întinsă și mai felul rită este aceea a mult regretatului profesor N. Iorga. Ni-

1) *Ibid.*, p. 81.
2) *Ibid.*, p. 82.
3) *Ibid.*, p. 83.
4) Uude sunt vremurile acelea!
5) *Ibid.*, p. 89.
6) *Ibid.*, p. 91—92.
7) *Ibid.*, p. 107.
8) *Ibid.*, p. 113.

meni ca el n'a căutat pretutindeni ori ce urmă de vieață. A preciza această operă ar însemna să facem aici o întreagă bibliografie. Amintim numai că nu a ostenit să publice scrisori de boieri, de negustori, de meșteri, de femei, zapise și socoteli de tot felul. Pilda lui a avut urmări.

Astfel, d-l Ștefan Meteș preocupat de un astfel de material, a strâns și a publicat într'un volum 87 documente (1508—1820) ale *arhivei fiscale ardelene*, din *Urbaria et Conscriptiones* ardelene și *Camara*, privind 151 comune din jud. Alba de jos, Făgăraș, Maramureș și ținutul Cetatea de Piatră. Toate sunt „în legătură cu nobilii-proprietari și românii clăcași, cari muncesc pământul celor dintâi, dându-le bani, dijmă, dănii și birșag". Din ele se vede și „toată desvoltarea economică: care cât pământ lucra, calitatea și productivitatea pământului, cum se muncea, ce se plătea pentru el proprietarului și cât în bani sau dijmă în natură, darurile la diferite zile sau sărbători fixate, robota sau claca din ce consta; apoi cărăușiile, gloabele-birșagurile cât făceau, unde se făcea judecata pentru iobag, densitatea, înmulțirea și cauzele descreșterii numărului iobagilor, mutarea lor dintr'un sat într'altul, sau chiar în țara vecină, de unde și veniau; în ce condiții se primeau noii coloniști în sate și scutirile lor; dispariția și înființarea satelor nouă, averea mobilă a iobagilor din ce constă și numărul ei, negoțul țărănesc, obiceiurile sau drepturile vechi, cari dispar sau sunt călcate în picioare și ivirea altora. In general agricultura și economia de vite, mișcările populare cu cauzele și urmările lor, împuternicirea sau slăbirea materială a elementului românesc în lupta contină cu streinul stăpân, toponimia și multe alte lucruri din trecutul nostru, datine, contribuții pentru cunoașterea dreptului românesc, nicăiri nu-și află lămuriri mai depline și sigure ca în urbariile, conscripțiile și învoielile din acest volum" [1]).

Am expus pe larg cele de mai sus fiindcă ele exprimă suficient cuprinsul unor astfel de arhive economice și so-

1) Ștefan Meteș, *Vieața agrară, economică a Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I., București, 1921, p. III și V—VI. Vol. II — III promise n'au apărut; ele trebuiau să cuprindă satele din celelalte județe ardelene.

ciale, cu toate că materialul publicat e scos tot din arhive oficiale.

Pe lângă alte lucruri trebue să atragem atenţia că acest volum s'a tipărit „cu cheltuiala D-lui Ignat Mircea", cum scrie pe copertă. Ştim că acesta nu era altul decât marele comerciant din Bucureşti. Dar pentru celelalte volume nu s'au mai găsit sprijinitori!

Amintim deasemeni că tot d-l Meteş, pe lângă alte articole şi studii cu aceeaşi preocupare, publică un al doilea volum de documente privind situaţia economică din Făgăraş [1]). Mult mai bogat în documente, referindu-se la un ţinut mai restrâns, volumul acesta este o mină de informaţii. Şi pe acesta tot doi inşi din lumea comercială şi agricolă l-au tipărit: Ştefan Boier şi Octavian Stoichiţa.

Nu trebue să uităm însă că paralel cu această activitate de adunare şi publicare, se adaugă încă una. Aceasta vine chiar dela un negustor, care a dorit să ştie cum s'a desvoltat negoţul şi industria noastră, ce articole se cereau, care era preţul lor, de unde veneau, cine le transporta şi cine le consuma. Acesta este răposatul D. Z. Furnică, el însuşi comerciant şi industriaş.

In publicaţiile lui se găsesc tot felul de note şi acte, ca „nartul ce s'au făcut pentru băcănii şi altele" la 1776, un fel de preţ maximal [2]), sau târguelile părintelui Chesarie episcopul Râmnicului, la 1777, între care sunt: 2 ocă ciocolada faină, 2 rogojini, plumb, cositor, uleiu, gazeturi etc., pentru care „am tras o poliţă... s'o plătească prea sfinţiia sa" [3]). Altul se plânge de judecată: „numai unul Dumnezeu să ferească tot neamul creştinesc de a nu mai avea judecată, că mie mi s'au veninat inima" [4]). Nu e un strigăt mai omenesc decât acesta, pe care îl are Nicolanti în faţa dreptăţii făcute de Vodă, de „au rămas Argeşanul de astădată cu opinca în obraz". Altă dată tot el scrie „din pat bolnav" despre „o bute vin stricat, dă-l lăsasem

1) Ştefan Meteş, *Situaţia economică a Românilor din ţara Făgăraşului*, Vol. I, Cluj 1935. Vol. II n'a apărut încă.

2) D. Z. Furnică, *Din istoria comerţului la Români, mai ales băcănia*, Bucureşii 1908, p. 37—39.

3) *Ibid.*, p. 40—42.

4) *Ibid.*, p. 66.

să să facă oţăt" dar din·lipsă „l-am vândut tot". Cere dela Hagi Pop o copoaică să o trimită vameşului „să nu te urle pe cap" [1]). Aceasta la 1778. Obiceiuri vechi se aseamănă cu altele mai noui! Altul vorbeşte de moartea episcopului Chesarie primită cu „mare jale în toată ţara. Astăzi au tras clopotele în toate bisericile. Cât va sta Ţara Românească, arhiereu ca Chesarie nu va mai dobândi" [2]). O negustoreasă, Zinca Titypoleos, se plânge de socotelile încărcate ale lui Costache Fenerliu „făcute de tot în potriva bunei orândueli şi canoane negustoreşti", ca încărcări de preţuri, lipsa notelor de cumpărare, transport, etc. [3]). In sfârşit, apare şi cunoscutul Hrisant Hurezanul la 1823, care cere bani dela Iovan Popovitz din Craiova „deoarece trebue să fac stăruinţe prin Bucureşti" [4]).

In altă lucrare a lui Furnică apar iarăşi acte comerciale mai noui, de patente, învoiri, paşapoarte, liste de neguţători străini la 1833. O bună parte din lucrare formează un fel de memorii neguţătoreşti foarte interesante [5]).

Ca o completare a lucrărilor de mai sus răposatul Furnică „industriaş", mai publică o serie de documente. Actele lui Hagi Pop dela Sibiu, publicate în parte de Iorga, apoi de Furnică în prima lucrare, se completează acum cu comenzile din străinătate făcute sau primite de sucursala din Viena, şi altele de cea mai mare importanţă. Multe acte sunt luate din muzeul Camerei de Comerţ din Bucureşti [6]).

Dar arhivele din care s'au publicat toate aceste acte au avut norocul să treacă în arhivele oficiale. Câte altele însă nu se pierd fără urmă, neluate în seamă şi distruse fără folos!

Iniţiativa particulară poate juca un mare rol aici. Fie pe cont propriu, fie sub patronajul Camerei de industrie şi comerţ, e timpul să se oprească distrugerea actelor de in-

1) *Ibid.*, p. 74—75.
2) *Ibid.*, p. 106—108.
3) *Ibid.*, p. 379.
4) *Ibid.*, p. 438.
5) Id., *Industria şi desvoltarea ei în Ţările Româneşti*, Bucureşti 1926.
6) Id., *Documente privitoare la comerţul românesc, 1473—1868*, Bucureşti 1931.

teres economic și social. Să se adune note de plată, foi de comandă, registre de casă, borderouri, mercuriale, afișe, reclame, facturi, foi de impunere, informații, foi de drum, de transport, arhive de cancelarie, și tot ce poate rezulta din activitatea comercială și industrială, mare sau mică. Pe lângă acestea se poate adăuga tot ceea ce vine dela particulari: scrisori, bilete, comenzi, cecuri, mandate, fracte, jurnale de gospodărie, memorii, etc. Din fiecare poate ieși o informație, se poate deslega o întrebare nerezolvată.

Pentru aceasta firmele, marile case și cei mici, pot contribui cu materialul lor. In loc să-l vândă la chilogram spre a putea recupera sume modeste, e mai bine să-l lase pe seama acestor arhive, care vor fi în măsură să dea tot felul de informații și toate lămuririle de care ar putea să aibă nevoie atât Statul cât și negustorii și industriașii între ei. Această depunere poate fi și condiționată: ori pe timp limitat creatorul ei păstrându-și deplina proprietate, ori consultarea să se facă în anumite condiții. Dacă pentru prezent aceste clauze pot stânjeni puțin informația, în viitor actele pot fi folosite fără nicio restricțiune. Și acest lucru încă este un mare câștig.

Arhivele oficiale, de Stat, prin natura lor nu pot intra în posesia unui astfel de material. Pe de o parte Statul nu le poate aduna iar pe de alta nici nu le poate urmări. Sunt însă primite aici ori de câte ori se dau cu titlu de donație. In felul acesta au izbutit, aceste arhive, să păstreze ceeace au. Incheiu aceste note chiar cu mențiunea că Academia Română păstrează azi bogata arhivă cunoscută a casei Hagi Pop din Sibiu, altă parte fiind la Camera de Comerț din București, iar în Arhivele Statului se găsește, aceasta cu totul necunoscută, extrem de interesanța și bogata arhivă, mai ales pentru comerțul balcanic, a negustorului tot așa de vestit, Hagi Ianuș Costa Petru. Ele sunt dispuse să-și ia grija păstrării și a altor fonduri similare.

A. SACERDOȚEANU

Un articol necunoscut din 1861 al lui Al. Odobescu

In privința lui Al. Odobescu istoria noastră literară a încetat, mai ales în ultimul deceniu de a mai avea vreo nedumerire sau de a mai desbate vreun litigiu. Cercetări de merit au pus în relief valoarea operei lui[1]) și imaginea care s'a constituit tinde să fie deplină și durabilă.

Semnalăm acum și reproducem *in extenso*, din materialul răspândit în ziarele și revistele vremii, un articol aproape necunoscut al lui Odobescu, desigur sub nivelul celorlalte lucrări ale maturității, dar în care cercetătorul va regăsi una din premizele activității desfășurate cu râvnă mai târziu; poate în vremea în care redacta articolul de care va fi vorba aici Odobescu se va fi gândit să întreprindă însuși realizarea unor perspective pe care le deschidea planul de lucru ce-l propunea.

Am socotit de aceea că nu trebuie să fie uitată o tendință permanentă a preocupărilor acestuia, în sectorul studiilor istorice, și ni s'a părut util a pune la îndemâna cititorilor câteva pagini uitate.

* * *

Studiile istorice în țara noastră a apărut în *Independența*, jurnal politic, comercial și literar, an. IV, Nr. 65, de Sâmbătă 9 Decemvrie 1861, p. 187-189, semnat cu inițiala O. [2])

---

1) O listă a contribuțiilor, între altele, dintre 1931—42, la N. N. Condeescu, Studiu introductiv la *Al. I. Odobescu, Scene Istorice din cronicele românești*, (Craiova, Scrisul Romanesc, 1942, p. 151—155).

2) Articolul fusese citit de N. Iorga, care-l amintea fugar — fără menționarea autorului sau măcar arătarea că poate exista o chestiune de paternitate—în *Istoria literaturii românești în veacul al XIX*, Vălenii—de—Munte, 1909, vol. III, p. 315.

Paternitatea articolului n'a fost stabilită până acum; el nu este menționat în *Bibliografia scrierilor lui Odobescu* alcătuită de Al. Iordan

Vom indica în *notele* cu care însoțim transcrierea articolului menționat, câteva din temeiurile pentru care ne-am văzut îndreptățiți să înțelegem ca autor cert, pe Al. Odobescu; în aceste preliminarii încercăm numai să precizăm ambianța ca să spunem așa: *redacțională*, în care articolul a apărut, și să stabilim unele filiațiuni de ideologie cu precursorii în a căror sferă de influență a primit Odobescu unele orientări ale spiritului său.

Independența, foaie liberală, [1]) avea ca *redactor răspunzător* pe Radu Ionescu, un tânăr [2]) cunoscut de aproape lui Odobescu, poate încă din vremea studiilor în Franța, și apoi împreună cu alții, redactor al *Revistei Române*, care apare la începutul lui Mai 1861, cu numărul pe Aprilie. [3]) Intr'adevăr, în *Independența*, an. III, Nr. 15 din 13 Aprilie 1861, se publică un articol — prospect al inițiatorilor *Revistei Române pentru științe, litere și artă*, în care sunt numiți și redactorii revistei ce urma să apară: C. Aninoșauu, D. Berindeiu, P. Buescu, G. Crețeanu, I. Fălcoianu, A. Gianni, P. Iatropol, R. Ionescu, Gr. Lahovary, A. Odobescu, N. Gr. Racoviță, dintre care unii erau colaboratori harnici și ai ziarului *Independența* încă dela primele numere. [4]) In această grupare, alcătuită din oameni de formație și de preocupări diverse, Odobescu, a cărui

(Convorbiri literare, LXVII, 1934, 7—9, p. 752—763), retipărită și în *Al. Odobescu, Opere alese*, I-II, ediție îngrijită de Al. Iordan, „Cugerarea" 1941. Unele completări la lucrarea lui Al. Iordan, la Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1945 (Fundația Regele Mihai I, *Biblioteca documentară)* , p. 160—161.

1) Primul număr apare la 25 Octomvrie 1860, continuând ziarul *Dâmbovița*, care la începutul anului al treilea de apariție, încetează.

2) R. Ionescu (*1832—†1873), fusese redactor responsabil la *Dâmbovița*, dela 7 Mai 1860 (v. an, II, nr. 55). urmând lui D. Bolintineanu, care se retrage. In nr. 56 din 11 Mai 1860, Bolintineanu arătând că grijile redacției trec asupra lui R. I., menționa că acesta este „unul din junii români ce au făcut studii în litere în Franța, scriitor și poet român de distincție." Alte informațiuni la G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 299.

3) v. anunțul din *Independența*, an. III, nr. 22 din 18 Mai 1861.

4) D. Berindeiu începe în nr. 3 (1 Noemvrie 1860) o serie de articole *Artele în Țara Românească*, apoi *Artele și Istoria* (nr. 8, 10-12 și 14 din Noemvrie 1860); P. Buescu scrie în nr. 8 (12 Noemvrie 1860) despre *Colonizarea germană*, iar în nr. 11 (19 Noemvrie 1860) despre *Lăcustele în 1860*, etc.

personalitate culturată în acest moment era bine conturată, dobândise desigur o oarecare autoritate, trecând drept îndrumătorul prezumtiv al grupului.

In *Independența* totuși, numele lui Odobescu nu se mai întâlnește decât o singură dată, în Nr. 15 din 13 Aprilie 1861, când ziarul îi publică o scrisoare, datată *București, 8 Aprilie 1861*, adresată lui C. A. Rosrtti, și prin care, îndrăsneț, denunța opiniei publice, cu o iritată sensibilitate politico-socială, manevrele infeste și adulările ministrului de justiție al vremii, V. Boerescu.

Ar fi greu de spus dacă Odobescu, publicând *Studiile Istorice în țara noastră* — pe care nici un alt colaborator sau susținător al ziarului nu era mai competent să-l scrie decât el — și a semnat articolul cu inițiala numelui său numai fiindcă se gândise să ia o precauțiune, puțin eficientă dealtfel pentru contemporanii care puteau ușor sesiza finele încriminări puțin caustice și persiflările strecurate în prima parte a articolului, sau dacă renunțase să se facă fățiș notoriu numai din modestie.

Articolul — scris fără pretenții estetice și scrupule formale, fapt care nu însemnează că autorul le subestima, ci că numai, poate, le evita intenționat, într'un articol de gazetă, care nu țintea nici măcar să-i impue numele—pune probleme și dă îndrumări valabile, pozitive, într'un domeniu unde, la acea dată și în anii următori, se pot găsi corespondențele vederilor și preocupărilor, simpatiilor sau antipatiilor lui Odobescu. Dar autorul nu s'a gândit niciodată, mai târziu, să-și retipărească articolul, fie în ediția operelor lui complete fie aiurea; nici să-l mai amintească vreodată, citându-l. Articolul rămâne totuși o contribuție interesantă, cu data apariției, în evoluția problemei adunării și editării izvoarelor istorice la noi. [1])

Deși susține idei, în parte familiare lui Mihail Kogălniceanu, dar mai ales lui Nicolae Bălcescu, sub patronajul

---

1) Pentru discuția de ansamblu, v. Aurelian Sacerdoțeanu, *Ceva despre un corpus al izvoarelor istoriei Românilor*, în *Arhiva Românească*, IV (1940), p. 73—102, reprodus și în *Indrumări în cercetările istorice*, (București 1945), p. 65 — 100; Id., *„Documente privitoare la istoria Românilor"—Un proiect de editare din 1856*, (extras din volumul omagial C. Giurescu), București, 1944, p. 441-446.

spiritual al căruia a stat şi despre care a scris totdeauna cu generos entuziasm[1]), Odobescu precizează liniile unui întreg privit organic, în vertebraţia lui corect alcătuită. Este un plan gândit logic, sănătos, de cineva care nu simula preocupările şi care înţelegea că numai cu instrumente bune de lucru se pot dobândi pentru operele mari, de orizont larg, câştiguri temeinice.

Receptiv faţă de atâtea probleme câte se ofereau spiritului său, pasionat pentru preocupări diverse, Odobescu îşi adaogă—prin paginile acestui articol mărunt — fizionomiei sale ştiinţifice, cunoscută până acum în realizările ei masive, o componentă nouă, relevantă cu atât mai mult, cu cât, prin trecerea anilor, s'a dovedit a fi fost o sământă care a dat rod bun.

Studiile istorice în ţara noastră

Studiile istorice pentru orice popor în general şi mai ales pentru o naţiune ca a noastră, ce-şi datorează astăzi existenţa şi privilegiile sale politice în mare parte vechilor ei drepturi istorice, trebue să fie una din cele mai importante preocupări ale sale. Din nenorocire la noi mai cu seamă de câţiva ani, le vedem, spre paguba ţării, cu totul înlăturate, şi nici guvernul, nici publicul nu contribuesc întru nimic a încuraja şi a stimula aceste studii de o gravă importanţă pentru instrucţiunea şi moralizarea poporului nostru.

Anul trecut[2]) o comisiune[3]) a fost însărcinată de

1) *Nicolae Bălcescu şi scrierile sale* în Al. Odobescu, *Opere complete*, II, Bucureşti, 1908, p. 194.

2) Odobescu fusese numit, la 9 Mai 1860, într'o *Comisiune documentală*, din care mai făceau parte: D. Papazolu, Boliac, A. Pelimon, având şi concursul artistic al pictorului elveţian H. Trenk şi al lui G. M. Tătărescu. Comisiunea avea menirea să inventarieze tezaurele arheologice, arhivistice şi bibliografice aflate la mânăstiri, V. Aurelian Sacerdoţeanu, *Cercetări istorice şi pitoreşti prin mânăstirile noastre acum optzeci de ani. Lucrările lui Al. Odobescu, H. Trenk şi G. Tătărescu*, în *Arhiva Românească*, VI (1941) p. 347-379 şi VII (1941) p. 309-337.

3) In Septemvrie 1860, V. Boerescu, Ministru al Cultelor numeşte o *Comisiune istorică* — şi despre aceasta aminteşte articolul aici—alcă-

Ministerul Cultelor să redige un proect pentru formarea unei societăţi istorice, care negreşit, procedând după un plan metodic şi având la dispunerea sa mijloacele necesere, ar fi putut da acestor lucrări o întindere mare, o înaintare repede şi regulată.

Dar în timpul de faţă, grijile şi intrigile momentului[1]) fac pe oameni să uite chiar şi consolidarea unui viitor mai puţin agitat; poate că de aceea şi minştrii ce şi-au trecut cu iuţeală portofoliul instrucţiei publice au pus cu totul la uitare proiectul de societate istorică şi literară, spre a-şi petrece timpul învoindu se sau sfădindu-se cu arendaşii moşiilor mânăstireşti[2]). Nobilă misiune a Ministerului ce reprezintă şi dirige cultura şi moralizarea publică[3])!

Admitem însă pentru un moment că, deocamdată, organizarea unei asemenea societăţi şi stabilirea unui institut savant permanent ar suscita anevoinţi şi poate şi întârzieri, dar trebue oare pentru aceea ca orice încercare, orice iniţiativă a guvernului să lipsească în ramura studiilor istorice, puţin lucrativă de sineşi? Lipsescu-i oare fondurile? lipsescu-i mijloacele?

---

tuită din: A. T. Laurian, Ion Maiorescu, I. Eliade Rădulescu, A. Florian. Al. Odobescu, I. Brătianu şi P. Cernătescu, v. *Monitorul Oficial* Nr. 229/ 1860 şi B. Boerescu, *Discursuri politice 1859—1883*, Bucureşti, 1910, I. p. 55-58; C. Prodan, *Pentru comemorarea lui Al Odobescu*, Bucureşti 1936, p. 24.

1) Intr'e scrisoare către G. Bariţiu, datată *Bucureşti 27/15 Iánuarie 1862*, deci numai puţin timp după publicarea articolului de faţă, Odobescu scria: „Dar din nenorocire Principatele sunt într'o epocă de criză şi în asemenea moment intriganţii găsesc lesne loc, spre a-şi desvolta patimile lor mârşave". Iar mai departe: „Astăzi *mulţumită încuriei guvernului* în ceea ce se atinge de Instrucţiunea publică, [Eliade] seamănă în şcoli principii falşe şi rătăcite".

Aversiunea pentru miniştrii instrucţiei publice e vădită. v. *Câteva scrisori ale lui Odobescu către Bariţ* [publicate de N. Bănescu], *Convorbiri literare*, XLII, 11 (1908), p 515.

2) In stufoasele desbateri purtate în chestiunea secularizării averilor mânăstireşti, Odobescu îşi va spune categoric părerea, v. mai jos p. 141, nota 1, propunând o soluţie—alta decât aceea care circula cotidian — dar care singură putea stârpi abuzurile şi neorânduelile.

3) Ironia priveşte deadreptul pe V. Boerescu, ministru al justiţiei, cultelor şi instrucţiunii publice. V. şi scrisoarea lui Odobescu, din Aprilie 1891, amintită mai sus.

Tot în anul trecut, Adunarea Legislativă a votat suma de o sută mii lei pe an pentru publicări istorice [1]) şi pe cât ţinem minte, d-nii deputaţi erau dispuşi a întinde această sumă până la trei sute mii lei, dacă ministerul cultelor depe atunci n'ar fi refuzat acest însemnat adaos. Iată dar că fonduri n'au lipsit. Dar chiar şi acea sută de mii de lei, în ce a fost oare întrebuinţată? Care sunt operele istorice publicate dintr'acel fond?

Banii negreşit n'au rămas printre economii, dar scopul destinării lor n'a fost deloc atins, şi greşala principală întru aceasta este că în loc de a dispune de acel fond atât de mărginit, după un plan precugetat şi bine chibzuit de mai înainte, el a fost în pare parte, credem, risipit în premii acordate după eventualităţi şi în răsplătiri poate chiar puţin proporţionate.

Nu putem presupune că în viitoarea sesiune Camera va fi mai puţin îngrijată de importanţa răspândirii cunoştinţelor istorice şi sperăm chiar că prin concursul delegaţilor de peste Milcov, suma destinată pentru lucrări istorice şi literare va creşte în raport cu suma veniturilor ambelor ţări unite, şi ca o mai serioasă preocupare de cultura şi viitorul naţiei române.

La asemenea caz, socotim că ministerul Instrucţiunii Publice ar trebui să elaboreze îndată un proect de societate istorică, literară şi ştiinţifică, după un plan întins şi apropiat cu ideia deplinei uniri a ambelor Principate, iar până la întemeierea acelei societăţi [2]) să se înceapă îndată un număr de lucrări istorice folositoare, care vor servi în urmă de bază viitorului institut şi vor fi continuate de

---

1) *Revista Carpaţilor*, an. I (1860), Octomvrie, p. 405 (*Cronica Lunară)* reţine faptul: „O dispoziţiune importantă s'a luat de către Ministerul Cultelor. Adunarea votând în bugetul său o sumă de bani pentru premiuri şi încurajări ştiinţifice, acesta s'a şi grăbit a convoca o comisie spre a chibzui adunarea materialelor atingătoare de istoria Românilor. Persoanele cele mai competente s'au numit la această comisiune: Laurian, Eliade, I. Brătianu, Cernătescu, Maiorescu, Odobescu, Florian Aron, — iată în adevăr bărbaţi ale căror nume promit destulă garanţie pentru împlinirea cu succes a unei asemenea misiuni".

2) Societatea Academică Română avea să ia fiinţă la 1 Aprilie 1868 în Bucureşti, v. Ion Bianu, *Academia română şi Biblioteca ei*, în *Boabe de grâu*, I 1930, p. 1—11.

dânsul. După importanța lucrărilor, ele să fie predate unuia sau mai multor oameni competenți, care să primească dela guvern o renumerare (*sic*) modestă și cărora să li se dea toate mijloacele de a face cercetările trebuincioase prin țară și chiar prin străinătate. Rezultatele lucrărilor s'ar tipări cu fondul alocat pentru aceasta și astfel negreșit izvoarele istoriei noastre s'ar înavuți chiar din întâiul an al întreprinderii, cu o mulțime de lucrări folositoare, ce ar fi continuate în anii viitori, spre a forma tezaurul istoric al patriei.

Am încercat în lista următoare să însemnăm unele chestiuni istorice mai importante, cu a căror prelucrare s'ar putea începe această serie de opere și de culegeri menite a elucida, sub felurite puncturi, istoria țărilor române.

Epigrafica. Se vor aduna toate inscripțiunile grece și romane din Dacia, atât cele publicate cât și cele inedite, confruntându-se cu originalele; ele vor fi clasificate după un ordin logic și se vor publica în facsimile reduse, cu comentarii explicative[1]. Două persoane însărcinate cu această lucrare vor vizita localitățile din România unde se află asemenea inscripțiuni, se vor pune în relații cu muzeele din străinătate și vor consulta cărțile speciale asupra acestei materii.

Numismatica. O lucrare de acelaș fel se va face de către două alte persoane, asupra monetelor și medaliilor din orice epocă, atingătoare de țările române. Desenarea monetelor va trebui să fie foarte îngrijită și gravura executată pe oțel.

Aceste două colecțiuni vor lăți și vor lămuri foarte mult cunoștințele noastre asupra epocelor anterioare așezării Principatelor Valachia și Moldavia.

Chronografia. Se va începe publicarea unei colecțiuni precât se va putea mai completă de cronici naționale din țările române, aflate atât în țară cât și în străinătate,

---

1) Din inițiativa și sub *priveghereа* lui Odobescu va publica mai târziu Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Museului Național de antichități din București și altor colecțiuni particulare din România*, București, 1878.

scrise atât româneşte cât şi în alte limbi[1]). Persoanele, în număr de trei sau patru, însărcinate cu astă lucrare, vor publica într'o ediţiune corectă şi frumoasă toate cronicele ţărilor româneşti, alăturând traduceri la cele ce vor fi în alte limbi.

Istoriografia. Se vor tipări într'o bună şi splendidă ediţiune toate operele istoricului nostru N. Bălcescu, şi mai cu seamă *Istoria Românilor sub Michaiu Vodă Viteazul,* pe care o moarte prematură l-a oprit de a o termina şi de a o pune sub tipar. România datorează această onoare bărbatului care o a înzestrat cu un aşa frumos monument ridieat gloriei sale răsbelice[2]).

Diplomatica. Se va încape a se face o colecţiune de acte oficiale (hrisoave şi urice), atingătoare de istoria şi de instituţiile vechi ale Ţărilor Româneşti, culese din arhivele statului, mânăstireşti şi particulare, şi din publicări anterioare. Se vor aduna şi documentele ce se vor putea dovedi prin arhivele şi bibliotecile din străinătate[3]), formând astfel un tezaur diplomatic după un plan uniform şi în care actele în limbi străine vor figura transcrise cu

---

1) Ideia va fi reluată de Odobescu; v. între altele *Raportul Comisiunii de revizuire a Proiectului de dicţionar şi de glosar,* în *Analele Societăţii Academice Române,* tom. X, 1 (1877), p. 129—130.

2) „Răposatul N. Bălcescu— spune încheierea Consiliului de miniştri din 1863 — mort în exil şi înmormântat la Palermo, prin profunditatea istorică a scrierilor lăsate asupra epocelor celor mai însemnate a istoriei naţionale, prin meritul literar al tuturor scrierilor sale şi prin ideile măreţe de gloria patriei şi binele omenirii, pentru care şi-a jertfit viaţa, are un drept necontestabil la recunoştiţa ce ţara datoreşte bărbaţilor, care s'au silit a o onora prin scrierile şi viaţa lor.„ (N. Bălcescu, *Opere,* I, 1,—ediţie critică adnotată, cu o introducere de G. Zane, Bucureşti, 1910, p. 3). Al. Odobescu era—în Mai 1863—ministru al cultelor, şi fraza citată pare sa fie inspirată de el. In acelaş Consiliu s'a hotărît, între altele, să se tipărească o ediţie completă a operelor lui Bălcescu. Iniţiativa era, desigur, a lui Odobescu, dar gândul avea să se împlinească abia peste 15 ani (v. ediţia G. Zane, p. 4, şi *Precuvântarea* lui Odobescu la *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul,* Bucureşti, 1878. Ediţia din 1878 se pare că a fost îngrijită de I. Slavici, v. *Lumea prin care am trecut,* în *Convorbiri literare,* LXIII (1930), Aprilie, p. 397; cf. D. Murăraşu, *Eminescu despre N. Bălcescu,* în *Buletinul Mihai Eminescu,* Cernăuţi, II (1931) nr. 5, p. 45—49).

3) Vezi contribuţia lui Odobescu însuşi, cu documente transcrise din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris, în *Colecţia Hurmuzaki.*

exactitatea în limba lor originală şi însoţite cu traduceri româneşti. Această lucrare întinsă va cere concursul a cinci sau şase persoane cel puţin.

O comisiune specială ar putea fi formată spre a culege actele cele mai importante atingătoare de chestia mânăstirilor închinate din Principatele Unite. Ea s'ar ocupa cu redigearea unui memoriu complet în care această chestie ar fi expusă cu claritate şi veridicitate, bazându-se pe acte şi documente. Tipărirea s'ar putea face în limbile română şi franceză [1]).

Administraţiune. Se va publica o ediţiune comentată a *Condicei de Socotelile Vistieriei sub Constantin Vodă Brâncoveanul*, care se află păstrată în Arhiva Statului din Bucureşti [2]). Această publicare ar vărsa lumină asupra chestiunilor administrative aşa de obscure până acum în trecutul nostru. O singură persoană ar fi deajuns ca să îngrijească publicarea.

Legislaţiune. Se vor retipări în ediţiuni comentate:

1°. *Indreptarea legii,* tipărită în Târgovişte la 1652 şi

2°. *Cartea românească de pravili împărăteşti,* tipărită în Iaşi la 1646. Aceste două vechi legiuiri ale lui Vasile Vodă Lupul şi Matei Vodă Basarab merită a se face mai cunoscute publicului, spre a se vedea într'însele după ce principii se da justiţia în ţările române în trecut. Oameni speciali în jurisprudenţă şi ecclesiastici cunoscători de dreptul canonic vor fi însărcinaţi cu această lucrare.

Arheologia. Se vor începe a se lucra monografii asupra mânăstirilor celor mai însemnate din ţările române, tratate din punctul de vedere istoric, arheologic şi bibliografic, care vor fi însoţite cu stampe explicative frumos lucrate.

---

1) Fiind ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice (26 Mai—12 Octomvrie 1863, v. Dimitrie Costescu, *Frazele ministeriale în România, 1862 — 1936*, Bucureşti, 1936, p. 14, 17), Odobescu a scris însuşi, sub pseudonimul Agathon Otmenedec, *Etude sur les droits et obligations des monastères roumains dédiés aux Saints-Lieux d'Orient.*. Bucarest. 1863, 39 pag. O traducere integrală şi corectă a acestui studiu, în *Opere Complete*, III (Minerva, 1908), p. 72—105.

2) Arhivele Statului, *Condica domnească Nr. 126* a fost publicată de (C. D. Aricescu), *Revista istorică a Arhivelor României. Condica de venituri şi cheltueli a vistieriei dela leatul 7202—7214 (1694—1704).* Sub auspiciele Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Bucureşti, 1873.

Pentru aceasta se vor consulta actele vechi ale mânăstirilor în chestiune; se vor face desenuri în culori foarte exacte după toate monumentele şi antichităţile ce ele conţin, spre a se lămuri printr'însele mai bine descrierile arheologice. Aceste monografii ne vor face a cunoaşte starea de cultură a artelor şi a industriilor în trecut; arhitectura, pictura şi sculptura pe piatră, pe metal, pe lemn sau pe os, argintăria şi bijuteria, ţesătura stofelor şi broderiile, arta tipografică şi aceea a gravurei, paleografia şi miniatura de manuscripte, în fine toate artele şi toate măestriile casnice îşi găsesc locul într'aceste descrieri arheologice, pe lângă care se adaogă uneori şi elucidarea unor puncturi controversate de istorie, care vin de se explică prin actele şi monumentele mânăstirilor.

Arhitectura. Se va face o lucrare specială asupra Bisericei episcopale dela Curtea de Argeş, cel mai frumos monument de arhitectură din ţara noastră, şi poate chiar unul din capetele de operă ale artei bizantine. Intr'acea lucrare va intra descrierea şi desenarea tuturor amănuntelor arhitectonice şi decorative ale acestui monument[1]) având totdeodată în vedere restaurarea şi conservarea sa, precum şi reclădirea palatului episcopal într'un stil care să nu prezinte trista înfăţişare a celor mai multe restaurări moderne de monumente vechi din ţara noastră[2]). Omul special însărcinat cu această interesantă lucrare,

---

1) V. D. Berindeiu, *Biserica episcopală dela mânăstirea Curtea de Argeş,* Introducere: Repede ochire asupra arhitecturii bizantine. Cu II planşe *(Revista Română),* II, 1862, p. 822—845; şi studiul special al lui L. Reissenberger, cu acelaş titlu (*A.* Descriere generală. *B.* Descrierea bisericii), cu III pl. *Ibid*, p. 846—868 In colecţia revistei din Biblioteca Academiei Române, se mai găsesc 5 planşe (figurile 4—25) despre care aflăm din însemnarea d-lui G. Baiculescu, care le precede, că „au fost găsite printre hârtiile rămase dela Al. Odobescu. Este evident că ele erau pregătite pentru continuarea studiului lui Reissenberger, care însă n'a mai fost publicat".

2) Incă din 1860, Odobescu scria: „Orice Român trebue să privească cu mâhnire pierderea stilului de arhitectură bizantină naţionalizat la noi şi destrucţiunea vechilor portreturi şi inscripţiuni, ce se fac pe toată ziua cu reclădirea bisericilor. Trebue să lăudăm şi să recomandăm tuturor spre imitaţiune chipul inteligent cu care d-nii Creţuleşti, în restaurarea bisericii d-lor, au păstrat cu pietate în interior stilul

ar trebui să se ocupe şi cu turnarea de modele de ipsos după ornamentele monumentului, care să constitue un muzeu de decoraţiuni, mai demne de imitat decât figurile de ipsos cu care vedem ticluite şi împestriţate casele ce ce zidesc acum în capitală.

Iconografia. Se va începe a se lucra o colecţiune de portretele tuturor domnilor ţărilor române cu familiile lor şi ale personagiilor însemnate din istoria patriei, care se vor decopia după picturile murale din biserici şi din orice alte izvoare figurate se vor găsi în ţară şi străinătate. Aceste portrete, de o parte, copiate în mărime naturală, vor forma un muzeu istoric; de altă parte, reduse în proporţiile unui album, se vor tipări în culori.

Literatura. (Tradiţiuni orale). Se vor aduna şi se vor publica toate cântecele poporane ale Românilor din Dacia, din Mesia şi din Macedonia, în formele lor originale şi cu comentarii. Colecţiunea d-lui V. Alecsandri se va reproduce, servind de bază lucrării. Totodată se vor aduna şi se vor publica şi legendele poporane în proză (basme, proverbe, ghicitori, superstiţiuni. şi alte tradiţiuni). Una din cele trei sau patru persoane însărcinate cu această culegere va călători printre Românii de peste Dunăre spre a aduna cântecele şi tradiţiunile lor. O asemenea lucrare e de o mare importanţă pentru istoria limbii, a credinţelor şi chiar [a] unor evenimente politice ale naţiei române.

Muzica. Se vor aduna şi se vor publica melodiile poporane ale Românilor cu studii asupra instrumentelor lor de muzică, având în vedere o lucrare specială asupra muzicei naţionale.

Filologia. Colecţiunea de exemple de limbă şi de stil românesc din secolii trecuţi, alcătuită de d. Timoteiu Cipariu dela Blaj, sub titlul de *Analecte literare*, fiind o lucrare din cele mai interesante pentru studiul istoric al

---

vechiu şi portretele ctitoreşti (*Poeţii Văcăreşti*, în *Opere complete*, II Bucureşti., 1908, p. 56—57, nota 3).

Restaurarea bisericii episcopale dela Curtea de Argeş s'a început la 1875 din iniţiativa lui T. Maiorescu, pe atunci ministru al cultelor şi instrucţiunii publice. Ea s'a executat de A. Lecomte de Nouy după îndrumările elaborate şi redactate, în numele unei comisiuni speciale, de Al. Odobescu, membru în comisiune (*Opere complete*, III, p. 874, nota).

desvoltării limbii române, şi această carte fiind rară, guvernul român ar putea invita pe d. Cipariu a publica o a doua ediţiune din această carte, mai completă şi adăogată cu exemple literare din epocile mai moderne. O asemenea carte ar aduce cel mai mare folos fiind răspândită în şcolile române [1]) şi încurajarea dată de guvernul nostru culturii fraţilor ardeleni ar fi un puternic legământ de înfrăţire [2]).

Traduceri istorice. Sunt cărţi scrise în limbi străine care au mare interes pentru istoria noastră, şi raritatea lor, precum şi neputinţa de a face din tot omul un poliglot, cer ca să le avem traduse în limba noastră. Printre dânsele vom deosebi deocamdată vreo patru opere a căror răspândire în publicul român ar fi de un mare folos. Guvernul ar putea să însărcineze deosebite persoane cu traducerea cărţilor următoare: 1. *Istoria Valahiei şi Moldovei* scrisă în limba germană de I. Ch. Engel, 1804, Halle [3]);

---

1) In *Revista Română,* II, 1862, p. 107—120 *(Psaltirea tradusă româneşte de Diaconul Coreşi şi tipărită în Braşov la 1577),* Odobescu, subliniind faptul că pentru înlăturarea „divergenţelor de idei şi de tendinţe în cultura limbii române" este nevoie de „studiul istoric al limbii, de cercetarea amănunţită a feluritelor faze prin care graiul poporului român a trecut . . ." arată că o „asemenea încercare s'a făcut de către d. Timoteiu Cipariu, canonic din Blaj, carele în anii 1854 şi 1858 a publicat două volume importante, dar din nenorocire puţin răspândite şi puţin cunoscute de Românii din prov.nciile dunărene . . ." E vorba de *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi* şi de *Crestomatia sau Analecte literare . . . ,* dintre care Odobescu crede că „mai ales culegerea de exemple din scrierile vechi româneşti e foarte folositoare şi că asemenea Crestomaţie ar trebui răspândită prin toate şcolile române, ca să dea junilor studenţi o cunoştinţă mai raţionată şi mai solidă a limbii pe care au să o vorbească şi să o scrie în ţara lor", (v. şi *Opere complete,* II, p. 104—105).

2) Intr'o scrisoare către G. Bariţiu, din 27/15 Ianuarie 1862, Odobescu ţinea să arate că „toată inteligenţa Principatelor, şi mai ales toată junimea lor, n'are alţ vis, nici altă dorinţă decât unirea în idei şi în lucrări cu fraţii de peste munţi, spre a da înaintare culturii morale, curăţirii limbii şi explorărilor istorice, în naţiunea română"; v. *Câteva scrisori ale lui Odobescu către Bariţ* (publicate de N. Bănescu), *Convorbiri literare,* XLII, 11 (1908), p. 515.

3) Pe Engel, consultat în original, îl citează Odobescu atât în *Mihnea Vodă cel Rău* (1857) cât şi în *Doamna Chiajna* (1860).

2. *Descrierea geografică şi ethnografică a Daciei transalpine*, scrisă asemeni în limba germană de F. I. Sulzer, 1782, Viena. — 3. *Istoria revoluţiilor moderne din Valahia*, scrisă italieneşte de Del Chiaro, 1718, Veneţia. — 4. *Călătoriile în Valahia, Moldova şi Moscovia ale patriarhului Antiohiei Macarie*, scrise arăbeşte de arhidiaconul Paul din Alep (XVII secol) şi traduse englezeşte de Belfour, 1829, 36, Londra. (Din care s'ar putea extrage numai părţile I, II şi VIII atingătoare de ţările române şi sumare din celelalte părţi).

Nu pretindem a fi făcut aici o nomenclatură completă de toate lucrările ce s'ar putea face în cercul cercetărilor istorice; ci vrem numai să învederăm că toate acestea se pot face cu înlesnire chiar în momentul de faţă, dacă guvernul ar voi să ia salutara iniţiativă de a lucra cu stăruinţă şi cu patriotism la desvoltarea morală şi intelectuală a naţiei române.

[Al. I.] O[dobescu]
NICOLAE PREDESCU

Blazonul lui Ştefan cel Mare

Intr'o comunicare făcută acum câţiva ani la Academia Română, Dl. Prof. Const. Moisil a atras atenţia asupra unei probleme de heraldică românească, căreia nu i s'a acodat, cred, suficientă atenţie. Amintind cele două steme care apar chiar pe cele mai vechi monete moldoveneşti bătute pe vremea lui Petru I: a) pe avers un cap de bour, cu stea între coarne şi însoţit de o rozetă şi de un crai nou, b) pe revers, un scut despicat, în primul cartier fasciat, în al doilea cu flori de crin, D-Sa ajunge la concluzia că, pe când prima reprezintă stema oficială a ţării Moldovei — dovadă repetarea ei pe toate sigiliile moldoveneşti din veacul XIV-lea înainte—cea de a doua reprezintă blazonul familiei domneşti a Muşatinilor [1]).

Câteva monumente vechi moldoveneşti dovedesc pe de altă parte că, pe lângă stema oficială a Moldovei, aşa cum apare ea pe sigiliile moldoveneşti — pe care o putem denumi stema principală a ţării —, s'a mai întrebuinţat uneori şi o stemă secundară, ceva mai complicată, pe care o întâlnim din vremea lui Ştefan cel Mare înainte.

Această stemă secundară, asupra căreia a atras atenţia într'un articol publicat acum câţiva ani Dl. Prof. Gh. Brătianu [2]), apare pe o inscripţie dela Cetatea Albă din 1479, ca şi pe piatra de mormânt a lui Bogdan şi Petru, fii lui Ştefan cel Mare, morţi în 1479 şi 1480. [3]) O găsim dea-

---

1) *Stemele primelor monete româneşti*, Ac. Rom., *Mem. Secţ. Ist.* Ser. III, t. XXI, mem. 4, Bucureşti 1939, p. 86.

2) *Originele stemelor Moldovii şi a Ţării Româneşti*, în *Rev. Ist. Rom.*, I, 1931, p. 50 sq.

3) Cf. G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare* (Bul. Com. Mon. Ist. XVIII, 1925), Bucureşti, p. 228, fig. 379, 382, 383; pentru inscripţia de la Cetatea Albă din 1479, ca şi pentru alta din 1476, cf. şi I. Bogdan, în *An. Ac. Rom.*, XXX, 1908.

semeni reprezentată pe unele discuri şi plăci de terracotta smălţuite de la biserica de la Popăuţi şi de la Palatul Domnesc de le Hârlău.[1]) In sigilografia moldovenească, această stemă secundară va apare o singură dată pe un sigiliu de aur al lui Petru Şchiopul.[2]) Ea reprezintă un cap de bour figurând ca *cimier* în vârful unui coif decorat cu lambrechiuri, coif care timbrează un scut despicat, fasciat şi presărat cu crini.

Spre deosebire de stema oficială a Moldovei — capul de bour—căreia evoluţia stilistică nu i-a modificat niciodată conţinutul, blazonul familiei domnitoare a suferit numeroase modificări, atât în ceace priveşte dispoziţia cât şi numărul mobilelor heraldice. Lucrul acesta, dealtminteri firesc dat fiind că fiecare urmaş căuta să modifice sau să adaoge unele din aceste mobile heraldice spre a se deosebi de blazonul înaintaşilor săi, poate fi urmărit cu ajutorul reprezentărilor de pe reversul monetelor moldoveneşti [3]).

Cu toate că concluzia, la care ajunsese în comunicarea sa mai sus amintită D-l Prof. Const. Moisil, n'a fost acceptată de unii istorici, [4]) ea oferă totuşi singura explicaţie valabilă pentru evoluţia paralelă a celor două steme moldoveneşti, ce apar pe cele mai vechi monete bătute de Muşatini. Explicaţia e cu atât mai logică cu cât chiar pe unele din monumentele amintite mai sus au fost reprezentate, în acelaş timp, atât stema oficială a Moldovei, fie sub forma ei cea mai frecventă, fie sub forma ei secundară, cât

1) Pentru discurile smălţuite de acest fel, vezi reproducerile din articolul citat, p. 54 şi 55, al D-lui Prof. Gh. I. Brătianu, ca şi în G. Balş, *op. cit.*, p. 225. Placa de terracotta de la palatul Domnesc de la Hârlău se află reprodusă în acelaş articol al D-lui Prof. Gh. I. Brătianu.

2) Vezi Const. Moisil, *Bule de aur sigilare de la Domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei*, în *Revista Arhivelor*, I, p. 260 sq. şi pl. V.

3) Pentru evoluţia generală a monetelor moldoveneşti, vezi mai ales Const. Moisil, *Monetele României* în *Enciclopedia României* I, Bucureşti (1938), pp. 98-124; o încercare de sinteză se datoreşte D-lui Corneliu C. Secăşeanu, *Vechile monete moldoveneşti* (Cunoştinţe folositoare Seria A 85), Bucureşti (1943).

4). Vezi mai ales observaţiile lui N. Iorga, rezumate la sfârşitul comunicării D-lui Prof. Const. Moisil, *Stemele primelor monete româneşti*, p. 88.

şi scutul fasciat şi cu flori de crini, aşa cum apare el pe reversul monetelor moldoveneşti.

In sprijinul acestei concluzii mai poate fi adusă încă o dovadă care a scăpat până acum atenţiei cercetătorilor şi anume reprezentările heraldice din miniaturile evangheliarului copiat în 1502 de monahul Filip, evangheliar păstrat astăzi la Biblioteca Naţională din Viena. [1]

Intr'adevăr, una din foile ilustrate ale acestui evangheliar, copiat în ultimii ani ai domniei lui Ştefan cel Mare, reprezintă în cele patru colţuri ale chenarului, sus, de o parte şi de alta, soarele şi luna, jos, în dreapta, un scut cu patru cartiere, iar în stânga stema secundară a Moldovei — capul de bour figurând ca *cimier* în vârful coifului (vezi planşa).

Deosebit de interesant e fără îndoială scutul din colţul din stânga a acestei pagini de manuscris. Ca şi în celelalte reprezentări similare amintite, în care apar de o parte stema Moldovei, de altă parte stema familiară a Muşatinilor şi aici avem de a face cu un blazon, mai exact cu blazonul lui Ştefan cel Mare. Interesul pe care-l prezintă însă acest blazon e cu atât mai mare cu cât, spre deosebire de stemele celorlalţi Muşatini, este mult mai dezvoltat. Reversul monetelor moldoveneşti reprezintă un scut cu două cartiere, dintre care unul fasciat, cel de al doilea cu un număr mai mare sau mai mic de flori de crin. La fel apare scutul Muşatinilor pe pietrele sculptate de la Cetatea Albă amintite.

Scutul blazonului de pe evangheliarul din 1502 prezintă o formă ovală, rotunjită în partea stângă, puţin concavă în partea dreaptă. In primul cartier, pe un fond albastru închis, apare o cruce dublă, ale cărei braţe se termină în formă de treflă; cel de al doilea cartier cuprinde, pe un fond de

---

1) N. Iorga, *Les arts mineurs en Romanie*, I, Bucarest 1934, p. 48 şi planşele I-VI. Pentru locul ocupat de acest manuscris în evoluţia miniaturei moldoveneşti, vezi observaţiile D-lui E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare* în *Cercetări literare* V (1943), p. 99-230.

2) *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, în *Rev. Ist.*, VII, 4-6 1921, pp. 120-8; *Originele stemelor Moldovii şi a Ţării Româneşti*, în *Rev. Ist. Rom.*, I 1931, p. 50 sq.

aur, trei grinzi de culoare verde cu dungi oblice negre; în cartierul al treilea, pe un fond verde, apar trei rozete de culoarea aurului, neprecis desenate şi conturate cu albastru; în sfârşit, în cel de al patrulea cartier, pe un fond albastru, apar două flori de crin de culoarea aurului îndreptate fiecare în colţul de sus şi de jos al cartierului. La întretăierea celor patru cartiere apare un fel de soare cu raze de culoarea aurului.

Spre deosebire de stema secundară a Moldovei, care apare în colţul din dreapta al filei manuscrisului, scutul din stânga nu redă fidel caracterul său heraldic. Atât monetele moldoveneşti, cât şi sigiliile cancelariei domneşti a lui Ştefan cel Mare dovedesc că stilizarea heraldică a stemelor şi blazonului era riguros respectată. Călugărul Filip, căruia îi datorăm acest blazon, ne-a reprezentat un scut zugrăvit în linii largi, într'o manieră oarecum impresionistă. Elementele acestui blazon sunt însă confirmate de celelalte reprezentări similare. Originea occidentală a acestor elemente, transmise prin intermediul heraldicei ungare, a fost relevată în special în studiile D-lui Prof. Gh. Brătianu.

Florile de crin din primul cartier al scutului, derivând din florile de crin ale blazonului Angevinilor din Ungaria, apar în heraldica moldovenească începând cu cele mai vechi monete bătute de Petru I Muşatin. Tot atât de vechi sunt şi fasciile din cartierul al doilea al scutului. Ele derivă la origină din acele „fasciae ungaricae" [1]). Cât priveşte crucea cu două braţe, ea apare ceva mai târziu în heraldica moldovenească. O întâlnim sigur pe monetele lui Ştefan cel Mare de tipul denumit „monetele cu crucea dublă". După D-l Prof. C. Moisil, acest tip monetar ar fi fost împrumutat de la dinarii ungureşti ai lui Ladislau V (1453—57) [2]). De fapt, crucea dublă pare să fi fost introdusă în repertoriul heraldicei moldoveneşti chiar cu câţiva ani mai înainte. Pe unele monete din colecţia Cabinetului Numismatic al Academiei Române,

1) Gh. I. Brătianu, *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, pp. 112-123.

2) Const. Moisil, *Istoria monetei în România*, 16) *Monetele lui Ştefan Cel Mare*, în *Cronica Numismatică şi Arheologică*, III, 7-8, Nov. — Dec. 1922, p. 58.

atribuite de D-l Prof. C. Moisil lui Ştefan II, fiul lui Alexandru cel Bun, apare un semn similar. Legenda lor, deosebită de legenda obişnuită a monetelor lui Ştefan cel Mare, pare a confirma această identificare [1]).

In orice caz, crucea dublă apare frecvent mai ales în vremea lui Ştefan cel Mare. O dovadă în acest senz o prezintă o placă de terracotta de la Hârlău, pe care, alături de capul de bour de pe *cimier* apare şi un scut fasciat şi cu o cruce dublă. Ea continuă să apară şi pe reversul ultimelor monete moldoveneşti bătute de Bogdan cel Orb şi Ştefăniţă. [2])

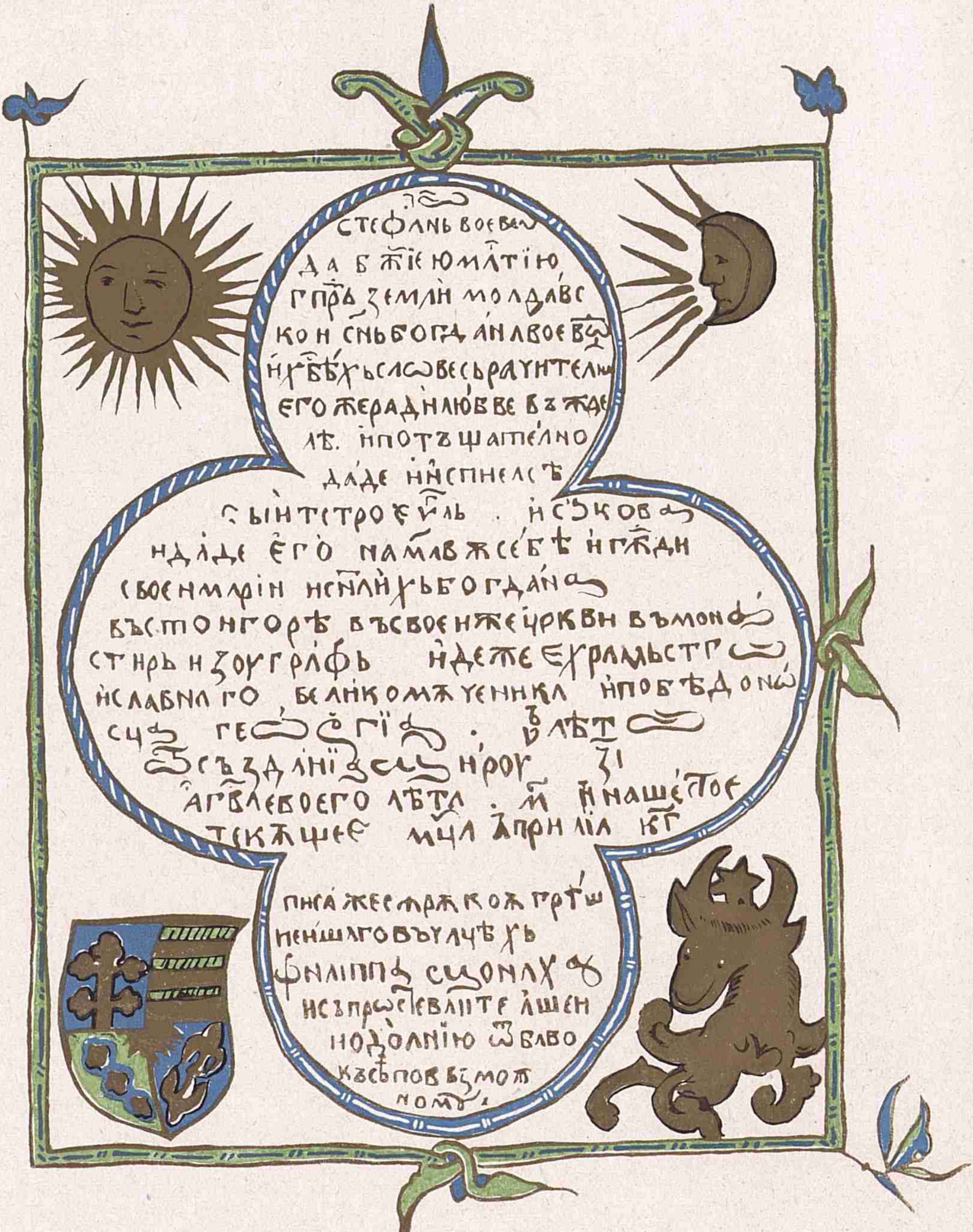
Insfârşit, cele trei rozete, neprecis desenate şi înşirate în chip de lanţ deacurmezişul celui de al treilea cartier al scutului, reprezintă o inovaţie doar prin dispoziţia lor. Ca element heraldic, cu totul secundar, rozeta apare însă pe stema principală a Moldovei, de unde probabil că a şi fost luată, Amintim totuşi că, alături de florile de crin, unii groşi ungureşti prezintă în scutul din dreapta şi câteva steluţe a căror formă nu e prea depărtată de aceia a rozetelor stemelor moldoveneşti.

Nici una din mobilele heraldice ale acestui scut, care reprezintă fără îndoială blazonul lui Ştefan cel Mare în forma sa ce mai dezvoltată, nu este neobişnuită şi nu poate fi pusă la îndoială. Interesul pe care-l prezintă acest blazon este deci cu atât mai mare cu cât el este singurul blazon moldovenesc, care ni s'a păstrat în forma

---

1) Const. Moisil în *Academia Română. Creşterea Colecţiunilor 1913, Cabinetul Numismatic*. p. 25, nr. 220 şi 221; *Ibidem*, 1914, p. 12, nr. 86. In orice caz, originea ungară a acestei cruci duble nu poate fi pusă la îndoială. Ea apare pe monetele regilor unguri cu mult înainte de Ladislau V. cf. Dr. Réthy László, *Corpus Nummorum Hungariae*, I, Budapest 1899, p. 22, nr. 112, pl. 7, (Béla III), nr. 116, (Andrei II), p. 31, nr. 248, pl. 13. Ea apare deci frecvent din sec. XII înainte. In sec. XV, crucea dublă apare pe sigiliile unor voevozi ardeleni. cf. *A Magyar Királyi országos levéltár. Diplomatikai osztályában örzött pecsétek mutatója*, Budapest 1889, p. 3, pl. VI, nr. 26 sigiliul voevodului ardelean Bebek Imre (1446); o regăsim deasemeni, printre alte mobile heraldice, pe *sigillum majestatis* al regelui Ladislau V. *(Ibidem*, pl. IX, nr. 39).

2) cf. Const. Moisil, *Istoricul monetei în România*. 17) *Urmaşii lui Ştefan cel Mare: Bogdan III şi Ştefăniţă*. în *Cronica Numismatică şi Arheologică*, III, 9-10, Ian. — Febr. 1923, p. 72, fig. 1 — 3,

СТЕФАНЬ ВОЕВОД
ДА БЖ҃ІЕЮ МЛ҃ТІЮ
ГП҃Рь ЗЕМЛИ МОЛДАВС
КОИ СНЬ БОГДАНА ВОЕВОД
И ХБ҃ЪХЬ СЛОВЕСЬ РАЧИТЕЛ
ЕГО ЖЕ РАДИ ЛЮБВЕ ВЪЖДЕ
ЛЕ. И ПОТЪЩАТЕЛНО
ДАДЕ И ИСПЛЕ СЕ
СЫИ ТЕТРОЕУЛЬ. И СЪКОВА
И ДАДЕ ЕГО НА МАЛ ВЖ СЕБЕ И ГЖДИ
СВОЕИ МАРІИ И СНУ ИХЬ БОГДАНА
ВЪ СТОНГОРЕ ВЪ СВОЕИ ЖЕ ЦРКВИ ВЪ МОНА
СТИРЬ И ЗОУГРАФЬ И ДЕЖЕ ЕХРАМЬ СТГ
И СЛАВНАГО ВЕЛИКОМЖЧЕНИКА И ПОБЕДОНО
СЦА ГЕОРГІА. ВЪ ЛЕТ
ЗСЪЗДАНІЕ МИРОУ ЗІ
А ГВЛЕВОЕГО ЛЕТА. М И НАШЕ ТОГ
ТЕКЖЩЕЕ МЦА АПРИЛІА КГ
ПИСА ЖЕ СЕ РЖКОЖ ГРЕШ
НЕИШАГО ВЪ ИНОЦЕХЬ
ФИЛИППА СИЦ ОНАХ
И СЪПРОСТЕВАЮТЕ ЛШЕН
НО ДОЛНІЮ ОТ БЛАГО
КЪ СЪПОВ ВЪ МОТ
НОМЪ

aceasta şi cu culorile sale probabil fidel copiate. Prezenţa sa, alături de stema secundară a Moldovei—frecventă în vremea lui Ştefan cel Mare—este încă o dovadă că reprezentarea paralelă a celor două steme, aşa cum apar ele atât pe monete, cât şi pe pietrele sculptate sau pe discurile smălţuite, nu poate avea altă explicaţie decât acea dată de D l Prof. C. Moisil: ca într'un diptic heraldic, miniaturistul a reprezentat pe de o parte blazonul personal al voevodului, pe de altă parte stema ţării Moldovei, ambele în forma lor cea mai dezvoltată.

EM. CONDURACHI.

Note şi comunicări

Cuvânt de deschidere a anului şcolar

19 Noemvrie 1945

In fiecare an, cu această ocazie, am căutat să precizăm în câteva cuvinte rostul nostru aici. Am stăruit mai totdeauna asupra elementului esenţial pe care îl urmărim: tehnica ştiinţifică. Credem că nu ne depărtăm de acest program, pe care ni l-am impus fără întrerupere, dacă, de data aceasta, vom căuta să atragem atenţia asupra unei probleme mai generale, pe care o socotim de importanţă egală. E vorba de utilul istoriei.

Există de multă vreme, şi azi continuă mai accentuat, discuţie asupra temei dacă istoria este folositoare omenirii sau nu. Unii o socot ca absolut necesară formării depline a omului-om şi cer ca întreaga pregătire spirituală a lui să se facă prin istorie; alţii din potrivă o consideră ca factorul esenţial al desarmoniei dintre oameni şi cer înlăturarea ei cu desăvârşire din educaţia indivizilor. A nu păstra amintirea lucrurilor care au desbinat oamenii între ei înseamnă pentru aceştia că se înlătură desarmonia însăşi.

Nu e nevoe să aducem exemple pentru cele ce am spus. Şi de o parte şi de alta sunt nume care reprezintă somităţi impunătoare. E destul să amintim aici pe unul din marii mânuitori ai condeiului gândit, adversar hotărît al istoriei. E vorba de academicianul francez Paul Valéry, nu de mult trecut în lumea veşniciei. Şi el a crezut că istoria e propagatoarea adversităţii dintre popoare. Fără a

căuta să demonstrăm de partea cui stă dreptatea afirmăm dela început că însăși opera lui Paul Valéry este o mărturie prețioasă în sprijinul nevoii cunoștințelor istorice.

Suntem obișnuiți să sintetizăm orice idee în câte o formulă, în câte o zicere care, avem impresia, cuprinde totul. Și istoria este adesea explicată prin astfel de elemente. Ideologic pentru unii ea este istorie idealistă, pragmatică, politică, materialistă, naționalistă sau altfel. Din punct de vedere al scopului ea rămâne pentru alții *historia magistra vitae, ancilla theologiae,* etc. In ceea ce privește formulele dela început trebue să spunem că niciuna nu reprezintă totul, luându-se *pars pro toto,* în vreme ce istoria este una singură după cum și neamul omenesc este o unitate. Observația e formulată încă de multă vreme de Schlözer, iar astăzi ne dăm seama că nu *factorii istoriei* sunt istoria însăși.

Dacă istoriile parțiale, foarte la modă și acum, nu sunt istorie și nu corespund sensului ei, cu atât mai mult istoria nu poate fi legată de zicerile concrete. Istoria nu poate avea fenomene de repetiție ei *constată* numai fenomene care apar o singură dată. Ea nu este nici servitoarea teologiei, cu alte cuvinte nici a altora, fiindcă nu poate servi un anumit scop ci tuturor la un loc.

Dar dacă omenirea, materia de observat a istoricului, este una iar scopul istoriei fiind de a se adresa tuturor la un loc, este cazul să ne punem întrebarea: cum poate să-și atingă țelul. Pentru aceasta nu este nevoie să făurim noi actele justificative. Dealungul mileniilor și le-a adus omenirea însăși. Cu acest înțeles repetând cuvintele domnescului cronicar zicem și noi: „Pentru aceste dară împletecite și foarte greșite socotele... Pune-vom ce vom putea nevoință, însă nu că doară scrisorile altora de greșite să le arătăm, sau în cevaș cinstea ostenințelor lor să micșurăm... ci numai ca... din socoteala care mai aproape de adevăr se poate alătura... să adeverim".

Sunt mai bine de două mii de ani de când Horodot, pe drept numit părintele istoriei, se întreba: „nu pot să-mi explic dece pământul fiind una i s'au dat totuși trei nume

diferite: Europa, Libia, Asia" (IV, 45). Cel dintâi istoric preciza așa formula pe care o va transpune altfel Schlözer și, mutând punctul de gândire, însuși Hegel, al cărui monism se știe ce transformări a produs în gândirea secolului trecut. Pentru noi deci istoria trebue să fie una cum și umanitatea este una. In concluzie, istoria are menirea de a constata actele umane în totalitatea lor și într'o unitate absolută.

Pornind dela această unitate umană istoricul trebue să parcurgă întinsul drum care duce dela cuțitul de piatră necioplită la avion și la dezagregarea atomului. Constatările lui, după cunoscutele locuțiuni, una antică, „nimic omenesc nu-l consider străin de mine", și alta modernă, „ce e omenesc e totdeauna vrednic de a fi știut", trebue să fie exacte. Altfel spus: *ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia.* Această condiție îndeplinită istoria își poate spune că „nu este altceva decât memoria omenirii", cum o definește Hauser.

Acum se vor întrèba unii de ce este nevoie ca omenirea să aibă memorie? Dacă n'ar fi decât cunoașterea antagonismelor din societate atât de invocate de adversarii istoriei și încă ar fi deajuns să credem în necesitatea istoriei, căci în cea mai mare parte numai din antagonism a răsărit civilizația de care ne bucurăm, atât cât ne bucurăm noi astăzi. Dacă n'am aminti de cât exclamația lui Justinian în fața operei ce săvârșise: „Te am învins, Solomoane!" tot am înțelege ceva. Dar aici sprijinul ne vine din partea unuia care privește istoria prin unghiul cel mai real: „Antagonismul este cauza principală a progresului" zice Karl Marx. Ori tot sensul vieții noastre nu este de cât acesta: propășirea. Ea cere însă totdeauna cunoașterea exactă în fiecare moment a stadiului existent anterior.

Dacă n'ar fi memoria omenirii s'ar pierde atâtea experiențe, s'ar uita atâtea descoperiri, s'ar relua atâtea trude dela început și propășirea n'ar exista sau n'ar fi în gradul în care este azi. Deaceea, prin păstrarea tezaurului de bunuri umane achiziționate istoria este o necesitate socială de întâiul ordin. Dacă luăm omenirii istoria ea ar ajunge ca pescarul care, surprins de furtună în largul mării și strângând pânzele corăbiei, n'ar mai ști să le întindă

şi vântul nu l-ar mai duce la ţărmul liniştit. In imensitatea mării n'ar mai avea de aşteptat decât sfârşitul tragic. Şi omenirea nu poate aştepta aşa ceva.

Câteva exemplificări ne pot pune în măsură să înţelegem mai bine cele spuse. Egiptenii au păstrat cu mare sfinţenie secretul multor achiziţii ale ştiinţei lor. Azi constatăm numai opera pe care nu ştim decât ipotetic cum au realizat-o, de pildă formula îmbălsămării mumiilor sau calculele de care s'au servit la marile lor realizări tehnice, la transportul materialului şi construcţia piramidelor. Azi avem încă impresia că nu e posibil să deplasezi în deşert blocuri atât de uriaşe de granit! Cât ar fi înaintat tehnica timp de patru milenii dacă ni s'ar fi păstrat un singur tratat de acesta! Tot astfel se poate spune despre vestitele irigaţii mesopotamiene.

Aristotel a fost ascuns cunoştinţei noastre peste o mie de ani. In tot acest timp se credea şi se studia în amănunt pe texte aşa zise aristotelice, dar foarte defectuoase. Când prin sec. XII s'a descoperit *Noul Aristotel*, adecă adevăratul text, mai întâiu prin traduceri arabe nu tocmai fidele, apoi direct din greceşte, a fost o revelaţie a gândirii filosofice şi lumea modernă şi-a luat avânt pe o nouă cale: *Nihil sine experientia* după formula lui Rogeriu Bacon. Sau, ceea ce este un adevăr, formula unui alt Bacon, fixează raportul între vechiul şi noul Aristotel, că adevărul reese mai degrabă din eroare decât din confuzie: *citius emergit veritas ex errore quam ex confusione.*

Extinzând sensul erorii vedem apărând o serie întreagă de descoperiri numai prin faptul că la mijloc a fost o greşală: exemplul clasic, praful de puşcă.

Avionul însuşi poate că ar fi fost mai din vreme folosit dacă hârtiile lui Leonardo da Vinci ar fi circulat. El descoperise planul de înclinare şi unghiul de rezistenţă pentru plutirea în aer a avionului. Dar omenirii i-au mai trebuit patru sute de ani până când matematica modernă a ajuns acolo unde ajunsese da Vinci, în timp ce hârtiile lui zăceau necercetate într'o arhivă.

Este nevoie să mergem mai departe cu astfel de dovezi? Credem că nu. Dar trecând dincolo de domeniul faptelor concrete istoria este singura care poate determina

omul deplin. Omul este o celulă vie care se consumă în fiecare clipă, pentru un lucru sau pentru altul. Această celulă trebue să se regenereze de fiecare dată dacă vrea să nu dispară fără urme. Regenerarea şi-o face fiecare cu elementele care' stau la îndemâna stadiului său social sau cultural. Nu putem stărui aici asupra regenerării strict fizice pe care marea majoritate a omenirii şi-o face prin recreaţie. Este însă absolut necesar să amintim regenerarea de care simte nevoie omul de dincolo de mediocritate. Acesta trebue să cunoască mai mult, să înţeleagă mai bine, să vadă mai clar poziţia sa în lume. Şi această poziţie nu şi-o poate fixa în contemporaneitate decât făcând apel la trecut.

Iată un om care simte mare plăcere privind operele plastice, să zicem pictura. El se va uimi, cum ne uimim toţi, de delicateţa şi fineţa picturilor dela Altamira, de realismul celor greco-romane (care merg până la identitate cu natura), de exteriorizare a simţimintelor interioare, aparent puţin cam grosolan redate, în cea medievală, de gradul de perfecţiune, care întruneşte toate calităţile de până acum, în Renaştere, de dominarea frivolităţii şi a aparenţei două veacuri mai apoi, de întoarcerea la realism, în partea lui crudă sau în cea cu totul delicată, în veacul trecut, pentru a ajunge azi, în parte cel puţin, la aceea din epoca Altamirei. E o excursiune dealungul veacurilor pe care i-o poate înlesni un muzeu, o carte, o istorie a artei. Ce ar fi în sufletul acestui ins dacă tot ce a fost înainte de *azi* nu ar exista? Acest *azi*, pe care îl cunoaşte, nu l-ar obosi mai mult? Constatarea se poate face în toate domeniile, unde o pagină de istorie aduce mulţumirea sufletească cea mai deosebită şi delectarea spiritului nemăsurat de mult.

Deasupra acestui om, şi ca el sunt milioane, se aşează un altul. Savantul din laborator, medicul din clinică, profesorul dela catedră, sculptorul din atelier, inginerul din fabrică sau depe şantier, negustorul din vălmăşagul clienţilor şi al mărfurilor şi atâţia alţii, care văd şi simt cruzimea vieţii, care luptă şi se străduiesc cu realizarea unui gând înalt, cu facerea unui bine, ies sfârşiţi din locul chinului sau străduniei lor. Credeţi că pentru toţi recreaţia

regenerareă celulei, se face la fel printr'o distracţie ticluită? Nu. Sunt numeroşi cei care, în momentul acela de oboseală, nu mai vor nimic, nici măcar să răspundă la o întrebare. Doresc însă din toată fiinţa lor să fie lăsaţi singuri cu ei înşişi. Şi atunci, ca eroul lui Fulda, ei se recreează cetind o pagină de antologie ori un capitol de cronică, sau răsfoind un album de artă. Adesea excursiile pline de interes pentru urmele trecutului, pretutindeni, pentru ei sunt totul. Un negustor luând *Iliada* în mână şi banii din prăvălie a plecat de a descoperit ruinele Troei; un medic a scris epopeea cea mai interesantă a Bizanţului şi tot un medic a adus în discuţie faimosul Glozel. Mai e nevoie să spunem că nişte politicieni ca Cesar, Sallustiu, Machiavelli, Guizot au dat cele mai caracteristice pagini de istorie din vremea lor? Că dela Eschil, Sophocle, Euripid, Shakespeare, Corneille, Racine şi până la Strindberg şi Bernard Schaw, toţi dramaturgii de seamă şi-au căutat subiectele cele mai realizate tot în istorie?

Dacă trecem într'un mediu mai înaintat cunoaşterea istoriei se impune şi mai mult. Artistul care vrea să se perfecţioneze, căci darul dela natură nu este niciodată suficient, savantul care vrea să ştie cum a evoluat *cunoaşterea* problemei până la el, sp. ex. dela pământ, apă, foc şi aer până la atom, poetul care vrea să înţeleagă că pe lângă gând mai trebue şi arta scrisului; care doreşte să ştie *cum* şi-au exprimat gândirea şi alţii până la el, toţi se simt datori să întoarcă paginile prăfuite ale istoriei. Numai de aici, ajungând la convingerea că *au mai adăugat şi ei ceva* la patrimoniul uman moştenit, capătă mulţumirea şi satisfacţia că truda lor n'a fost zadarnică. Prin aceasta celula lor fizică e regenerată şi nouile puteri creatoare se adaugă la efortul propăşirii. Progresul deci cere el însuşi cunoaşterea stadiului anterior tocmai spre a se remarca pe sine.

Aceasta este realitatea. Putem noi, avem noi dreptul acum să eliminăm din preocupările noastre istoria ca pe ceva dăunător? Desigur nu. Totul depinde însă de un singur lucru: cum o realizăm. Cred că nu va fi greu, dacă suntem cu gândul tot la Herodot: unitatea pământului im-

pune cunoaşterea unitară a vieţii umanităţii lui. Pentru aceasta mai trebue ceva: nu înlăturarea cunoaşterii antagonismelor din trecut, care pot fi factori esenţiali în cunoaşterea istorică, ci numai a celor care există între concepţiile istorice, singurele care nasc, măresc şi întreţin antagonismul.

Ori cunoaşterea sinceră şi totală a vieţii umane nu va fi greu de realizat. Pentru aceasta cunoaşterea sinceră a izvoarelor, a tuturor izvoarelor, este condiţia esenţială. Şi aceasta n'o pot face onest decât arhiviştii şi editorii de izvoare bine pregătiţi. Dar despre aceasta ne-am propus să nu vorbim azi.

Prin acest fel de a înţelege trecutul omenirii, de a prezenta memoria ei, istoria de bună seamă nu mai poate fi pusă în discuţie nici ca scop nici ca utilitate. Care este în acest caz, aportul ei pentru fiecare din semenii noştri, fără osebire de rasă, origine, credinţă şi stadiu de cultură, se poate vedea din orice operă care s'a impus atenţiei noastre. Iată, vom da o pagină de literatură prin care se demonstrează concluzia noastră:

„Fedru, cu cât meditez mai mult asupra artei mele cu atât o practic mai mult; cu cât gândesc şi mă agit cu atât sufăr şi mă bucur ca arhitect, cu atât mă simt eu însumi cu o plăcere şi o limpezime totdeauna mai sigure.

„Rătăcesc în lungile mele aşteptări; mă regăsesc prin neaşteptările ce-mi fac singur; şi prin mijlocirea acestor stări succesive ale tăcerii mele înaintez în propria mea construire; şi mă apropii de o atât de exactă corespondenţă între dorinţele şi puterile mele încât îmi pare să fi făcut din existenţa ce mi a fost dată un fel de operă umană.

„Silindu mă să zidesc cred bine că m'am zidit pe mine însumi".

Sau: „O trupul meu, care îmi aminteşti în fiecare clipă temperamentul tendinţelor mele, acest echilibru al organelor tale, care te fac să fii şi te repun în sânul lucrurilor mişcătoare; ia seama la opera mea; arată-mi în taină cerinţele naturii şi învaţă-mă această mare artă cu care eşti dotat, cum eşti făcut să supravieţueşti vârstelor şi să atăpâneşti întâmplarea. Fă-mă să aflu în legătura ta

sentimentul lucrurilor odevărate: moderează, întărește, asigură gândurile mele. Cât de trecător vei fi, ești mai puțin decât visurile mele. Durezi puțin mai mult decât o fantezie; tu plătești pentru faptele mele și ispășești pentru greșelile mele: Instrument ce ești al vieții, ești fiecăruia din noi unicul lucru care se compară cu universul..."

Din aceste puține rânduri se vede gândirea serioasă, lauda măestriei naturii, gustul proporției, perenitatea spiritului. Ele aparțin lui Paul Valéry. Dar cetind opera acestui autodidact vezi îndată că numai cultura istorică i-a dat lui gândirea, exprimarea, stilul, care l-au făcut să creeze pe *Eupalinos*. Ce l-a îndemnat pe Valéry să se instruiască singur în cunoașterea trecutului? Antagonismul din trecut? Nu. Integritatea cunoștințelor umane formată prin istorie.

Și dacă Paul Valéry s'a afundat atât de mult în trecut, s'a integrat în el și i-a smuls taine de gândire, a făcut-o pentru a cunoaște, pentru a ști. Și dacă totuși s'a ridicat împotriva istoriei a făcut-o nu împotriva istoriei ci a istoricismului greșit mânuit. Astfel văzută problema suntem fără îndoială toți alături de el.

Acest unic și strălucit exemplu ne este deajuns spre o demonstra că istoria este necesară „fiindcă lucrul de căpetenie pentru ca să avem un alt mâine decât al confuziei și al barbariei de azi, este *să redevenim mai oameni de cum suntem acuma; a reintra în umanitate, aceasta este pentru noi datoria cea mai mare*".

Deci istoriei îi revine datoria și onoarea să contribue la înlăturarea barbariei, la reintrarea omenirii în umanitate și la formarea noastră *mai* oameni. Pentru a ajunge acolo noi ne străduim aici să insuflăm elevilor noștri dragostea de izvor, cercetarea lui în amănunt, înțelegerea exactă a cuprinsului, reproducerea fidelă, interpretarea sinceră și sintetizarea onestă. Știm că aceasta nu ne poate face fără migală, fără muncă continuă, fără abdicări dela multe înclinări și mai ales fără sacrificii. Dar mai știm că pentru noi a te jertfi nu e un sacrificiu fără folos.

Și acum, cu câtă dreptate pot avea cele spuse până

acum, care sunt totuşi o mărturie sinceră, găsim potrivit să încheiem cu cuvintele lui Cantemir: „Iară pre cititoriu poftim că de această dată, cu aceste de nemică ale noastre osteninţe, să să zăbăvască".

A. SACERDOŢEANU

Boèţiu din Dacia

In 7 Martie (în a patra Duminică a postului mare) 1267, Episcopul Etienne Tempier al Parisului a condamnat în mod solemn în sinodul întrunit, 219 propoziţii averoiste. Printre cei condamnaţi e pomenit, în manuscrisul latin Nr. 16533 fol. 60 dela Biblioteca Natională din Paris, şi Principalis assertor istorum articulorum fuit quidam clericus *Betus* appellatus. Hauréau [1]) menţionează că pe *e* (din retus) este un semn de abreviaţiune, de unde deduce că de fapt e *Boetius*. Intr'un alt manuscris dela sfârşitul secolului al XIII, al sentinţei despre care vorbim (manuscrisul Nr. 4391 dela Biblioteca Naţională din Paris) se spune: *contra Segerum et Boetius hereticos*, iar manuscrisul latin Nr. 15450 fol. 80 dela Biblioteca Naţională din Paris dă sentinta sub titlul *Liber contra errores Boetius et Sigerii*.

In catalogul scriitorilor dominicani alcătuit la începutul secolului al XIV-a de Bernard Gai e pomenit un autor de opere filosofice *Boetius natione Dacus* [2]). Acest Boetius n'a fost dominican. Propunea la Faculté des arts, unde de obiceiu nu propuneau călugări. Se presupune că era preot secular (de mir) ca şi Siger de Brabant, cu care a fost condamnat [3]).

Nu se ştie ce a făcut după condamnarea tezelor sale. Se presupune că a plecat din Franţa [4]). E probabil că s'a

1) *Journal des savants*, 1886, p. 167—183.

2) Denifle, *Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte*. Tom. II, pag. 230.

3) Mandonnet, *Siger de Brabant et l'averroisme latin au XIII-e siècle*, p. CXVI.

4) *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Tom. II, Partea I-a, 1932, c. 923.

dus la Roma, spre a-şi susţine teza, dar şi acolo a fost reprobată ca eretică. Pe la 1284 Boetius natione Dacus nu mai era.

Bernard Gai din secolul XIV îi atribue următoarele lucrări: Fr. Boetius natione Dacus, scripsit:

1) Libros de modis significandi.
2) Item questiones super topica Aristotelis.
3) Item super librum physicorum questiones.
4) Item questiones super de coelo et mundo.
5) Item questiones super librum de anima.
6) Item questiones super de generatione et corruptione.
7) Item questiones super de sensu et sensato.
8) Item questiones super de somno et vigilia.
9) Item questiones super de longitudine et brevitate vitae.
10) Item questiones super de memoria et reminiscentia.
11) Item questiones super de morte et vita.
12) Item questiones super de plantis et vegetalibus.
13) Item libri de eternitate mundi.

„Natione Dacus" oare înseamnă cu certitudine român?

IOSIF E. NAGHIU

Un preot — filolog: Vasile Coloşi

In celebrul *Lesicon Românescu — Latinescu—Ungurescu — Nemţescu quare de mai mulţi autori, în cursul a trideci şi mai multoru ani s'au lucratu seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, tipărit la Buda, în 1825, sunt pomeniţi în prefaţă colaboratorii. Seria lor începe cu Samuil Micu Klein. După moartea acestui mare savant lucrează preotul *Vasile Coloşi* „isto mortuo, per Admodum Reverendum Dominum Basilium Kolosy, Parochum Nagyagensem, Dioecesis Fogarasiensis in Transsilvania et Vice Archi-Diaconum, qui Lexicon Kleinianum plurimum locupletavit et Lingvis: Hungarica et Germanica auxit, sed matura morte praeventus, supremam manum ei-

dem addere non potuit". —(Prefaţă pag. 3). Despre acest Vasile Coloşi se ştiu foarte puţine lucruri. Enciclopedia Română de Diaconovich nu-l pomeneşte. In lucrarea Săcărâmbul, O monografie a parohiei de Ernest Armeanca (Lugoj, 1932), pomeneşte la p. 66 pe Vasile Coloşi făcându-i şi o scurtă biografie. In Diecesa Lugoşului, Şematism Istoric, (Lugoş 1903, p. 376) făcând seria preoţilor din Săcărâmb, pomeneşte şi pe Vasile Coloşi, menţionând că a colaborat la Dicţionarul de la Buda din 1825. Canonicul Beniamin Densuşianu (din familia savanţilor Densuşianu) a publicat în *Foaia Oficioasă a Diecesei Lugoşului* în 1915 un studiu despre *Unirea Românilor din protopopiatul Bobâlnei la 1700*. Pomeneşte şi Săcărâmbul dar nu pomeneşte pe Vasile Coloşi.

Despre acest preot filolog găsim mai multe date în două manuscrise păstrate în Biblioteca Episcopiei din Lugoj. Manuscrisul Unirea Românilor din Protopopiatul Bobâlna la 1700 de Canonicul Beniamin Densuşianu (fratele lui N. Densuşianu) vorbeşte despre Vasile Coloşi la p. 49—53, iar manuscrisul „Cu însemnări istorice despre parohia Săcărâmb şi Distr. protopopesc al Bobâlnei" (în judeţul Hunedoara) la p. 157—159, scris tot de Beniamin Densuşianu. Manuscrisul întâi e lucrare transcrisă, din care s'a tipărit un fragment în Foaia Oficioasă a Diecesei Lugoşului în 1915, manuscrisul al doilea este scris într'un registru de acte din Săcărâmb.

Vom rezuma deci ce spune Beniamin Densuşianu despre filologul Vasile Coloşi.

De la 1802 până la 1814 districtul protopopesc este condus de *Vasile Coloşi*, cu reşedinţa în Săcărâmb. A fost de naştere din Abrud şi a fost căsătorit cu Iuliana Şuluţiu, sora Mitropolitului Şuluţiu. A fost trimis la Bobâlna, ca protopop la vârsta de 23 de ani. S'a născut în 1779 şi a studiat la Blaj. B. Densuşianu spune că a studiat şi în străinătate, dar nu are alte argumente, decât faptul că vorbea bine germana, latina, maghiara. A fost hirotonit în 1802 de Episcopul Bob.

A fost un cercetător pasionat. A adunat diverse diplome, decrete, rescripte, referitoare la trecutul bisericesc şi le-a descris în protocoalele protopopeşti. A cola-

borat cu cei mai de seamă cărturari ai vremii la Dicţionarul de la Buda. In 15 Noemvrie 1809 a fost numit de Episcopul Bob şi la conducerea protopopiatului de Bistra, iar în 1812 i s'a încredinţat şi rolul de inspector al şcoalelor greco-catolice din protopopiatele Bobâlna, Bistra şi Zărand. S'a îmbolnăvit cu prilejul inspectării parohiei Bucureşci din protopopiatul Zarandului (Hunedoara). A murit în 16 Noemvrie 1814 la Săcărâmb, a fost înmormântat în biserica din Săcărâmb (e singurul protopop înmormântat acolo). Iuliana Coloşi, născută Şuluţiu a rămas văduvă cu 6 copii. A murit în 18 Aprilie 1818 şi a fost înmormântată lângă biserica din Săcărâmb. Tradiţia populară — înregistrată de B. Densuşianu—spune că văduva lui Coloşi s'a dus până la Impăratul, ca să ceară ajutoare, dar a fost refuzată.

Manuscrisele lui V. O. Coloşi au fost date de urmaşul său de la Săcărâmb, de protopopul Teodor Metienţiu, lui Alexandru Şterca Şuluţiu, protopopul Bistrei, Mitropolitul de mai târziu al Blajului. Intr'o scrisoare din 15 Iunie 1822 A. Şuluţiu întreabă pe protopopul T. Metienţiu, dacă poate transporta cu doi cai toate cărţile şi manuscrisele lui Coloşi. B. Deuşuşeanu afirmă că Al. Şuluţiu a transportat şi unele corespondenţe oficiale. Se arată indignat de felul în care au fost duse lucrările lui Coloşi.

In manuscrisul intitulat Extras din protocolul investigător luat la 1761 din partea Protopopului Alexandru Aron în multe comune din Protopopiatele Albei Carolina şi Turda, copiat de B. Densuşianu, păstrat în Biblioteca Episcopiei Lugojului, găsim şi ceva despre manuscrisele lui Vasile Coloşi. In arhiva protopopiatului din Săcărâmb se află o epistolă latină a lui Al. Şterca către protopopul Teodor Metienţiu despre manuscrisele lui Coloşi: Rogo te desideror... curam librorum Kolosianorum... Semnează, Tuus sincerus in Christo frater et amicus Alex. Sulutz m. p. Bistrae 15-a Iunii 1822. Protopopul a scris pe ea: Litteras hieri percepi et hodie expedio".

IOSIF E. NAGHIU

Un memoriu latin despre trecutul românesc.

In colecţia de manuscrise latineşti a Episcopiei Unite de la Lugoj găsim printre altele Brevis memoria eventuum memorabilium civilium Ecclesiasticorum Populi Romani utramque Daciam incolentis a tempore descensus ejusdem usque ad nostram aetatem a. D. 1858 adumbrata. Este opera canonicului Ştefan Moldovan de la Lugoj, scrisă în caet format dictando, având 67 pagini. Această lucrare a fost scrisă în 1858 şi trimisă în 5 Ianuarie 1859, Arhiepiscopului Luca de Tars, nunţiu apostolic la Viena. La sfârşitul manuscrisului Ştefan Moldovan reproduce scrisoarea adresată Nunţiului, cu prilejul trimiterii manuscrisului. Din acest răspuns aflăm că în Septemvrie 1858 Nunţiul a cerut în numele Papei un memoriu ştiinţific, redactat în latineşte despre trecutul românesc. Spune că a alcătuit Memoriul mai ales după operele lui Petru Maior, Gheorghe Şincai, August Treboniu Laurian. Dintre colecţiile de documente spune că a folosit mai ales pe Iosif Kemény, A insistat mai mult asupra Românilor din *Dacia Austriacă.*

Memoriul are următoarele capitole:

1) Praefatio.

2) Status Daciae ante, sub Q. post redactionem ejus in Provinciam Romanam seu ab a. Chr. 330 usque a.C. 117.

3) Coloniarum in Dacia vicissitudines, a decessu Trajani usque ad Aurelianum Imperatorem: seu ab a. C. 117 usque a. C. 274.

4) Status Romanorum in utraque Dacia ab Aureliano usque ad decessum e vivis Constantini Magni seu ab a. C. 274 usque ad a. C. 337.

5) Continuatio. A decessu e vivis Constantini M. usque ad mortem Attyle R. seu ab a. C. 337 usque a. C. 454.

6) Res Romanorum utriusque Daciae a morte Attyle usque ad Hungarorum adventum seu ab a. C. 454 usque a. C. 889.

7) Fata et vicissitudines Romanorum ab adventu Hungarorum rusticorum Dozsa Duce seu ab a. C. 889 usq. a. C. 1514.

8) 1514 — 1690

9) Status Romanorum sub Imperio Austriaco ab. a. C. 1690 usque ad nostram aetatem (In acest capitol face o succintă istorie a Bisericii Româneşti unite cu Roma).

IOSIF E. NAGHIU

O precizare şi o localizare în cronica lui Nestor: Haleciane (Galiţieni) popor vecin cu Volohvo (Români)

Regretatul G. Popa-Lisseanu editând în româneşte cronica lui Nestor [1]), care a trăit în al doilea deceniu al secolului al XII-lea la Kiev, pasagiul referitor la neamurile lui Iafet, îl redă în felul următor: „De seminţia lui Iaphet se ţin şi Varegii, Suezii, Norvegii, Cotlandezii, Ruşii, *Galiţienii*, *Volochii*, Romanii, Nemţii, Carolingii, Veneţienii, Francii şi alte popoare" [2]). In întroducere acelaşi autor redă acelaşi pasagiu cu mici deviaţiuni: „De seminţia lui Iaphet se ţin şi Varegii, Suezii, Norvegii, *Gotlandezii*, Ruşii, Onglii, *Galiţienii*, Volochii, Romanii, Nemţii, etc." [3]). La „indicele numelor proprii" găsim: Galatieni 33 (de fapt la pag. respectivă avem Galiţienii); Galatia 38 (la pag. 38 nota 8 Galiţia) [4]). Lucrarea, erată nu are.

Pasagiul de care ne ocupăm se găseşte şi în original, la pag. 219: „офетово же колѣ нто: Корѧзи, Свеи, Оурмоне, Гѫте, Роусн, Аньглюне, Голичоне, ВолѫХво, Римлюне, Нѣмци, Корѫлѧзи, Венедици, Фрѧгове и прочии".

Pasagiul de mai sus e folosit şi de Alexandru Philippide în „Originea Românilor", [5]) care e mai corect în traducere:

„Neamurĭ de ale luĭ Iafet sânt şi Varĭazi, Sviĭe [Suediĭ][6])· Nurŭmane [Normaniĭ], Gote [Goţiĭ], Rusĭ [Ruşiĭ], Aglĭane

---

1) Gh. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor*, în *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. VII, Bucureşti 1935.

2) Idem, *ibid.*, p. 33.

3) Idem, *ibid.*, p. 19.

4) Idem, *ibid.*, p. 226.

5) Al. Philippide, *Originea Românilor*, vol. I, Iaşi 1925, p. 715.

6) Al. Philippide, *op. cit.*, p. XIV. In paranteze [...] se pun observaţiile mele".

[Angliĭ], *Galičane* [?], *Vlahove* [Vlahiĭ], Rimlĭane [Romaniĭ], Nѣmĭţi [Germaniĭ], Korlĭazi [?], Venečiţi [Veneţieniĭ], Frĭagove [Franciĭ] şi ceilalţĭ"...

Inconsecvenţa în traducere, la Popa-Lisseanu, precum şi îndoiala la Philippide, când e vorba de cuvântul „Галичане" din original, necesită o clarificare.

Galiţienii, Galitieni, Galatieni la G. P. Lisseanu; Galičane la Philippide, Голичоне la Nestor, nu sunt altcineva decât Ucraineni din Ucraina occidentală de azi, care şi astăzi nu şi zic altfel (numire după regiune, provincie, — ca la Români: Moldova—Moldoveni, Ardeal—Ardeleni) de cât Halečane, derivându-şi numele dela străvechiul oraş Haleč, Haliciul documentelor şi cronicilor moldovene.

Abia când statul ucrainean din Apus numit şi „Rusia Roşie", în documente papale Ruthenia—Ruthenes, cade sub ocupaţia polonă, în timpul lui Cazimir cel Mare (1333—1370), apare în documente „Gallicia et Lodomeria".

Sub „Austriaci" ţara poartă numele de Galizien, ba chiar şi în popor a pătruns cel de „Galiţieni", „Galiţiane", în schimb oraşul mereu e numit Haleč.

Dicţionarul ruso ucrainean [1]) are pentru — Галичина́ — ни́ (Galiţia — Halecená e): Galiţia, Галичанин — Галича́нин на (Galicianin-Halečáнen,-na, plural adaog Haleciane): locuitor al Galiţiei, „Galiţian".

Aşa dar „Галичане" din cronica lui Nestor, sunt „Галичани" (Haleciane) — Halecianii de astăzi locuitori ai Ucrainei vestice, cari de când abia a începnt să mijească istoria, îi găsim vecini cu „Болъхва" (Voluеva), Volohi — (numiţi aşa numai de Ucraineni), Vlahi — (de ceilalţi Slavi), Moldoveni—Români de astăzi.

Domnul prof. I. Nistor, atestă această vecinătate, în urmă cu un mileniu, prin cuvintele „România are o graniţă comună cu Ucraina care se întinde pe sute de kilometri din Carpaţi până în litoralul pontic" [2]).

N. CEREDAREC

1) *Rosĭĭs'ko-ukrains'kĭĭ slovnik* (Dictionarul ruso-ucrainean), Editura Academiei de Ştiinţe U. R. S. R., Chiev 1937.

2) Ion I. Nistor, *Ucraina în oglinda cronicelor moldoveneşti*, în *Anal Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, Tomul XXIV, Mem. 5 şi extras, Bucureşti 1941.

Expertiza scrisului şi formatul cărţii.

Reproducem aici în traducere, două recenzii semnate de savanţi autorizaţi, care pot servi şi cetitorilor noştri. Ele au fost publicate în *Bibliothèque de l'Ecole des chartes*, t. LXXXVI (1925), p. 452 — 454.

A. S.

J. — A. Broutails. *L'expertise judiciaire en écriture. Souvenirs et réflexions*. Toulouse, Privat, 1925. In-8°, XII—149 pag.

Manualul se compune din trei capitole ordonate logic: starea chestiunii, relevarea faptelor grafice, interpretarea lor.

In cel dintâi autorul pune la punct, în câteva pagini care sunt modele de claritate, critica unor metode preconizate recent. Şi mai întâi metoda grafologică care pretinde să caute şi să descopere un criterium inerent personalităţii fiecărui scriitor în aspectele scrisului: impulsiune, orientare, întindere, cantitate, etc., pentru care grafologii au alcătuit tablouri. Nicio grijă pentru forme, nici pentru *ductus* al literilor. Bănuim rezultatele deplorabile la care duce acest sistem. D. Broutails arată exemple curioase. Scurt, acesta a fost atât de mult desconsideratîncât chiar cei care l-au susţinut cu mai multă energie au sfârşit prin a o rupe cu el.

Acestei metode grafologice, care în adevăr se bazează pe nori, s'a încercat de curând să-i substitue o alta zisă „grafometică" care, cifrând faptele (grafometrie cantitativă) sau efectele (grafometrie calitativă) scrierii de expertizat, introduce în raportul expertului aparenţa preciziei matematice.

N'am să desvolt aici critica acestei metode, construită pe principii greşite, făcând apel la legea probabilităţilor — a cărei aplicare la expertiză a fost condamnată de cele mai înalte autorităţi competente — şi cu atât mai primejdioasă cu cât, neprezentând decât rezultate traduse în grafice, scapă controlului magistratului şi-i cere pentru adoptarea concluziilor „un act de credinţă neraţionat". Pe deasupra, toţi cei care au făcut experienţa ştiu că rezultatele acestui sistem, a cărui eroare fundamentală este „de a trata scrisul, aşa de variabil şi schimbăcios,

în felul unei abstracţii inerte şi rigide", nu sunt mai puţin deplorabile decât rezultatele metodei grafologice.

Faţă cu astfel de constatări, D. Brutails opinează pentru întoarcerea la principiul vechei expertize prin compararea formelor, „dar adaptând această expertiză la nevoile şi resursele acelui timp, introducând vederi mai largi în consideraţii prea exclusiv consacrate traseului literilor, întinerind tehnica, trăgând profit din progresele chimiei sau fotografiei".

Totul presupune aci o alegere de experţi oferind garanţie în acelaşi timp o probitate mai presus de orice bănuială, un spirit pătrunzător şi critic, „obişnuit să şi controleze propria sa gândire, de un raţionament în acelaşi timp sigur şi mlădios". Din aceste calităţi, unele sunt înăscute; altele se capată prin practica culturii şi în mod deosebit prin erudiţia istorică.

In felul acesta se adresează din ce în ce mai mult, în zilele noastre, la arhiviştii paleografi. Mulţi dintre ei, fără îndoială, nu vor avea să înveţe mult din această cărticică cu capitole de însemnare a faptelor grafice şi interpetarea lor. Studiul documentelor contemporane în sine nu este diferit de acela al vechilor scrieri cu care se ocupă paleografii; aceştia vor găsi totuşi să adauge mai mult de o observaţie din care tehnica expertizei va aduce profitul său. Dar se vor afla aici, în lipsă de reţete infailibile pentru a izbuti în expertiză, numeroese învăţăminte precise care sunt fructul unei lungi experienţe, „rezultatul multor ore de investigaţie şi de reflecţie".

A. de BOÜARD

Charles Mortet. *Le format des livres. Notions pratiques suivies de recherches historiques.* Paris, Ed. Champion, 1925. In 8°, 60 pages et 4 planchès hors tèxte.

D. Ch. Mortet a reimprimat în această plachetă, după ce le-a revăzut şi completat, cele două articole asupra formatului cărţilor pe care le publicase în *Revue des bibliothèques*, întâiul în 1894, cu colaborarea fratului său d. Victor Mortet, şi al doilea, singur, în 1924. Expune aci, cu precizia şi claritatea lui obişnuite, tot ce este de folos să ştii asupra acestei chestiuni.

Intr'o întâie parte explică ce trebue să se înţeleagă prin format *comercial*, prin format *bibliografic* şi prin format *real*. Formatul *comercial* îşi are punctul de plecare în dimensiunile variabile ale coalei de hârtie la eşirea' sa din formă. Sunt formatele ce se indică prin calificativele *couronne*, *écu*, *coquille*, *carré*, *raisin*, *jésus*, etc. D. Mortet face cunoscut dimensiunile cele mai obişnuite. Formatul *bibliografic* este, din potrivă, bazat pe numărul îndoiturilor pe care coala de hârtie — oricare ar fi dealtfel dimensiunile lor — le suportă în formarea caietului. Dacă această coală e îndoită în două, în patru, în opt sau în douăsprezece se zice că f.rmatul cărţii astfel.constituite este in—folio, in — 4⁰, in — 8⁰ sau in — 12. In ceea ce priveşte formatul *real*, depinde natural de mărimea coalei şi de numărul îndoiturilor ei. Şi se ştie că de când cu fabricarea mecanică a hârtiei croiala coalelor a suferit variaţiile cele mai deosebite. Din această pricină se tinde din ce în ce mai mult, în practica obişnuită a librăriei, să nu se ţină seama decât de formatul *real* sau formatul *aparent*, continuând totuşi să se servească de vechile expresii de in—folio, in—4⁰ sau in—8⁰. De aceea la Biblioteca naţională sunt calificate in—8⁰ toate volumele moderne de o croială care nu depăşeşte 0,25 m., in—4⁰ toate care măsoară dela 0,26 m. la 0,31 m. şi in—folio acelea care au dela 0,32 m. la 0,52 m.

In a doua parte a sa, d. Mortet face, cu ajutorul a numeroase exemple, istoricul formatului cărţilor dela cele dintâi incunabule, în care se proceda, la formarea caietelor, după cum se făcuse la manuscrise, făţuind unele în altele foile îndoite în două, până în sec. XIX, când numărul îndoiturilor s'a schimbat adesea. Arată apoi, cum se pot determina, cu ajutorul *vergeures*-ilor şi *pontuseaux*-urilor, dacă tipograful a tipărit coale întregi sau numai jumătăţi sau sferturi de coale. Asupra modului de punere în ramă a paginilor colii zeţuite, locul semnăturii şi croiala reală a diferitelor coale întrebuinţate, dă informaţiile cele mai precise şi mai complete. Bibliografii şi bibliotecarii vor găsi aci toate elementele necesare pentru a rezolvi dificultăţile pe care le poate prezenta determinarea formatului astfel conceput.

C. COUDERC

† Ilie Bărbulescu

Nu i-a lipsit lui Ilie Bărbulescu puterea de muncă. Lucrările lui, adesea voluminoase, ca şi studiile mai mărunte sau recensiile, dovedesc aceasta îndeajuns. Fiecare chestiune este urmărită până la cea din urmă formă, până la cel mai neînsemnat text, căci el a fost întâiu de toate un filolog, un slavist. Dar rar se întâlneşte cazul ca un savant să nu-şi fi nimerit subiectele sau să nu fi izbutit să le documenteze, ca la profesorul ieşan. Atras de subiecte, interesante totdeauna, care cereau un orizont istoric deosebit, el n'a putut să convingă pe nimeni cu teoriile sale. Aceasta provine, poate, din faptul că se dorea mai mult istoric, fără a fi izbutit să fie.

Este drept că formaţia lui Bărbulescu a fost de istoric şi cât a fost student al Universităţii bucureştene însăşi filologia slavă, ilustrată de Ioan Bogdan, era mai mult istorie. Studiile din străinătate şi trecerea pe la Arhivele Statului, unde iarăşi au rămas urme vădite ale muncii sale, l-au îndrumat pe altă cale. De aici provine, fără îndoială, veşnica lui oscilaţie între istorie şi filologie. Totuşi *Fonetica alfabetului cirilic în textele române* (1904), *Relaţiile Românilor cu Sârbii, Bulgarii, Grecii şi Croaţia* (1912), *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi* (1929), şi *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural* (1918), ca şi în parte activitatea sa dela *Arhiva* din Iaşi, vor obliga totdeauna pe cercetător la consultare.

Dar dacă opera lui rămâne minoră activitatea didactică se impune pe un plan mai înalt. Bărbulescu a izbutit să aibă elevi care s'au apucat să strângă şi să dea la lumină documentele istoriei moldoveneşti. Prin aceasta el are tot dreptul la recunoştinţa noastră.

A. S.

† Dumitru Drăghicescu

A murit un om de valoare în lumea literelor noastre, care n'a făcut zgomot în jurul său şi n'a umbrit pe nimeni deşi, în alte condiţii, ar fi putut eclipsa pe mulţi. Dar mai

presus de orice a dispărut un om de caracter, aşa de puţini astăzi în lumea noastră.

Dumitru Drăghicescu vine din lumea satelor noastre, din Zăvoienii—Vâlcei. N'a fost ţăran el însuşi. Pătura înstărită sătească din mijlocul căreia a plecat i-a dat posibilitatea să facă şcoală înaltă, în ţară şi în străinătate. Spre deosebire de mulţi colegi el a putut să-şi ia, acum patruzeci de azi, un strălucit doctorat chiar la Paris. Dar această biruinţă a spiritului nu i-a adus şi biruinţa în viaţa lipsită de „relaţii", pe care mediul său rural nu i le a putut da. Deaceea a fost mai întâi un învins în cariera sa principală.

A cultivat filosofia în mod remarcabil şi a fost un idealist, în plinătatea acestei concepţii, care l-a apropiat atât de mult de *Civitas Dei* a Sf. Augustin. Dar a trebuit să facă multe concesii vieţii, să intre într'un partid politic, care n'a avut nevoie de inteligenţa lui, şi să primească un post de ministru în străinătate, totdeauna de a doua mână. Acestea au făcut ca Drăghicescu să fie un învins şi în viaţa sa publică.

Spiritul său onest şi munca depusă în slujba neamului său se ridică însă cu mult deasupra contemporanilor prin munca „senatorului" trimis în propagandă în timpul primului război mondial. Broşurile lui, de natură istorică, documentate şi cu mult bun simţ, privind toate provinciile româneşti contestate atunci ca şi acum, rămân să formeze un moment important al vieţii lui. Istoricul viitor oricând va putea ţine seama de ele, prin munca de informare şi prin gândirea cu care sunt înzestrate.

Acum, bătrânul de peste şaptezeci de ani, stăpân pe toate puterile sale de muncă şi de gândire, cade răpus de o dramă. Probabil că nici decepţiile vieţii, nici deşertăciunile gândirii, nici inutilitatea muncii cinstite, dacă acestea vor fi fost concluziile lui după o viaţă de gândire filosofică, nu l-au dus la gestul disperat care ilustrează faptele diverse ale gazetelor. E mai probabil că mizeria în care cad intelectualii l-a făcut să creadă că viaţa nu-i mai poate da nimic şi a consumat astfel ultima sa înfrângere. Şi pleacă dintre noi discret dar neînvins în gândirea lui pură despre Dumnezeu şi despre oameni.

A. S.

† George D. Cioriceanu

Unul din puținii săi prieteni anunță la ziar că doctorul în litere și economie politică G. D. Cioriceanu a fost înmormântat în satul său natal Mereni Olt. Pierderea lui Cioriceanu este în adevăr neașteptată. Tânăr, înalt, destul de voinic, obișnuitul sălii de lectură a Academiei Române nu arăta în niciun chip sfârșitul la o vârstă când abia începe cineva să arate maturitatea de gândire.

Incă de student se observase la el obsedarea unor chestiuni spinoase, de aceea intervențiile lui din discuțiile seminariale nu erau mai niciodată în legătură cu subiectul tratat, ci rezultau mai mult din problemele de care era el stăpânit și pe care le voia puse în legătură cu orice temă. Se făcuse însă remarcat în mediul colegilor săi. Pe urmă la Paris a trecut un bun doctorat cu o teză de economie politică. Intors în țară a ocupat o catedră de această specialitate la o școală medie.

In timpul studiilor și al activității sale didactice s'a dedat și cu studiile istorice, pentru care însă nu avea pregătirea necesară. Dorea dealtfel să cunoască bine mai mult istoria etnografică a Sud-Estului european. Pentru aceasta a făcut eforturi mari și pregătea o lucrare de proporții întinse. De mulți ani îmi spunea că o are la Paris pentru tipar dar nu are cu ce să susțină cheltuiala. Războiul din 1939 i-a zădărnicit planul cu totul. Probabil că în manuscrisul ce va fi având, să fie tratate multe chestiuni interesante, care ar merita să fie cunoscute. Din prefețele pe care le-a publicat sub inițialele G. Th. în unele volume ale *Izvoarelor istoriei Românilor*, colecția regretatului G. Popa-Lipsseanu, rezultă unele probleme care pot preocupa pe oricine. In acestea, afară de opinia general admisă, că invaziile barbare n'au avut un caracter atât de destructiv cât se crede, el se opune existenței unui *hiatus* în istoria Românilor, cere să se introducă termenul de peninsulă Thracică în loc de peninsulă Balcanică, că Macedonenii sunt un conglomerat de populații tracice, că nu există probabilitate ca Tracii să fi dispărut și să fi fost înlocuiți cu Slavii (teoria lui Zablovsky) și că persistența celor dintâi e certă: *vis, bis* sau *iz* „apă“, *bor* sau *bori* „curs inundabil de apă“ sunt pentru el dovezi sigure în acest

sens. In concluzie „după mitul slav şi mitul iliric, când se va trece la realitatea tracică" se întreabă el.

Nu ştiu să fi desvoltat undeva aceste teme. Pentru istorici numele lui rămâne însă legat de colecţia lui Popa-Lisseanu, ale cărui volume toate poartă frumoasa didacţie „amico Dilecto Georgio Cioriceanu rerum historicarum amantissimo, d. d. d." căci, în adevăr, doritor să cunoască izvoarele înseşi, a convenit cu eruditul clasicist să le traducă iar el, din puţinul ce avea, să le publice. Aşa a fost înzestrată literatura noastră cu aceste preţioase traduceri.

O catedră de geografie l-ar fi pus în situaţia de a da mai mult. Dar n'a putut pătrunde în Universitate. Totdeauna au existat, adesea s'au inventat, contracandidaţi care să-l lase în urmă. De aceea, cum se spune în limbaj actericesc, Cioriceanu nu s'a realizat.

Discuţiile cu el erau interminabile. Adesea fără folos dar totdeauna aprinse. Cea dintâi pe care am avut o cu el privea pe acei „Vahi blestemaţi" din Cinnam. Nu credea în valoarea textului şi în transmiterea lui exactă, pentru că nu-l găsise într'una din ediţii. Ultima convorbire se referea la sănătatea călaboratorului său Popa-Lisseanu. „Nu cred că mai poate scăpa" au fost ultimile lui cuvinte. Dar nimeni nu şi-ar fi putut închipui că el însuşi îl va urma aşa de repede pe drumul fără întoarcere. Ca în lumea lui tracă, poate că acum e în linişte şi fericire. Poate că din aceiaşi tradiţie străveche să fi ieşit întâmplarea ca sfârşitul să-l afle acolo, unde a văzut lumina zilei, să se înfrăţească veşnic cu ţărâna strămoşilor săi direcţi. El, cel singur în lumea în care a muncit şi s'a zbătut, va găsi acolo un suflet care să-i pomenească numele şi să aprindă o lumânare la mormântul prea repede deschis. Noi însă nu vom mai vedea niciodată pe trecătorul străin de ce e în jur, cu braţa plină de jurnale şi cărţi de tot felul.

A. S.

† Simeon Reli

Ni se aduce vestea că profesorul de istoria Bisericii româneşti dela Facultatea de teologie a Moldovei şi-a dat cel din urmă obol. S'a stins tăcut şi modest, ca întreaga

lui viaţă, înainte de a fi văzut sfârşitul dramei minunatelor lui plaiuri, pe care le-a iubit sincer, le-a evocat trecutul cu căldură şi, uneori, le-a apoteozat în proza sa poetică. In *Istoria Bisericii* noastre, din care a dat primul volum, n'a izbutit însă să'aducă ceva nou: apare ca un curs universitar lucrat conştiincios şi foarte folositor studenţilor. Este şi acesta un merit pe care nu-l au mulţi.

Arhivele Statului, cărora le-a fost un bun conducător, pe lângă preţuitorul şi răscolitorul lor, pierd în Reli un apreciat colaborator.

A. S.

† Constantin Brătescu

In mari suferinţe fizice s'a stins profesorul de geografie Constantin Brătescu. O stare nervoasă inexplicabilă i-a grăbit acest sfârşit înainte de vreme.

Lui Brătescu viaţa nu i-a dat nicio bucurie, afară de aceea pe care o afla singur în muncă. Admirator fără margini al Dobrogei a fost în acelaşi timp un pasionat cercetător al trecutului ei. In multe privinţe în el a fost o fericită apropiere între istoric şi geograf. Adesea a mers însă prea departe. Dorinţa lui de românizare a toponimiei dobrogene l-a dus la excese din care n'a câştigat nimeni. Credea că nu poate greşi deaceea, la cea mai mică contradicţie sărea în apărare, el sau elevii lui, cu arme repezi şi aspre. Crezând că stăpâneşte singur adevărul a fost singur şi în viaţă, fără prieteni. I s'a aruncat şi vina de plagiat cum şi alta, mai grea, pentru o dramă familiară.

Opera lui de geograf este de reţinut. Trebue să spunem aici că şi aceea de istoric are multe calităţi de rezistenţă.

A. S.

† Ion C. Filitti

După o lungă suferinţă s'a stins, aproape uitat de toţi, istoricul Ioan C. Filitti. După studii strălucite în ţară şi străinătate Filitti a apărut deodată temeinic în

publicistica istorică prin o serie de studii serioase şi importante colecţii de documente culese din arhivele străine, mai ales din cea Vaticană. După aceea l-au atras toate problemele posibile. In fiecare a avut ceva de spus şi adesea a revenit asupra lor. E de observat că partea mai nouă a istoriei noastre îi era mult mai familiară. Lucrările sale privind anii 1821—1848, rămân de bază pentru orice cercetare. A fost mai puţin fericit în celelalte domenii. Studiul despre clasele sociale a rămas chiar neterminat. A atacat şi domenii în care nu era destul de pregătit. In genealogiile dela *Arhiva Cantacuzinilor* a folosit adesea tacit informaţiile profesorului D. Russo, după cum mi-a mărturisit acesta însuşi.

S'a voit şi ctitor de biserică şi este lăudabil zelul depus la restaurarea bisericei Sf. Dumitru din Bucureşti, ctitorie a strămoşului său episcopul Dositei Filittis, de al cărui aşezământ s'a îngrijit cu pasiune.

De o irascibilitate curioasă, n'a putut să lege prietenii. Nefolosirea vreunei lucrări de a lui atrăgea după sine trimiterea memoriului său de lucrări cu adnotarea că n'ai folosit cutare sau cutare lucrare. Această fire probabil că l-a îndepărtat dela catedra universitară, pe care o merita fără îndoială, dar care nu ar trebui dată decât pe merit.

Ca profesor la Şcoala de Arhivistică a vrut să ţină un curs complet de istoria dreptului dela Romani până azi. Studenţii n'au rezistat şi la rărirea rândurilor lor a răspuns prin demisie. Toată viaţa sa a fost un inaptabil. Şi aşa a murit.

A. S.

† Nicuşor Lazăr

A plecat din mijlocul nostru, înainte de a se arăta, modestul elev al liceului din Piatra Neamţ Nicuşor Lazăr. Remarcat de cărturarul şi bibliofilul Moş Ghiţă Kirileanu şi luat alături de sine în mijlocul comoarei sale de cărţi, manuscrise şi hrisoave, harnicul băeţaş a deprins repede nu numai cetitul cărţilor serioase de istorie ci şi descifratul scripturilor bătrâne. Aşa, încet încet, ajunsese un bun

cunoscător al istoriei naţionale în care a şi încercat să se manifesteze devenind colaboratorul celebrei *Reviste Istorice*.

Se informa pretutindeni şi adesea cumpăra, din banii lui puţini, tot ce apărea nou în literatura noastră istorică. Nu l-am văzut dar mi se vorbea elogios de el. Şi elogiul nu era fără temeiu. Am putut-o constata atât din scrisorile ce-mi adresa cât şi dintr'un articol ce mi a trimis adnotând un document. N'apucasem să fac verificarea ineditului pe care îl comenta când o scrisoare a lui oprea tipărirea deoarece undeva aflase actul publicat cu alt comentariu. Când alţi tineri, uneori şi mai vrâstnici, împrumută voit sau declară inedite lucruri de mult ştiute, el alerga cu disperare să nu i se pună în lumină *ignoranţa* lui la 17 ani.

Astfel de flori cresc rar în ogorul nostru. Nicuşor Lazăr a fost una şi am pierdut-o.

A. S.

III. Note bibliografice

Dări de seamă

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei dela Aron Vodă încoace,* ediție critică de P. P. Panaitescu, București, 1944, LXX + 432 p. + 6 planșe nenumerotate (Fundația Regală pentru Literatură și Artă).

Volumul cuprinde: un studiu introductiv, textul cronicei, variante și izvoare, indice și glosar. In studiul introductiv editorul se ocupă de importanța și valoarea istorică a cronicei lui Miron Costin, care pentru epoca pe care o tratează e singurul izvor narativ spre deosebire de epoca următoare și de sec. 18 unde avem mai multe cronice pentru aceiași epocă. Pe de altă parte asemenea spre deosebire de Ureche, Miron Costin e în bună parte contemporan și martor „imparțial și inteligent" al evenimentelor pe care le descrie, cu toate că nu lipsesc nici din opera lui unele greșeli.

Edițiile acestei cronice datorite lui M. Kogălniceanu și V. A. Ureche sunt defectuoase. Editorul nostru are înainte 49 de mss cu cronica lui Miron Costin. Dar din aceste 49 de mss numai câteva trebuesc luate în considerare, deoarece în celelalte au intervenit modificări, omisiuni, prelucrări datorite copiștilor, care depărtează mult redacția lor de aceia adevărată a lui Miron Costin. Cele 49 de mss au fost clasate în șase grupe. Grupa A sau grupa 1 cupride cronica lui Miron Costin singură, izolată și sunt numai două astfel de mss 2601 și 36 din B. A. R. Dar tot la această grupă se alipesc și mss 2591 și 5367 compilate de Axinte Uricarul. D. P. crede că e un „fapt necunoscut istoriografiei noastre până acum", adică până în 1944, că Axinte Uricarul e autorul compilației din cele două mss cunoscute. Pentru acest fapt necunoscut putea vedea încă și alte dovezi în *Revista Istorică Română* pe 1938, în

articolul *Mărturiile Comisului Iştoc*, mărturii cuprinse în mss 5367. Tot aici îşi are locul şi ms 340 din B. A. R., care este o copie făcută de Ştefan logofătul ot Creţulescu, nu Ştefan log. Creţulescu. *Grupa B* sau grupa a 2-a însumează mss Cronicei lui Miron Costin care au intrat într'o compilaţie ca o continuare a cronicei lui Ureche înainte de 1710 — 1712. Aici intră mss 103 şi 169 din B. A. R. şi traducerea latină a cronicei lui Miron Costin publicată de E. Barwinski, în 1912, la Comisia Istorică a României. *Grupa C*, grupa a treia, cuprinde mss cronicei lui M. Costin ce au intrat într'o compilaţie care începea cu cronica lui N. Costin dela împărţirea seminţiilor până la întemeierea Moldovei, compilaţie continuată cu cronica lui Gr. Ureche în prelucrarea lui Simion Dascălul şi apoi cu opera lui Miron Costin. In această grupă cronica lui M. Costin pleacă de la un ms care avea în titlu data 1677, în loc de 1675. Aici avem de a face cu două sub grupe: prima aşa cum s'a arătat, iar a doua în care compilatorul a suprimat titlul, predoslovia şi lista autorilor consultaţi. Mss din această grupă sunt: 115, 338, 354, 240, 120, 3439, 4456, 508, 400, 1272, 932 toate din B. A. R. *Grupa D* sau grupa a patra, se întemeiază pe un ms al grupei C, căruia s'a adăugat la început *De neamul Moldovenilor* a lui M. Costin, iar la sfârşit, după 1661, a fost continuat cu *Letopiseţul ţării Moldovei de la Istrate Dobija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir*, letopiseţ publicat de Const. Giurescu în 1913. Această compilaţie a fost alcătuită pe la 1721-1725. Cronica lui Miron Costin, fără titlu şi prefaţă, a suferit „prescurtări, omisiuni şi modificări". Din această grupă fac parte mss 1298, 503, 232, 2575, 123 din B. A. R. *Grupa N*, sau a cincea, a pornit de la un ms al grupei D, unde *Letopiseţul ţării Moldovei de la Istrate Dabija...* a fost înlocuit cu cronica lui Ion Neculce, deci după 1745. Aici se rânduesc mss 253, 252, 53, 254, 4161, 104, 2305, 2942, 4797 şi 256 din B. A. R. şi ms din Biblioteca Naţională din Paris, descris de Const. C. Giurescu în *Revue hist. du S.-E. européen*, II (1925), p. 5 — 7.

Grupa M, sau a şasea, cuprinde o compilaţie în care intră Letopiseţul lui Nic. Costin până la 1601, continuat acesta cu cronica lui Miron Costin. S'a sacrificat începutul cronicei lui Miron Costin. Işi găsesc încadrarea mss 236, 168, 233, 492, 352, 125, 1665 din B. A. R., mss 91 şi 75 din Biblioteca Universităţii din Iaşi şi un ms din Biblioteca Bibicescu din T. Severin. La letopiseţele celor doi Costini, în unele mss s'a adaos de la 1661 înainte *Cronica Anonimă tradusă în greceşte de Alex. Amiras*, în alte mss şi această Cronică se continuă cu aceea a lui

Ion Canta sau cu aceea atribuită greşit lui Enache Kogălniceanu. Se grupează aici mss 238, 2690, 3410 din B. A. R., ms 70 al Bibliotecii Universităţii din Iaşi şi ms 57 al Bibliotecii Centrale din Blaj, apoi *traducerea greacă* făcută de Alex. Amiras la 1729 după un ms din această grupă M şi apoi *traducerea franceză* a ms precedent.

Acestea sunt mss ce cuprind *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace* de Miron Costin. In ediţia publicată de Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă a fost luat ca bază ms 2601 din grupa A, ms 36, din grupa B. mss 103 şi 169, din grupa C, ms 114, din grupa M. ms 238, lăsându-se cu totul la o parte mss grupelor D şi N, Pe alocurea s'au dat variante şi din compilaţia lui Axinte Uricarul, din *traducerea latină* a cronicei lui Miron Costin şi după ms 53 din grupa N.

In transcrierea ms de bază nu s'a făcut o unificare a ortografiei şi s'a făcut o transcriere fonetică, nu grafică.

D. P. se ocupă mai departe de izvoarele cronicei lui Miron Costin, chestiune familiară d-sale în ce priveşte izvoarele lui Costiu, deoarece, încă deacum două decenii, d-sa i-a închinat un studiu desvoltat; se ocupă apoi de data scrierii acestei opere şi de traducerile latină şi greacă ale ei.

Textul Letopisetului e reprodus după ms 2601. Nu înţelegem dece s'a adoptat lectura „ţărâi, Tătarâlor", când n'au nici o raţiune de a fi adoptate.

Impărţirea expunerii în paragrafe, zaceale, numerotate, e o treabă de copist, nu de autor şi menţinerea acestei numerotări e superfluă; trebuia eliminată fără nici un scrupul. Punerea variantelor la sfârşitul lucrării o fi având o explicaţie pentru înlesnirea tipografiei, dar pentru o ediţie critică şi pentru cercetători e inadmisibilă.

Mai constatăm cu regret că d. P. nu întocmeşte un aparat al variantelor clar. Iată la variante p. 3 r. 4, avem în acest aparat: 7183 A². 7185 C. 7218 A¹; în text la p. 3 r. 4, avem 7183, care e dată bună. Ce rost mai are într'un aparat negativ reproducerea 7183 A², dacă e identică cu a ms de bază? Apoi în notarea variantelor există o normă: ca variantele să se consemneze în ordinea alfabetică a siglelor. N'are deasemenea nici o raţiune punctul după siglă, când se dau 2 sau 3 variante la aceiaşi lemă. Trebuia virgulă între aceste variante şi nu punct. Omiterea lemelor în aparatul critic nu se face decât accidental. In aparatul cronicei lui Costin e normă generală această omitere, cu toate că variantele nu stau măcar faţă în faţă cu textul, ci sunt aruncate la sfârşitul lucrării. Sigle pentru mss sau ediţii ca *Lat.*, *Grec.*, *V. A. Ureche*, *codd.*, trebuiau evitate.

Dar şi când în aparat avem o lemă, notarea variantelor e defectuoasă. Iată un exemplu. Cap. 226 ceiace corespunde p. 10 cu variante, la rândul 27, avem: ce-i zic... barat] care uric în limba lor să cheamă barat B.] idiomate turcico vocatur Barath *Lat.* barat *codd* berat *V. A. Ureche* K. Mai întâi lema *ce-i zic... barat* nu e corect reprodusă, căci la p. 10 r. 27 avem *ce-i dzic* şi nu *ce-i zic*. După lemă urmează varianta din B. Din modul cum e notat, cu semnul pentru lemă, ar însemna că varianta B e lemă pentru traducerea latină, când în realitate varianta B e o variantă ca şi ceia din traducerea latină; deci după B nu trebuie punct, ci virgulă şi nici un semn pentru lemă. După *Lat.* trebuia iarăşi virgulă. De aici înainte aparatul e şi mai defectuos, căci pentru *ce-i dzic ei pe limba lor barat* notează d. P. că toate celelalte mss au un singur cuvânt: *barat*, iar în ediţiile Kogălniceanu şi Ureche, de asemenea un cuvânt: *berat*, ceiace fără să mai controlăm mss spunem că e inexact.

De asemenea atragem atenţiunea că după *codd.*, după *V. A. Ureche* trebuiau puse virgule, iar după K nu trebuia punct. Nu mai stăruim asupra acestor neajunsuri ale aparatului variantelor. Dacă lasă de dorit aparatul critic în schimb identificarea izvoarelor e pusă la punct până în cel mai mic amănunt. Un indice şi un glosar întregesc lucrarea. Mai ales glosarul credem că va folosi acelor care publicând textul Letopiseţului lui Miron Costin au dat unor cuvinte rare nişte explicaţii hazlii sau total nepricepute. E o datorie să spun că stema mss lui Miron Costin, clasarea manuscriptelor e ştiinţific şi admirabil întocmită.

Dacă ediţia publicată de Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă nu corespunde în totul formal cerinţelor unei ediţii critice, nu e mai puţin adevărat că avem o ediţie mai bună decât toate cele de până acum şi prin aceasta s'a adus un enorm serviciu istoriografiei române. La o viitoare ediţie abaterile semnalate vor fi poate evitate. CONST. GRECESCU

Al. Th. Popescu, *Clasificarea zecimală universală pentru Electrotechnică şi domeniile înrudite. Ediţie mixtă română cu un index alfabetic şi un studiu critic întocmite de conf. ing. Al. Th. Popescu, şeful laboratorului de Electrotechnică pentru încercări industriale al Politehnicei din Bucureşti şi ing. Christiana Popescu, dela laboratorul de Electrotechnică...* — Bucureşti, [Monitorul Oficial], 1945, 23,5 × 16 cm., XXIII-488 p. + 11 pl. + 2 tablouri. (Nr. 213 din seria publicaţiilor Federaţiei internaţionale de documentare. Institutul român de Energie, nr. 287).

Specialiştii în ştiinţa cărţii, şi mai ales într'una din cele mai spinoase ramuri ale ei, clasificarea, sunt destul de puţin numeroşi în ţara noastră; acei care sunt în acelaş timp specialişti în această ramură, şi într'un domeniu al ştiinţelor pozitive — cum este cazul de faţă — sunt încă şi mai rari. Deaceia am cetit cu mult interes şi cu deosebită atenţie lucrarea d lui inginer Al. Th. Popescu şi a d nei inginer Christiana Popescu. Fragmentul apărut în ultimul număr din *Buletinul Centrului român de documentaţie* [1]) ne atrăsese de altfel luarea aminte asupra acestui studiu, pe atunci încă sub presă.

In România clasificarea zecimală e cunoscută mai ales sub forma prescurtată din ediţia publicată de d.l inginer D. Drăgulănescu. Dar pentru cunoaşterea amănunţită a unui anumit domeniu, ediţiile prescurtate sunt cu totul neîndestulătoare: în lipsa ediţiei complete, cele mai folositoare în această privinţă ar fi ediţiile mixte, cuprinzând în întregime capitolele din tabla sistematică principală ce privesc acel domeniu, apoi prescurtate, capitolele de interes secundar, precum şi un index alfabetic cât mai complet al noţiunilor din tabla principală. După cum arată autorii, pentru Electrotehnică există două ediţii mixte mai vechi, una cehă apărută în 1930, alta franceză din 1933; însă faţă de schimbările şi îmbunătăţirile aduse de atunci clasificării zecimale, amândouă sunt învechite. Tot o astfel de ediţie mixtă, dar în curent cu toate aceste prefaceri, este aceea publicată de d l şi d-na ing. Popescu.

Scopul lucrării este, după spusele autorilor, acela de a contribui la organizarea mijloacelor de documentare bibliografică în domeniul Electrotehnicei, şi anume dând posibilitate feluritelor societăţi şi întreprinderi industriale electrotehnice din ţară să-şi întemeieze oficii proprii de documentare rapidă.

Autorii, adepţi convinşi ai clasificării zecimale, pe care au adoptat-o după ce încercaseră să lucreze şi cu alte sisteme de clasificare, au organizat încă din 1931, la laboratorul de Electrotehnică al Şcoalei Politehnice din Bucureşti, un oficiu de documentare bibliografică. Cele peste 120.000 de fişe — cuprinzând rezumate-recenzii din articolele publicate în revistele străine de Electrotehnică — au apărut în bună parte ca suplement bibliografic al unora din aceste periodice şi erau delà început clasificate zecimal de revista sau instituţia care le publica.

---

1) Al. Popescu, *Principii generale de observat la clasificarea zecimală a documentelor...*, în *Buletinul Centrului român de documentaţie*, a. V (1941), n. 1—4, p. 11—15. Fragmentul cuprinde, cu unele prescurtări, sfârşitul capitolului 4 din prima parte a lucrării.

Cu prilejul organizării acestui fişier, având de clasat mai multe rezumate, făcute de autori feluriţi, asupra câte unei lucrări, autorii au constatat că foarte adesea acelaş subiect tehnic era clasat de revistele străine sub rubrici felurite: încât, datorită deosebirilor de clasificare, fişele asupra aceluiaş subiect erau împrăştiate în tot fişierul. Cum însă scopul unei clasificări este tocmai strângerea laolaltă a fişelor — deci a lucrărilor — asupra unui anumit subiect şi găsirea lor cât mai repede, autorii au întreprins un studiu critic al clasificărilor făcute de revistele străine de Electrotehnică, pentru a descoperi cauzele deosebirilor constatate şi mijloacele de a le înlătura.

Studiul are deci un rost îndoit: scopul practic, imediat, anunţat de autori — să dea îndrumări celor ce vor să-şi alcătuiască un fişier de documentare privind domeniul Electrotehnicei; şi un altul, mai larg, şi de interes general — să contribue la îmbunătăţirea sistemului de clasare preferat de autori, şi la aplicarea lui mai corectă, prin semnalarea cusururilor sistemului şi greşelilor făcute de cei ce-l întrebuinţează, şi prin propuneri concrete de îndreptare.

Lucrarea, precedată de un rezumat în limba franceză, este alcătuită din trei părţi distincte: partea I-a (p. 1—172), împărţită în şase capitole, cuprinde studiul asupra principiilor clasificării zecimale universale şi asupra aplicării acesteia în domeniul Electrotehnicei; partea II-a (p. 173—341), tablele zecimale principale şi tablele numerelor auxiliare generale; partea III-a (p. 343—488), un index alfabetic cu aproximativ 6000 de rubrici.

Pentru electrotehnicienii care ar voi să-şi organizeze fişierul recomandat de autori, lucrarea întreagă, fireşte, dar mai ales, pe lângă tablă şi index, primele 4 capitole din partea întâia sunt cele mai folositoare; pentru bibliografi deosebit de preţioase sunt ultimele două capitole — critica sistemului zecimal — din partea I a, şi asupra acestora vom şi stărui mai îndelung.

Din primul capitol al părţii întâia, care cuprinde o privire generală asupra scopului publicaţiei şi mijloacelor de a-l îndeplini, reţinem mai ales recomandaţiile cu privire la documentarea prin fişe bibliografice desvoltate, care îngădue cetitorului — ce e drept mai bine decât fişele unui catalog de bibliotecă — să-şi dea seama de ce cărţi are sau nu nevoe. Se dau indicaţii bibliografice şi statistice cu privire la instituţiile şi revistele ce publică rezumate ale articolelor de specialitate; mai multe planşe reproduc feluritele tipuri de fişe recomandate. După arătarea izvoarelor de unde se pot procura fişele, urmează lă-

muriri asupra alcătuirii şi întrebuinţării fişierului. Şi cum fişele indicate sunt clasate după sistemul zecimal, restul studiului e consacrat acestui sistem, începând, încă din acest capitol, cu o bibliografie critică a ediţiilor clasificări zecimale.

Capitolul al doilea, deci, cuprinde expunerea principiilor clasificării zecimale, cu exemple alese din domeniul Electrotehnicei. Al treilea capitol lămureşte, cu numeroase aplicaţii practice, cuprinsul şi folosirea tablei principale şi al indexului alfabetic, aşa cum se înfăţişează în această ediţie.

Subiectele mai complicate nu pot fi însă clasate automat, numai prin cercetarea indexului şi a tablelor — dovadă deosebirile de clasificare întâlnite la feluriţii clasificatori străini: de aceea s'a adăogat un capitol special, al patrulea (aplicarea practică a clasificării zecimale), de lămuriri asupra organizării materiale a unui fişier zecimal şi asupra principiilor generale pentru clasificarea zecimală a fişelor. Se explică aşezarea fişelor, despărţite prin cartoane cu numerele zecimale, dându-se indicaţii pentru întocmirea de fişiere de felurite proporţii. Primul tip de fişier („etapa I a"), e alcătuit din 3.000—5.000 de fişe, cu toate subdiviziunile cu numere simple din tabla principală; al doilea tip cuprinde şi subdiviziuni noi, cu numere compuse şi numere complexe; în al treilea tip de fişier, cel mai desvoltat, se introduc despărţituri noi, chiar înlăuntrul grupelor compuse cu ajutorul numerelor auxiliare speciale.

In ce priveşte principiile generale de clasificare, de vreme ce cercetătorii nu cunosc tot atât de bine sistemul zecimal ca acei care îl aplică, sarcina cea mai grea revine clasificatorului: aceea de a face cea mai bună clasificare, completă dar nu excesiv de complicată, ce îngădue găsirea cât mai repede a lucrărilor. Ca la orice sistem de clasificare pe materii, de altfel, clasificatorul trebue să citească cel puţin rezumatul lucrărilor, dacă nu chiar textul întreg. Şi aici exemplele de aplicarea acestor principii sunt luate din revistele străine de Electrotehnică, făcându-se în fiecare dată şi critica lor.

Următoarele două capitole, al cincelea, *Surse de erori în aplicarea clasificării zecimale. Studiu critic comparativ*, şi al şaselea, *Concluzii generale* (consecinţele greşelilor de indexare; măsuri pentru înlăturarea greşelilor la aplicarea clasificării zecimale) sunt, după cum arătam mai sus cele ce slujesc nu numai scopului practic, cât şi, mai ales, celui general, controlul clasificării zecimale. Adversarii acestui sistem îşi pot îngădui aici plăcerea malitioasă de a vedea

cusururile proprii ale clasificării zecimale şi pe cele rezultate din greşita ei aplicare, date la iveală şi disecate de persoane care nu judecă sistemul din afară, teoretic, ci pe baza unei neîntrerupte aplicări a lui de ani de zile şi a necontenitei chibzuiri asupra experienţelor făcute.

Capitolul al 5 lea cuprinde deci, „în părţile lui esenţiale", studiul critic făcut de autori, al rezultatelor obţinute până acum în străiuătate, din aplicarea, timp de 13 ani, a clasificării zecimale pe tărâmul Electrotehnicei. Căutând cauzele care au făcut ca acelaş subiect să fie clasat în mai multe feluri de revistele străine de specialitate, autorii au ajuns la concluzia că ele sunt de trei feluri: cusururile proprii ale clasificării zecimale, vina clasificatorilor şi cusururi inerente clasificării (operaţiei) în sine.

Dintre cusururile clasificării zecimale cităm mai ales următoarele: Nepublicarea, dela început, a unei ediţii complete a sistemului, tradusă în mai multe limbi şi cuprinzând tabla principală integrală, tablele numerelor auxiliare şi un index alfabetic foarte desvoltat (noi am zice complet). Nerăspândirea îndeajuns a schimbărilor şi completărilor ulterioare ale sistemului, ceiace face ca unii clasificatori să întrebuinţeze ediţii complete, alţii ediţii prescurtate, unele cu index alfabetic, altele fără. Lipsa unui tratat oficial, cu caracter didactic, de aplicare practica a clasificării zecimale, cu multe exemple, după care să învete toţi cei ce o aplică. (Fiecare clasificator a interpretat cum a putut principiile sumare date de tablă). Şi mai ales — pentru autori acesta e cusurul de căpetenie — lipsa de precizie a conţinutului multor noţiuni din tabla principală: definiţiile sunt adesea vagi, titulatura claselor principale nepotrivită şi pentru aceeaş noţiune există mai multe numere zecimale deosebite. Pe de altă parte tabla e prea complicată, clasele sunt prea numeroase şi cu prea multe posibilităţi de combinare, etc. Se analizează apoi, pentru a se ilustra cele spuse, şase clase din Electrotehnică, cu subîmpărţirile lor mai însemnate.

Greşelile rezultate din vina clasificatorilor sunt de obicei: Clasarea automată în ordinea din titlu a cuvintelor, nu în ordinea logică a noţiunilor; clasarea sumară — cea mai obişnuită greşală — din neglijenţă (dar şi din lipsa unui index alfabetic desvoltat), la o clasă mai generală, deşi exista o subîmpărţire mai potrivită; nerespectarea instrucţiilor, întrebuinţarea unor clase zecimale desfiinţate (deci clasificatorul nu e în curent cu schimbările clasificării zecimale, care trebue adoptate fără discuţii); cunoaşterea neîndestulătoare a subiectului (clasificatorul nu a cetit lucrarea, ci a clasat-o doar după titlu, sau nu a înţeles o,

neavând cunoştinţele de specialitate trebuitoare); crearéa de clase inexistente, lucru cu totul interzis altcuiva decât „forurilor internaţionale" — dar care, dacă nu ne înşelăm, s'a întâmplat şi la noi în ţară.

In ce priveşte greutăţile fireşti ale oricărui sistem de clasificare, relevăm pe cea mai obişnuită: posibilitatea existenţei mai multor puncte de vedere deosebite (încât o lucrare ce se referă la mai multe domenii poate fi clasată felurit, după întâietatea pe care clasificatorii o dau unuia sau altuia din aceste domenii).

Consecinţele greşelilor de indexare, expuse în capitolul de concluzii (cap. 6), sunt că fişele necomplet sau sumar indexate se găsesc cu greu, iar cele greşit clasificate nu vor fi găsite de loc de cercetători. (Din 100 de fişe clasate de o instituţie care procură fişe, 63 erau greşit clasate). Se impune deci clasarea din nou a fişelor, dar aceasta cere timp îndelungat şi mare pricepere; e mai bine să se evite dela început greşelile de clasare.

Pentru aceasta — şi iată acum măsurile de îndreptare propuse de autori — să se înlăture cusururile de concepţie şi organizare ale clasificării zecimale, desfiinţându-se clasele de generalităţi, cele ce dublează pe altele, cele vechi ce nu mai corespund cu stadiul actual al ştiinţei, sau n'au fost niciodată întrebuinţate. Să se introducă noţiunile omise, să se precizeze definiţiile şi chestiunile de ordin general care pot da loc la interpretări felurite: căci e de prisos să se păstreze prea multe subtilităţi şi complicaţii, când şi în cazurile obişnuite de clasare se fac greşeli grosolane.

Inlăturarea celuilalt izvor de greşeli — vina clasificatorilor — se va putea face, după părerea autorilor, dacă publicaţiile străine de Electrotehnică îşi vor ţine tabla principală de care se slujesc, în curent cu schimbările oficiale, vor cere clasificatorilor conştiinciozitate şi practică îndelungată, dar le vor lăsa şi timp destul pentru a lucra. Cu aceste consideraţii, menite să ducă la îmbunătăţirea sistemului zecimal şi la aplicarea lui mai corectă, se încheie partea întâia a lucrării, studiul propriu zis.

Partea a doua (p. 174 — 341), cuprinzând extrase din tabla principală a numerelor zecimale, precum şi tablele numerelor auxiliare generale este, fireşte, cea mai puţin originală. Dar nici aici contribuţia autorilor nu s'a mărginit la simpla reproducere a capitolelor care se referă la Electrotehnică: ea se vădeşte mai cu seamă în alegerea, din alte capitole ale clasificării zecimale, a tuturor noţiunilor în legătură cu aplicaţiile electricităţii, încât cine consultă ediţia aceasta să nu mai fie nevoit să recurgă la ediţia completă a clasificării zecimale.

Indexul alfabetic (p. 345 — 488), ce alcătueşte a treia parte a lucrării, a fost conceput de autori nu ca o simplă tablă alfabetică de materii a noţiunilor cuprinse în tablele sistematice, ci ca un instrument care să poată sluji în cele mai multe cazuri de clasificare obişnuită, spre a nu se recurge la table decât pentru indicaţii de ordin general, pentru cazurile grele de indexare sau pentru identificarea unui număr zecimal. Fără să fie absolut complet, indexul, cu cele aproximativ şase mii de rubrici ale sale, încearcă să se apropie de acest ideal; el a fost necontenit confruntat de autori cu fişierul domniilor-lor, şi completat astfel cu multe noţiuni şi numeroase trimiteri dela o clasă la alta, care indică feluritele posibilităţi de interpretare. De altfel în capitolul 3 s'au dat destule exemple de felul cum se întrebuinţează indexul.

Chiar numai din această analiză a lucrării d-lui şi d-nei ing. Popescu se poate vedea, credem, cât de interesantă şi sugestivă este ea, nu numai pentru cei cărora li se adresează în primul rând, electricienii, ci şi pentru orice cercetător, şi mai ales pentru bibliografi. E păcat că studiul — cel puţin critica sistemului zecimal — nu apare dela început într'o limbă mai accesibilă străinătăţii [1]), dar după cum arată autorii, domniile-lor vor să provoace în această privinţă o discuţie generală, sub auspiciile forurilor internaţionale, în care de sigur străduinţele autorilor se vor bucura de consideraţia pe care originalitatea şi seriozitatea lor o merită. Ar fi de dorit ca astfel de lucrări să apară şi cu privire la aplicarea clasificării zecimale în alte domenii, în special în disciplinele cu caracter mai puţin practic decât tehnologia. Atunci s'ar putea face cu adevărat verificarea valorii clasificării zecimale ca sistem de clasificare potrivit cu toate ramurile cunoştinţelor omeneşti.

E dela sine înţeles că o astfel de carte nu se citeşte uşor. Ni se pare totuşi că, pe lângă materia în sine, cetirea e îngreuiată şi de felul cum e alcătuită lucrarea: îmbinarea celor două studii deosebite care o compun, ediţia clasificării zecimale şi studiul critic al felului cum e aplicat sistemul (fără să mai vorbim de al treilea, organizarea unui oficiu de documentare, cu fişierul respectiv) nu e întotdeauna desăvârşită, de unde rezultă unele repetări care obosesc. Cetitorul, chiar dacă face abstracţie de re-

---

1) Deocamdată numai rezumatul francez poate da unui străin indicaţii sumare asupra cuprinsului cărţii; de aceea credem că va trebui revizuită traducerea franceză a acestui rezumat, în care s'au strecurat unele greşeli mai mărunte, dar şi „romănisme" supărătoare, ca „*prévues* d'indexes [= *pourvues d'*], p. XX, XXII, şi altele.

zumatul în limba franceză, cetește odată concluziile în capitolul 1, și le recitește în capitolul 6; și exemplele s'ar putea înmulți. Ceiace izbește deasemenea neplăcut e sistemul ciudat al autorilor de a-și împărți adesea fraza în mai multe alineate — ca o sentință judecătorească — de sigur cu intenția de a scoate și mai mult în relief ideile exprimate; dar rezultatul ni se pare tocmai cel opus, îndepărtarea atenției dela esențial [1]).

Pe lângă aceste obiecții de ordin formal, trebue să însemnăm un punct asupra căruia nu putem fi de loc de acord cu autorii: Când întâlnim (In *Incheiere*, p. 171) afirmații de felul acesta: „Cu toate defectele și lipsurile pe care le comportă clasificarea zecimală... *ea constitue cel mai bun sistem de clasificare existent* [2]).

„La această concluzie au ajuns rând pe rând organizatorii *majorității* bibliotecilor din străinătate, care după ce au folosit ani de zile diverse sisteme de clasificare, au terminat prin a adopta c. z."...

„Superioritatea acestui sistem de clasificare asupra tuturor celorlalte existente, fiind deci în momentul de față *unanim* recunoscută de cercurile bibliografice din toate țările..." nu putem spune decât că ele sunt cel puțin excesive.

In introducerea la *Classification décimale universelle* [3]) se afirmă, ce e drept, că acest sistem a fost adoptat de peste 10.000 de biblioteci, și argumentul e des repetat de admiratorii sistemului, dar un lucru nu ni se arată niciodată: câte biblioteci *n'au* adoptat clasificarea zecimală? A făcut cineva, vreodată, această statistică?

Mărturisim de altfel că, personal, astfel de cifre nu ne prea interesează, ci mult mai mult calitatea bibliotecilor care ar adopta sistemul. Deocamdată constatăm că nici în Anglia, nici în Franța — unde Asociația bibliotecarilor francezi s'a pronunțat limpede împotriva clasificării zecimale [4]) — nici în Italia clasificarea zecimală nu se bucură

---

1) Iată un exemplu, din multe altele (p. 75):
„Nimic nu împiedică ca cel puțin unora dintre domeniile sau clasele fișierului, pentru care am avea un număr suficient de fișe,
să li se dea dela început forma definitivă de organizare...", etc. Sunt fraze risipite și în patru-cinci alineate.

2) Sublinierile din rândul acesta și cele următoare sunt ale noastre.

3) *La classification décimale universelle, Exposé du système et tables abrégées*, Bruxelles, 1929, p. III. (Institut international de Bibliographie, publication no. 152).

4) Cf manualul publicat sub auspiciile acestei asociații: Léo Crozet, *Manuel pratique du bibliothécaire...*, [ed. I], Paris, 1932, p. 118. (Association des Bibliothécaires Français): „Cette méthode [=la classification méthodique dite *décimale*] étudiée à plusieurs reprises par l'Association

de mare succes; pe cât ştim nici una din bibliotecile naţionale ale acestor ţări nu a adoptat sistemul. Dimpotrivă, în Statele Unite, patria lui Melvil Dewey, părintele clasificării zecimale (unde sistemul, de altfel, se întrebuinţează sub forma mai simplă a lui Dewey, nu sub cea „universală", elaborată şi răspândită de Institutul Internaţional dela Bruxelles [1]), biblioteca cea mai de seamă, Library of Congress, îşi are sistemul său propriu de clasare, foarte complex de altfel, şi nu a găsit nimerit să-l adopte pe cel zecimal atunci când, reorganizându-se, şi l-a schimbat pe cel vechiu.

Nu ne gândim să facem aici procesul clasificării zecimale — mai ales că alegerea unui sistem de clasare este, în bună parte, o chestie de preferinţe personale — dar când tot mai des întâlnim afirmaţii de felul celor citate, credem că nu e rău să se reducă lucrurile la proporţiile lor fireşti.

Aceste rezerve de altfel nu caută să scadă meritele autorilor, nici ale Institutului român de Energie, căruia trebue să-i mulţumim că s'a încumetat, în vremuri atât de aspre, să publice astfel de „consideraţii neactuale".

MARIA DUMITRESCU

Cântarea Cântărilor a Regelui Solomon. Traducere Nicodim Patriarhul României. Cu o introducere după mai multe izvoare, Bucureşti 1944. 54 p. + 2 pl.

Frumoasa prezentare grafică a celebrei Cântări din Vechiul Testament mulţumeşte privirea. O largă introducere ne face să vedem discuţia în jurul acestei poeme. Interpretările date de Sf. Ambroziu din Milan (p. 9—12) alegorie, de Origen epitalam dramatizat (p. 19—22) şi altele arată cât de greu este să situezi această operă. Traducătorul nu crede că e un *maşal*, o parabolă (p. 13) şi-i caută toate elementele care să-i determine caracterul sacru. Dar sunt multe elemente care stau împotrivă: faptul că pare să aibă un titlu adaus (e verset în textele vechi şi separat în cele mai noui), că locul ei a fost fixat deosebit în ordinea Vechiului Testament, că nu apare deloc numele lui Dumnezeu, etc. Noi punem mai presus tradiţia ebraică prin care se interzicea cetitul ei până la vârsta de 30 de ani (p. 17), ceeace denotă limpede că din adâncul vremii

---

des Bibliothécaires français, a été, cette fois encore, *écartée à l'unanimité*". (Sublinierea e a noastră). In ediţia a II-a, 1937, p. 149—151, fraza aceasta a fost suprimată, dar s'au menţinut toate obiecţiile împotriva sistemului, adăogându-se şi altele noui.

1) Cf. Margaret Mann, *Introduction to cataloging and the classification of books*. Chicago, 1930, p. 85.

se ştia că e o carte prea puţin sacră şi mai mult lumească. Indoiala lui Origen, care a fost un interpretator excepţional, care vede în „sărutare" numai un sens duhovnicesc, căci altfel ar fi deşartă şi n'ar fi demnă de Dumnezeu (p. 9), arată precis că el se îndoia de aceasta şi voia totuşi s'o păstreze în rândul cărţilor sacre. Dar nimeni nu poate face dovada că ea vine dela Dumnezeu în sensul bisericesc.

Credem că nu greşim faţă de biserica noastră dacă mărturisim că nu trebue să exagerăm nici titlul. Cântarea *Cântărilor* poate însemna tot aşa de bine „cea mai bună dintre cântările lui Solomon" dar şi mai bună decât cele privitoare la Moise, Debora, Ana (p. 7). Cu toată unitatea persoanelor contraziceri sunt, şi sunt evidente, spre a arăta că nu Solomon este autorul, deci nu e nevoe nici de identificarea soţiilor lui (p. 15) ci, fără îndoială, diverşi poeţi anonimi din solul Palestinei, care au brodat inspiraţia pe faima pe care marele rege şi-o făurise şi în această direcţie. Nu poate fi nici o creaţie spontană ci o alcătuire în timp, care a putut recepţiona şi influenţe din afară. Frate şi soră = bărbat şi soţie, este o realitate în Egipt şi semn de mare iubire. Astfel de imnuri nu sunt rari în lumea Orientului. Lăsând frumoasei poeme singura ei calitate de exprimare liberă a iubirei, fie ea şi sensuală, nu pierde nimic Biserica noastră, care trăeşte pe alte fundamente mai serioase.

Traducerea făcută în versete fără ritm nu e uşor de cetit: „Fete din Ierusalim, — Neagră-s dar frumoasă, — Ca salaşurile lui Cedar, — Ca perdelele lui Solomon". Mult mai plăcută e traducerea Radu—Galaction: „Oacheşă sunt, dar frumoasă, fiice din Ierusalim, precum sunt corturile Chedarului, precum sunt covoarele lui Solomon!" (I, 5). „Lui Cedar" nu e nici româneşte şi, cred, nici exact. Ca literatură, prefer pe Corneliu Moldovan.

Nu întârzii să arăt şi deficienţe de metodă. Introducerea e în stilul vechilor predoslovii, când ierarhia era singura garanţie a autenticităţii. Nu e cazul să ne mai prezentăm şi azi fără un aparat ştiinţific corespunzător. Nu se arată nici izvorul ilustraţiei, presărată ca în romanele veacului trecut. Una arată un autor READ (p. 36) semnat între ierburi. E bine să se dea o cât de sumară indicaţie pentru tot ce se ia din ogor vecin.

S'au strecurat şi câteva greşeli de tipar: raporturile (p. 14), Grotius (p. 16), cerbaicele (p. 52), iar la p. 15 jos au sărit două litere.

A. S.

D. Ciurea, *Problema originii şi sensului lui Io din intitulaţia şi subscripţia documentelor româneşti*, în Anal. Acad. Rom., *Mem. Sect. Ist.*, s. III, t. XXVI, Bucureşti 1943.

După ce arată stadiul problemei şi urmăreşte apariţia lui Io în documentele munteneşti şi moldoveneşti, autorul ajunge la concluzia că e un element bizantin împrumutat de cancelaria bulgară a ţarului Alexandru de unde e luat în cancelaria Ţării Româneşti de Niculae Alexandru, considerat şi fundator al acestei cancelarii. Deasemenea Io este considerat, în cele două ţări româneşti, şi ca atribut al suveranităţii şi legitimităţii la domnie. Pentru acest caz exemplele aduse (p. 15 — 16) sunt interesante, mai ales pentru succesiunea prezumtivă. Pe urmă, prin confundare paleografică în sec. XVII — XVIII, *Io* devine *Noi*.

Nu credem în sensuri aşa de adânci, cum nu putem bănui nici vreo legătură între *Io* şi *Ioan* al ţarilor bulgari. Dacă imitaţia bulgară din cancelaria bizantină este posibilă — inferiorii imită fără explicaţie şi fără sens, mimetic — şi dacă această imitaţie a trecut în cancelaria noastră— în acelaş mod — nu avem nici un motiv să i atribuim sensuri deosebite. Este vorba numai de un decalc paleografic. Către această concluzie ne duce faptul că în ambele noastre cancelarii apar concomitent formele Io, Ioan, az (*eu*) şi mâ (*noi*). Oscilaţia între Io, Ioan şi chiar Ivan, arată tocmai lipsa lui de sens, necum unul solemn pe care nu l-ar fi lăsat la o parte nici de cum, nici cel din urmă grămătic. Forma cea mai probabilă a oricărei cancelarii începătoare trebuie să o presupunem cu *eu* (az) şi ceva mai solemn cu *noi* (mâ). Decalcul paleografic de care am vorbit, unit cu asonanţa fonetică *eu* (în vorbire şi *io*), a dus la împământenirea lui Io şi prin aceasta a rămas în uz. Forma nu e neobişnuită în diplomatică. Amintesc cazul cel mai asemănător cu diplomatica noastră: *Yo el re*, în spaniolă.

Caracterul solemn al lui Io vine probabil din cauza limbei slavone întrebuinţată la noi şi în care nu avea sens. Inclinăm deci să credem că introducerea lui aparţine cancelariei româneşti. Sensul pe care îl va lua mai târziu nu înlătură presupunerea noastră. Nu poate fi vorba însă nici de o confundare paleografică târzie între *Io* şi *Noi* în scrierea cirilică. Transcrierea grecească Ἰωάννης denotă mai degrabă că şi acum formula nu are niciun sens iar diecii greci caută să i dea unul. A. S.

C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub Austriaci*, vol. II și III (1726—1739), publicate de Constantin C. Giurescu, București 1944 (Institutul de istorie națională din București).

Dl. prof. C. C. Giurescu a făcut o lucrare prețioasă completând lucrarea tatălui său începută în 1913. Aceste 526 acte, adăugate la cele 428 deja publicate, aduc importante lămuriri asupra istoriei unei provincii românești dar și lumini nouă care se resfrâng asupra antecedentelor păcii dela Belgrad. Și din punct de vedere al istoriei interne materialul de față prezintă multe elemente esențiale. Regretăm împreună cu editorul că nu a putut da și indicile general al lucrării. A. S.

Vasile Grecu, *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită*, editată, tradusă și însoțită cu o introducere, București, 1944. 195 pag. (Institutul de istorie națională din București).

Se cunoaște discuția, care n'a luat încă sfârșit în jurul acestei *vieți*. Pentru reluarea discuției d. prof. Grecu a avut norocul să găsească la Athos încă două versiuni grecești necunoscute. Cercetarea lor îl face să presupună că redacțiunea românească pe care o cunoaștem este mai apropiată de original sau de arhetip, decât redacțiunile grecești păstrate. Inclinăm și noi spre această ipoteză pe temeiul că e foarte probabil ca traducerea românească să se fi făcut ori contemporan cu Neagoe Basarab ori nu mult mai târziu, indiferent de data còpiilor. Aceasta pentru motivul că era mai utilă o cetire a acestei vieți în românește în biserică decât în grecește, iar o traducere în slavonește fiind mult mai greu de făcut.

Ediția dă amândouă versiunile grecești aflate, însoțite de redacțiunea românească ; adaogă și o traducere germană pentru o mai ușoară circulație în lumea cercetătorilor. Indicele, separat pentru fiecare redacțiune, este conceput explicativ. Observăm că de obiceiu apariția în text a formulei „dintr'acea vreme până astăzi" (p. 7), arată mai de grabă o glosare, dar singură nu este un motiv să bănuim la mijloc o prelucrare. A. S.

I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia (1816—1867). Viața și opera lui*. București 1945. 358 p. (Institutul de istorie națională din București).

D. Suciu în scurt timp s'a impus prin numărul lucrărilor sale deosebit de intinse, mai ales în legătură cu Banatul. De data aceasta publică teza sa de doctorat într'un impresionant volum în care 176 p. formează studiul iar

restul anexe (în general corespondenţă minoră, 220 piese) de mărturii ale personagiului ales. Studiul, compus în mare parte din citate întregi care reapar în anexe şi de versuri, care merg până la poezii întregi (p. 128—132), nu corespunde tehnicei şi ţinutei unei teze de doctorat în istoria Românilor. Pentru acest lucru, d. Suciu, cu puterea sa de muncă şi posibilităţile sale de informare, era bine să fi tratat alt subiect. Şi aici însă partea cea mai preţioasă o formează studiul raporturilor, mai ales religioase, cu Sârbii din Vârşeţ unde Velia a fost profesor şi protopop. In ceeace priveşte valoarea operii sale, d. Suciu o rezumă foarte bine: activitatea ziaristică este „fără vreo valoare deosebită", culegerile baladelor populare „fiind prelucrate nu au decât o valoare documentară", ca poet „nu a reuşit să creeze ceva deosebit" şi în sfârşit ca filolog „este un adept întârziat al Şcoalei latiniste" (p. 501, rezumatul englez, p. 505—506). Autorul a ales subiectul pentru a lămuri acestea şi a izbutit. A. S.

D. Tomescu, *Contribuţiuni la istoricul tipografiei oltene „Samitca" 1835—1922*, Craiova [1935].

Frumoasa plachetă scrisă cu suflet şi ilustrată bogat, arată întreaga poveste de muncă rodnică, adesea de jertfe pe care o depune în domeniul culturii româneşti, ca o onoare deosebită pentru Oltenia, modesta tipografie a lui Iosif Samitca ajunsă celebrul institut grafic Ignat Samitca. Autorul arată pe scurt cât mult bine a putut să facă un om de afaceri bine intenţionat, într'o vreme când astfel de iniţiative lipsiau sau, producându-se, dispăreau ca aceea a lui Const. Lecca şi alţi imitatori entuziaşti. Poate de aceea va fi fost silit şi acest institut, cu ale cărui cărţi ne-am îmbogăţit şi noi copilăria, să închidă porţile în 1922. „Scrisul Românesc", succesorul, are datoria morală să ducă sarcina înaintaşilor mai departe, cu acelaş scop şi cu aceleaşi mijloace oneste.

A. S.

Scriptum. *Buletin Bibliologic*, I. 1943. VIII + 298 p.

D-l N. Georgescu-Tistu începe publicarea unui buletin închinat în mod special *cărţii* şi *scrisului*. O astfel de publicaţie e totdeauna binevenită şi sperăm să continue numai în limitele programului ce şi-a impus.

Cel dintâi volum se prezintă în condiţii foarte bune şi bogat în cuprins. D-l Tistu discută *Domeniul şi însemnătatea bibliologiei* (p. 1—12) unde precizează terminologia, cum şi-a fixat ea delimitarea cu timpul şi ce servicii

poate aduce pretutindeni şi la noi. Dr. Adolf Jürgens, *Das Deutsche Bibliothekswesen* (p. 13—25) după un scurt istoric al cărţii germane arată care sunt bogăţiile bibliotecilor principale din Germania, de stat, universitare, populare; cum s'au format şi cum îşi alcătuesc cataloagele. Dan Simonescu, *Manuscrise literare din biblioteca universităţii „Cuza Vodă" Iaşi* (p. 26—39) unde sunt 322 mss româneşti, greceşti, latineşti, germane, ruseşti, franceze, etc., cele mai vechi, 4—5, din sec. XVII. Nu face bine d. Irion (p. 27) că înlocueşte registrul-inventar al lor prin catalogare pe fişe: cel dintâiu este o evidenţă administrativă în timp ce al doilea este pentru profitul cercetătorilor. Ms dela Palatul Administrativ din Iaşi (sămile şi condicile domneşti şi ale visteriei) provin dela Arhivele Statului din Iaşi, adăpostite acolo şi căzute pradă incendiului (p. 28). Cu toate greutăţile întâmpinate d. Simonescu izbuteşte să pună în evidenţă mss. lui Ureche, M. şi N. Costin, Neculce şi altele religioase. Mai numeroase sunt mss Hajdeiane şi ale scriitorilor moderni. Sunt şi revelaţii, ca romanul epistolar al lui Costache Veiza din 1791 şi lucrările lui D. Stoica. Lucrările de genul acesta arhivistico bibliotecăresc, deşi migăloase şi plicticoase, sunt totuşi de un real folos. I. Crăciun, *Cartea românească în Transilvania* (p. 40—46) fixează rolul protagonist şi în carte al Transilvaniei în cultura românească. Urmele de *limbă românească* (p. 41) sunt mai vechi şi în Ţara Românească şi e îndoelnică limba jurământului lui Ştefan cel Mare. Cred că are dreptate susţinând tema husistă: limba tipăriturilor coresiene arată o evoluţie simţitoare faţă de traducerile textelor păstrate în copii necorectate sau prea puţin modificate de copişti. Maria Dumitrescu, *Despre o carte „necunoscută"* (p. 47 — 77). O notiţă informativă apărută în revista *Arhivele Olteniei* dă prilej pentru acest studiu erudit asupra celebrei cărţi a lui Sigmund von Birken, *Der Donau—Strand*, urmărită bibliograficeşte până în cele mai mici amănunte şi care deci nu este „necunoscută". Regretăm că d-ra Dumitrescu n'a mai întâlnit şi alte notiţe greşite care să-i provoace studii de genul acesta, model de ţinut în seamă şi neîntâlnit până acum în lumea specialiştilor noştri. Cartea în sine interesează istoria noastră din sec. XVII. Indreptările şi completările dela sfârşit arată cât de greşită este prezumţia savanţilor că epuizează chestiunea (p. 277—279). In bibliografie, mai mult ca oriunde, surpriza este totdeauna sigură; dar aceasta nu ne obligă la greva braţelor încrucişate. Theodor Ludu, *Armonizări bibliologice şi sugestii catalografice* (p. 78—103), după prezentarea luptei inutile între bibliografie şi documentaţie, caută să precizeze rostul cărţii şi studiul ei după lite-

ratura generală şi românească. Nu văd dece arhivistica intră în cadrul bibliologiei şi nu invers (p. 88). Aceleaşi limpeziri le caută şi în catalogări unde produce sugestii utile. Dece, „scrupulozitate inutilă" în răsturnarea numelui autorilor în fişe? (p. 96 n. 1) In modelele date observ trei erori: Haşdeu, Fundaţiile culturale Regale şi Fundaţiile Regale, pe care nu le găsesc la cartea bibliografiată model. Unde ajunge haosul pe care d. Ludu îl combate aşa de aprins? Găsesc că liniatura registrului de intrare e prea încărcată (p. 105). El are rost administrativ şi nu poate înlocui fişa. Să ne mai gândim că inventarul trebue ţinut la zi şi când sunt multe intrări inventariatorul va fi în imposibilitate să o facă. Numai indicele clasificator i-ar răpi cel mai mult timp. Ce-i mai rămâne ca să rezolve alte parcularităţi ale cărţii? Pentru că e vorba de o propunere, chiar dacă e întrebuinţată într'o bibliotecă minoră şi oarecum de specialitate, nu cred că se va putea generaliza; sau bibliotecarii noştri vor avea o formaţie atât de strălucită încât... nu vor mai fi bibliotecari ori *nunc vos aplaudite!* Ing. A. Sălăgeanu, *Normalizarea hârtiei* (p. 104—111) articol interesant pentru tema pusă şi sugestiv pentru toţi cei care au legături cu hârtia şi studiul. N. Ittu-Oancea, *Igiena cititului* (p. 112—122), noţiuni bune de ţinut în seamă de cei care au în grijă localuri în care se citeşte. Nota d-lui Al. Bogdan, *Carte şi radio* (p. 123—125) caută să arate că între cele două elemente nu este concurenţă; nu cred însă că radio ul va putea înlocui real cetitul. Note despre diferite biblioteci din ţara dau Christina Tuduri, Dumitru Muster, Dan Smântănescu, Elena Isacu, Ion Colan şi Nicolae V. Cresiu (p. 126—152). Mă îndoiesc că planul propus de d. Muster poate fi practic. Observ că rubrica *diverse* este în general comună tuturor grupelor: o enciclopedie e de obiceiu generală. D-ra Eleonora Isopescu propune un excelent model pentru *Clasificarea lucrărilor de bibliologie* (p. 153—160), pe care ar trebui să l discute specialiştii. Florian Nicolau prezintă *Colaborarea profesorului I. Petrovici la „Convorbiri literare"* (p. 161—167). Mircea Tomescu, *Repertorii bibliografice de reviste. Exemplificări — tehnica lor* (p. 168—179) pune o problemă interesantă a cărei rezolvire ar înlesni foarte mult cercetarea studiilor. Dar în felul în care o pune depăşeşte posibilităţile redacţiei şi cere un specialist, ceeace nu poate avea orice revistă. Cultura va servi foarte mult dacă fiecare editor de revistă ne-ar da măcar table de articole după autori, alfabetic. Cercetătorul ştie de obiceiu caracterul revistei şi se poate orienta. Dacă revista preocupă un bibliograf de meserie — trebue să spunem că avem şi de

aceştia dar foarte... invizibili — acela va da repertoriul care este dorit de toţi. In acest sens d. Tomescu putea trage învăţăminte din evoluţia tablelor *Convorbirilor literare* de D. Evolceanu (1906) şi D. M. Iliescu (1929) până să ajungă la ale d-lui Sânzianu, care sunt bune. D-l Tomescu uită însă o caracteristică a revistelor noastre: publicarea documentelor. Titlul studiilor la care sunt anexate de multe ori nu ţi dă sugestia de ce poate cuprinde deaceea documentele rămân înmormântate. Am propus altădată — şi-mi menţin propunerea — ca să se facă şi tabla lor cronologică.

Se adaugă o serie de note informative privind *Mişcarea documentară şi Centrul Român de documentaţie* (p. 180—188), de Ing. D. Dragulănescu, *Institutul de patalogie a cărţii din Roma* de A. P. Todor (p. 189—199) şi Gh. Pavelescu, *Bibliotheca Bibliologica* din Cluj (p. 200—203).

Cronica urmăreşte *Bibliografia publicaţiilor de bibliologie din 1941 şi 1942,* după capit. I. *Organizarea muncii intelectuale.* II. *Documentare.* III. *Istoria cărţii* (unde intră şi *Istoria literaturii române vechi* de N. Cartojan). IV. *Arte grafice, editură, librărie.* V. *Arhivistică* (unde numai Nr. 48, 50, 53 şi 54 intră în grupă, celelalte fiind paleografie, diplomatică şi izvoare istorice). VI. *Manuscripte.* VII. *Scris* (unde poate figura, în lipsă de altă grupă, şi paleografia). VIII. *Bibliografii individuale* (D. Tomescu face observaţii judicioase asupra bibliografiei lui V. A. Urechia de d. Al. Iordan. Bibliografii sunt foarte pretenţioşi dar nu realizează nimic. Noi istoricii, suntem mai sceptici şi preferăm pe *ceva* lui *nimic.* Crede d. Tomescu, că poate fi vreodată completă o bibliografie?) Lipsesc de aici bibliografiile lui Iorga şi Hasdeu pe care le-am dat în *Rev. Arhivelor.* IX. *Bibliografii pe obiecte speciale.* X. *Cataloage de bibliotecă.* XI. *Biblioteconomie şi* XII. *Periodice* (p. 204—246). Informaţiile bogate sunt deosebit de interesante, adesea fiind prezentate critic.

Capătă importanţa de documente *Comunicările libere despre carte* (p. 247—263) care corespund de fapt activităţii cercului bibliologic ce se străduește d. Tistu să alcătuiască. E vorba de nu mai puţin de 26 de comunicări variate. O notă pioasă pentru *Bibliograful Gheorghe Adamescu* (23 Iulie 1869—4 Martie 1942) dă d. Tistu (p. 264—269). E aici şi regretul că bibliografii n'au răsunet. Dar rostul lor e să nu alerge după acesta, căci devin astfel bibliografi slabi, ci să ştie numai ce însemnează abnegaţia. La bibliografia lui Adamescu în legătură cu bibliologia, adăugăm: *Ideile politice ale cronicarilor.* Disertaţiune... Bucu-

reşti, Socec 1895, 45 p. 19×12. *Elocvenţa străină...* Bucureşti, Alcalay, f. a. 195, p. 16,5×10 (Biblioteca pentru toţi No. 48—49). *Un cercetător al scrisului Henri Stahl* de Aurel Boia (p. 270—273), bună prezentare.

Scriptum reprezintă o problemă şi începutul rezolvării ei. Ştim că astfel de publicaţii merg greu. Dorim d lui Tistu să sfărâme tradiţia şi să nu se oprească.

A. S.

IV. Partea administrativă

întocmită de **directorul şcoalei**

STATISTICA

Anul al XXI-lea (1944—1945)

1. Administraţia şi serviciul

Director: Aurelian Sacerdoţeanu.
Pro-Director: Const Andreescu.
Bibliotecar şef: Claudia Mihăilescu.
Bibliotecar: Mircea Tomescu (dela 1 Iunie 1945).
Secretar ajutor cu 1 gradaţie: Gheorghe Vlăsceanu.
Dactilograf: Alexandrina Condurachi (dela 1 Iunie 1945.
Curier cl. I: Ion Floroiu.
Om de serviciu cl. III: Const. Păunescu (până la 31 August 1945).

2. Corpul didactic

1. Paleografia română şi critica textelor: *prof. Emil Vîrtosu.*
2. Paleografia latină şi limba textelor: *prof. Maria Holban.*
3. Paleografia slavă şi limba textelor: *prof. Damian P. Bogdan.*
4. Paleografia medio şi neogreacă şi limba textelor: *prof. Alexandru Elian.*
5. Arhivistica, diplomatica generală şi românească şi cronologia: *prof. A. Sacerdoţeanu.*
6. Bibliografia, biblioteconomia şi bibliologia: *prof. Maria Dumitrescu.*
7. Expertiza grafică şi grafologia: *prof. proviz. Elena Bogdanovici.*
8. Numismatica, sigilografia şi arheologia medie şi modernă: *prof. Emil Condurachi.*

9. Metodologia şi istoriografia, genealogia şi heraldica: *prof. suplin. Mihai Berza* (dela 6 Iulie 1945 *prof. definitiv*).
10. Istoria vechiului drept românesc şi instituţii vechi româneşti: *prof. Const. Andreescu.*
11. Izvoarele interne şi externe ale istoriei Românilor: *prof. Constant Grecescu.*
12. Şef de laborator: *vacant.*

3. Elevii şcoalei 1944—1945

Anul I

1. Alexandrescu D. Alexandrina
2. Bogdan Valeria
3. Brandl Vladimir
4. Fischer Iancu
5. Glantzstein Elise-Claire
6. Grigoriu Simona
7. Iovănescu C. Victoria
8. Mereanu Maxim
9. Morandini Lydia
10. Năsturel Ş. Petre
11. Păltean Paul
12. Petrulian Maria-Magdalena
13. Piru Elena
14. Predescu I. Nicolae
15. Rossignon Virginia
16. Roşu Arion
17. Secărescu Viorica
18. Sorescu Ofelia-Magdalena
19. Zigmund Cerbu

Institut

1. Folescu D. Ioan
2. Şerbu D. Dumitru

Anul II

1. Cisar A. Alexandru
2. Gavrilă Eftimia
3. Ionescu Marcela-Ana
4. Mioc V. Damaschin
5. Morandini-Boia Fulvia

Institut

1. Dimitriu Ana-Suzana

Anul III

1. Cernovedeanu I. Dan-Paul
2. Leonte Ileana
3. Niţescu Maria-Magdalena
4. Pică Georgeta
5. Popescu I. Nicolae
6. Popescu St. Constantin
7. Repanovici Ecaterina

Institut

1. Gheorghiu I. Franga

V. Informaţiuni

1. Cronica Şcoalei

— In conformitate cu dispoziţiunile art. 64 din legea relativă la organizarea învăţământului superior, Ministerul publică raportul comisiunii de chemare prin numire ca titular la catedra vacantă de metodologie şi istoriografie, genealogie şi heraldică dela Şcoala de Arhivistică din Bucureşti. Nr. 103 854/945.

Raport pentru chemare largă la catedra de „Metodologie şi Istoriografie, Genealogie şi Heraldică" dela Şcoala de Arhivistică.

Subsemnaţii: Prof. A. Sacerdoţeanu, dela Şcoala de Arhivistică, preşedinte, Prof. A. Oţetea, dela Facultatea de Litere din Iaşi, Prof. V. Papacostea, dela Facultatea de Litere din Bucureşti, Prof. C. Andreescu şi C. Grecescu, dela Şcoala de Arhivistică, membri, constituiţi în comisia pentru chemarea largă la catedra de Metodologie şi Istoriografie, Genealogie şi Heraldică dela Şcoala de Arhivistică din Bucureşti, conform adresei Ministerului Educaţiei Naţionale Nr. 93.500/945, avem onoarea a recomanda în unanimitate, pentru a fi numit profesor titular al catedrei susnumite, pe D-l Mihai Berza, actualul suplinitor al catedrei, care după aprecierea noastră şi pe temeiul arătat mai jos, întruneşte toate condiţiile cerute de legea învăţământului superior.

D-l Mihai Berza este licenţiat al Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii din Iaşi, secţia istorică, din anul 1929.

In 1931 a trecut examenul de capacitate în învăţământul secundar, la care a fost clasificat primul.

Dela 1931 până în 1933, D-l Mihai Berza a fost membru al Şcoalei Române din Roma, unde şi-a pregătit teza de doctorat tratând despre „Amalfi preducale". După expirarea celor doi ani de bursă, D-Sa a fost numit bibliotecar al Şcoalei Române din Roma, ceeace i-a permis continuarea cercetărilor în arhivele şi bibliotecile italiene. Rezultatul acestor cercetări a fost concretizat în teza de doctorat, pe care a susţinut-o la Universitatea din Iaşi în 1935 şi pe care a publicat-o în Ephemeris Dacoromana, VIII, 1938, p. 349 — 444.

In anul academic 1935 — 1936, D-l Mihai Berza a urmat la Paris cursurile dela Ecole Pratique des Hautes Etudes.

In anul 1936 a fost numit secretar al Şcoalei Române din Roma, sarcină pe care a păstrat-o până în 1938.

Intors în ţară, D-l Mihai Berza şi-a reluat activitatea în învăţământul secundar până în 1941, când a fost numit subdirector al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" din Bucureşti, unde funcţionează în prezent.

In 1944 a fost recomandat de consiliul Şcoalei de Arhivistică suplinitor al catedrei de Metodologre şi Istoriografie, Genealogie şi Heraldică.

In diversele însărcinări pe care le-a avut, D-l Mihai Berza s'a semnalat printr'un spirit de organizare, de înaltă conştiinţă profesională şi printr'o facultate de a crea simpatii instituţiei şi colaboratorilor săi. care-i face cu deosebire cinste.

In ceeace priveşte activitatea ştiinţifică a D-lui Mihai Berza, D-Sa a debutat, încă înainte de a-şi lua licenţa, printr'un articol asupra lui „Matei al Mirelor şi Cronica Cantacuzinească", publicat în revista „Cercetări Istorice", IV, 1928, p. 11 sq.

In 1929, D-l Mihai Berza a publicat un „Memorator de Istorie", în care grupează, în ordinea cronologică, principalele evenimente ale Antichităţii şi Evului Mediu. Ca un reflex al mediului roman, în care îşi făcea studiile, D-Sa a publicat în 1936 un studiu intitulat „Umanitarismul Sf. Francisc din Assisi", în „Gândul Vremii", III, 6, p. 16 — 23.

Subiectul tezei de doctorat al D-lui Mihai Berza, „Amalfi preducale", ne conduce în ceeace s'a manifestat de pe atunci, ca centru al preocupărilor sale: Istoria medievală. Concentrându-şi atenţia asupra oraşului Amalfi, de pe coasta sorrentină, unul din primele porturi italiene care, dedicându-se comerţului oriental, deschide era precapitalistă şi, împreună cu Palermo, Pisa, Venezia, creează condiţiile materiale ale Renaşterii italiene, D l Mihai Berza avea să se familizeze cu principalele probleme medievale, pe care avea să le adâncească prin alte studii de amănunt, dintre care amintim:

1. Henri Pirenne şi originile Evului Mediu occidental, în „Convorbiri Literare", LXXV, 1938;

2. Un'autonomia periferica bizantina: Amalfi, în „Atti del V Congresso internazionale di Studi Bizantini" (Studi Bizantini e Neoellenici V), Roma, 1939, p. 25—31;

3. Le origini di Amalfi nella leggenda e nella storia, în „Studii Italiene", VI, 1939, p. 29—44;

4. Sur le voyage en France du pape Jean VIII (878), în „Revue historique du Sud-Est européen", XVIII, 1941, p. 68—86;

5. Sentiment national et esprit local chez les Lombards méridionaux, în aceiaşi revistă, XIX, 2, 1942, p. 362—370;

6. Funcţiunea regalităţii în concepţia carolingiană, în „Revista Fundaţiilor Regale", IX, 9, 1944, p. 564—580;

7. Feudalitatea. Linii de desvoltare ale unui proces istoric, sub tipar în aceiaşi revistă.

8. Autour des élections de Mantaille (879), sub tipar în „Revue hist. du Sud-Est européen", XXII, 1945.

9. La mer Noire à la fin du Moyen Age, sub tipar în „Balcania", VII, 1944.

10. La colonia fiorentina di Costantinopoli nei secoli XV—XVI e

suo ordinamento secondo gli statuti. în „Revue hist. du Sud-Est europ.", XXI, 1944, p. 137—154.

11. Der Kreuzzug gegen die Türken — ein europäisches Problem, în „Revue hist. du Sud-Esr europ.", XXI, 1942, p. 42—74.

12. Nicolas Iorga, historien du Moyen Age, în aceiaşi revistă, XX, 1943, p. 5—30.

In aceste lucrări, D-l Mihai Berza dă dovadă de un spirit de cercetare minuţios, de o facultate de expunere care face progrese cu fiecare publicaţie şi de o remarcabilă tendinţă de a se ridica la idei generale.

Printre lucrările D-lui Mihai Berza sunt unele care par anume întocmite în spiritul Şcoalei şi catedrei cărora îl recomandăm. De exemplu, Diplomatarium Italicum, puplicaţia de studii şi documente a Şcoalei Române din Roma, a apărut într'o serie de volume care nu aveau indice, ceeace le făcea în mare măsură inutilizabile. D-l Mihai Berza şi-a luat asupra sa sarcina aridă de a împlini această lacună, publicând un indice de 146 p. în 4-o, în care analizează toate aceste documente, uneori foarte obscure, cu o muncă de adevărat banedictin.

In aceiaşi ordine de preocupări D-Sa a publicat:

1. Metodă istorică şi falsă eruditie, în „Revista Istorică", XXX, 1944, p. 97—107.

2. Ştiinţă şi metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga, sub tipar în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Istorice, seria III, tom. XXVII (cca. 60 p.).

3) Genealogia, disciplină auxiliară a Istoriei, sub tipar în „Hrisovul", Anuarul Şcolii de Arhivistică, IV, 1944.

Dl. Mihai Berza a mai publicat o serie de recenzii în diferite reviste de specialitate, dintre care amintim „Arta şi Arheologia", „Revista Clasică", „Revue de Synthèse", „Revue Historique du Sud-Est Europen". Lucrarea D-sale despre „Amalfi Preducale" a fost menţionată şi utilizată de Gennaro Maria Monti în opera sa „La espansione mediterranea del Mezzogiorno italiano e della Sicilia", 1942.

Supunând pe Dl. Mihai Berza la prelegerea publică în care a tratat despre *Cronica medievală* şi la proba practică despre *Stema Moldovei*, comisia a putut constata că D-sa are deosebite aptitudini didactice.

In concluzie, prin numărul şi calitatea lucrărilor sale, prin spiritul metodic şi continuitatea neîntreruptă a activităţii sale, prin facilitatea şi claritatea expunerii sale, Dl. Mihai Berza dă dovadă că posedă toate titlurile şi însuşirile pentru a ocupa cu cinste catedra de Metodologie şi Istoriografie, Genealogie şi Heraldică dela Şcoala de Arhivistică, catedră pentru care îl recomandăm onoratului consiliu al Şcoalei cu toată căldura.

Astăzi, 19 Aprilie 1945, Bucureşti.

Preşedinte, A. Sacerdoţeanu

Membri: V. Papacostea, A. Oţetea, C. Andreescu, C. Grecescu.

Mon. Ofic. Nr. 139 din 22 Iunie 1945, p. 5275—5276.

Institutul de cercetări arhivistice a ţinut următoarele şedinţe de comunicări:

I. La 9 Dec. 1944: *Prof. C. Grecescu,* Cronica Balăcenească; *Prof. A. Sacerdoţeanu,* Valoarea „numărului" documentelor medievale.

II. La 27 Ian. 1945: *Prof. Damian P. Bogdan,* Un jurământ strâmb din 1742; *Prof. A. Sacerdoţeanu.* Regest şi rezumat.

III. La 3 Mart. 1945: *Prof. Const. Andreescu,* Un bibliograf bulgar: dr. N. V. Michoff; *Prof. A. Sacerdoţeanu,* Arhive economice şi sociale. Prezentări de publicaţii noui.

IV. La 31 Mart. 1945: *Prof. Mihai Berza,* Causidicus în textele latine medievale; *Prof. Al. Elian,* Versuri româneşti necunoscute dela începutul sec. XVII. Prezentări de publicaţii noui.

V. La 27 April. 1945: *Ion Radu Mircea,* Sigiliul atârnat al lui Mihai Viteazul; *P. Năsturel,* Un hrisov doveditor al dărniciei lui Duca Vodă către Biserica Orientală, cu o stemă necunoscută; *Prof. A. Sacerdoţeanu,* Organizarea arhivelor armatei.

VI. La 26 Mai 1945: *Prof. Maria Holban,* O chestiune de numismatică franceză; *A. Sacerdoţeanu,* Pregătirea arhiviştilor.

VII. La 11 Iunie 1945: *Prof. Const. Andreescu,* Comemorarea mişcării revoluţionare din 1848.

2. Diverse

Bugetul de venituri şi cheltuieli pe exerciţiul 1945/46 al Casei Şcoalelor şi a Culturii Poporului însumează 1.228.000.000 lei, din care 399.500.000 lei sunt subvenţii ale Ministerului Educaţiei Naţionale.

Frumoasa activitate pe care o desfăşoară această instituţie până în cele mai depărtate sate se vede şi din bogatul număr de legate. E drept că unele din ele acum abea produc menţinerea lor. Cu toate greutăţile pe care le întâmpină Casa Şcoalelor poate totuşi prevedea 20.410.000 lei subvenţii pentru diferite instituţii şi opere culturale (art. 43—50). Continuă şi opera de răspândire a culturii prin tipar cu 84.590.000 lei, din care 29.590.000 lei pentru tipărirea lucrărilor literare sau cu caracter de cultură generală, 30.000.000 lei pentru lucrări din biblioteca populară, cărţi de învăţământ şi pentru tineret şi 25.000.000 lei pentru lucrări pedagogice, filosofice, istorice, juridice şi ştiinţifice. Se prevede şi dreptul autorilor. Este procentul cel mai frumos pe care îl dă o instituţie românească difuzării culturii.

Decretul-lege pentru statutul personalului Căilor ferate române (Mon. Ofic. I. Nr. 132 din 13 Iunie 1945) este una din întocmirile sociale cele mai echitabile. Ministrul lucrărilor publice l-a alcătuit pe baza a două principii: „ca autoritatea conducătorilor să nu fie ştirbită şi, fiind călăuziţi de interesele superioare ale ţării, am căutat pe toate căile posibile de a stimula sporirea rendamentului individual" şi „salariul se compune din două părţi, una pornind din minimul de existenţă şi care creşte cu vechimea în serviciu şi alta corespunzătoare răspunderii, utilităţii şi greutăţii funcţiunii pe care o îndeplineşte salariatul." Salariul nou se compune din salariul de bază înmulţit cu coeficientul de funcţiune.

Pentru a evita evaziunea dela muncă concediile sunt bine determinate: până la vechimea de un an în funcţiune nu se dă niciun concediu; dela un an la zece ani, se dă dreptul la 20 zile; peste zece ani serviciu 30 zile. Concediile de interese personale merg până la maximum 5 zile anual; peste 5 zile la 3 luni se dau fără plată. Se acordă concedii şi pentru studii sau satisfacerea serviciului militar, dar fără plată şi fără socotirea timpului de vechime. Şi aceasta este foarte drept căci în vreme ce unul vine cu studiile terminate şi o ia dela început altul intrat înainte şi căpătând, cu toate avantagiile serviciului, vechimea necesară, înseamnă că este un privilegiat.

Astfel de legi e bine să fie extinse la toate funcţiunile căci, fără îndoială, toate au un rost în Stat.

Comisia consultativă a Şcoalei de Arhivistică pe anii 1945—1948, se compune din d-nii prof. M. Berza, Em. Condurachi şi Al. Elian, recomandaţi de consiliul profesoral în şedinţa dela 1 Oct. 1945.

In aceeaşi şedinţă au fost propuşi în comitetul de conducere al Institutului de cercetări arhivistice, d-nii prof. C. Andreescu, C. Grecescu şi Em. Vîrtosu.

Cu începere dela vol. VI, în urma propunerii directorului şcoalei, *Hrisovul*, Buletinul Şcoalei de Arhivistică, trece sub conducerea unui comitet compus din d-nii prof. Const. Andreescu, Em. Condurachi şi Constant Grecescu, recomandaţi de consiliul profesoral în şedinţa dela 1 Oct. 1945.

Indice de documente

Numai pentru cele editate integral, fragmentar, facsimilate, resumate sau menţionate ca inedite.

Indice general

Nu figurează partea administrativă

Tabla planșelor

Indreptări

Pag.	rând.	în loc de:	cetește:
13 n.[1]	1	*ècole*	*école*
14	jos	[adaugă n. [2] lipsă]	2. Francesco Bonaini, *Opuscoli di F. G. Böhmer circa all' ordinare gli archivi e specialmente gli Archivi di Firenze*, Florența 1865, p. 20.
17 n.[1]	2	*logice*	*gice*
27	4 jos	orice,	orice
36	28	adăugă	adaugă
45	16	Συνέκαξεν	Συνέταξεν
53 n.[1]	2	Σφαιροικά.	Σφαιρικὰ.
"	4	φυχῦς	ψυχῆς
"	8	γυτήματα	ζητήματα
56 n.	19	Théodore	Théodose
57	11	6 și 7	6 și 7 [2]
57	3 col. II	καταυγάγοντος	καταυγάζοντος
57	11 "	δψεις	ὄψεις
57	12 "	ἐπηγγέλετο	ἐπηγγέλετο
57	jos	[adaugă n. [2] lipsă]	1. v. n. 1 dela p. 56.
58	12 col. II	ἐφεδρὰ-	ἐφεδρά-
58	14	ἐπιτρεψασα	ἐπιτρέψασα
58	16	ὡσπερ	ὥσπερ
58	2 text	ἡμέρας... καταυγάζυντος	ἡμέρας... καταυγάξοντος.
81	22	eii	rii
81	26	totalitaaea	totalitatea
82	5 de jos	poete	poate
90 n.[2]	3	*ară*	*lară*
91	4	gravate	gravată

Pag.	rând.	în loc de:	cetește:
91	15	cencelariei	cancelariei
91	27	cu șnur	un șnur
92	10	aderă	ederă
93 n. [4]	2	CCXXVI	CCXXIII
95	1 jos	au	are
99	17 doc.	ἄν	ἄν
99	24 „	ἥκιϑστα	ἥκιστα
100	47 „	νᾶ	ἄν
100	62 „	Χρυσόβουλονι	Χρυσόβουλον/
101 n. [1]	2—3	Ioan Neculce.. *O samă de cuvinte*	Miron Costin.. *Voroava către cetitoriu* (cf. *Letopisețul Țării Moldovei.* ed. Kogălniceanu. I, 1872, p. 247).
102	1	calemul	pârcălăbia
103	7	calemgiilor	părcălabilor
115	7	Blăgariĭa	Bălgariĭa
133	14	vorba aici se	vorba aici Odobescu se
133 n. [2]	2	articolului	autorului
134 n. [4]	3	1860) despre	1860; P. Buescu scrie în nr. 8 (12 Noemvrie 1860) despre
137	11	sfătuindu se	sfădindu-se
137 n. [1]	8	Adversiunea	aversiunea
137 n. [2]	3	p. 5, nota 11	p. 144 nota 1
138 n. [1]	7	Cornătescu	Cernătescu
140 n. [2]	14	*Română*	*Românilor*
143	12	redus	reduse
143	17	Alexandri	Alecsandri
143 n.	1 jos	p. 874	p. 274
144	15	diferite	deosebite
144 n. [3]	7	(1857)	(1908)
153	7	ei	ci
153	3 jos	Horodot	Herodot
179	12 jos	bună	bine
134	24	practica	practică
187	11	In	în

Cuprinsul

I. Studii.

II. Note şi comunicări.

III. Note bibliografice

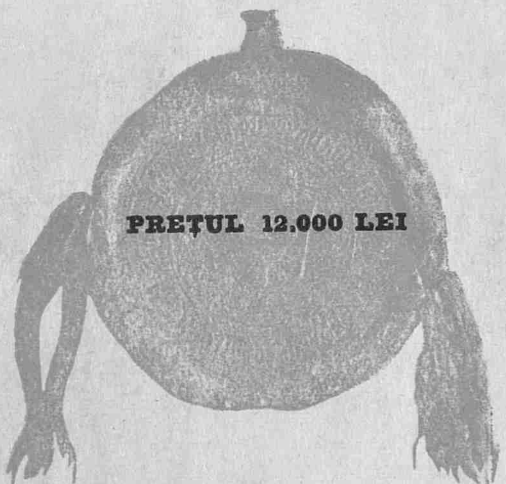
Dări de seamă

IV. Partea administrativă

de A. Sacerdoțeanu

Statistica (Anul al XXI-lea, 1944—1945)

V. Informații

BUCUREȘTI — TIP. „TICUȚĂ", ACADEMIEI 2 — BUCUREȘTI